

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 2/2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronisław Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи євро регіональної економіки ім. Альйде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань категорії «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 22 від 30.07.2025 р.)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1176 від 11.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-03872

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Сумський національний аграрний університет
(вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, e-mail: admin@snau.edu.ua, Тел.: +38 (0542) 70-11-58).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2025
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2025

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Довганич В.А.,

кандидат юридичних наук, полковник

Державного бюро розслідувань

старший оперуповноважений в особливо важливих справах
третього оперативного відділу (з дислокацією у м. Тернополі)Територіального управління Державного
бюро розслідування розташованого у ЛьвовіУДК 340.13:316.6:343.352
DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.1ПРАВОВІ УЯВЛЕННЯ ТА ЗВИЧКИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Корупція в сучасному українському суспільстві залишається системною проблемою, що загрожує не лише ефективності державного управління, а й основам правової держави та демократичного устрою. Незважаючи на численні антикорупційні реформи, законодавчі ініціативи та створення спеціалізованих органів, реальний рівень толерантності до корупції в суспільстві залишається високим. У цьому контексті все більшої уваги потребує дослідження не лише правових чи інституційних, а й соціально-психологічних чинників, які зумовлюють сталість корупційних практик.

Особливу роль у формуванні корупційної поведінки відіграють правові уявлення, тобто уявлення громадян про суть, значення та ефективність права, законів і державних інституцій. У багатьох випадках спостерігається розрив між формально проголошеними правовими нормами та уявленнями про те, як вони реально функціонують, що зумовлює правовий нігілізм і девіантну правову поведінку. Поряд із цим, важливе значення мають також усталені звички та соціальні стереотипи, які легітимізують або виправдовують побутову й адміністративну корупцію.

Поширення таких уявлень нерідко відображає глибинні ментальні установки, сформовані історичними, культурними та політичними факторами. Зокрема, толерантність до корупції, уявлення про «необхідність подяки» чи «взаємну вигоду» часто сприймаються не як правопорушення, а як звичні соціальні практики. Як наслідок, правова культура і менталітет виступають не лише фоном, а й активним чинником, який формує ставлення до закону і рівень правослухняності.

З огляду на зазначене, комплексний аналіз чинників, які визначають повсякденну легітимацію

корупційних дій, є актуальними як з наукової, так і суспільної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз теоретичної бази свідчить про зростаючу міждисциплінарну увагу до проблеми корупції як соціально-психологічного, правового й культурного явища. У працях В. Гури, Л. Тімофєєвої та О. Кудерміної визначаються типи та першопричини корупції, акцентуючи на її залежності від суспільних норм і цінностей. О. Зарічанський наголошує на ролі психологічних механізмів, зокрема раціоналізації та морального виправдання, як способів легітимації корупційної поведінки. Д. Забзалюк, Л. Сідак і Д. Метеджи підкреслюють взаємозв'язок між правовою свідомістю, моральними орієнтирами й готовністю особи дотримуватися або порушувати закон. В окремих дослідженнях порушується питання формування негативного ставлення до корупції як складової правової культури. В. Кондзьолка та аналітики Фонду «Демократичні ініціативи» акцентують на культурних чинниках толерантності до корупції, зокрема патерналістському типі мислення, притаманному частині українського суспільства. Загалом джерела демонструють консенсус щодо потреби впливу не лише на правову систему, а й на правову свідомість і ментальні установки громадян.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі правових уявлень і звичок як соціально-психологічних чинників, що впливають на формування і відтворення корупційної поведінки в українському суспільстві, з метою обґрунтування можливих підходів до подолання толерантності до корупції шляхом трансформації правосвідомості та підвищення рівня правової культури.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Правові уявлення та правові звички є складовими не лише загальної правової культури суспільства, але й ключовими чинниками, що безпосередньо впливають на поведінку індивіда в правовій сфері. Змістовно і сутнісно, ці поняття виходять за межі суто юридичного розуміння й постають як ментальні конструкції, що визначають сприйняття норм, способів реагування на правові ситуації та обґрунтування власної поведінки в умовах правових дилем. Їх вивчення є важливим етапом у з'ясуванні глибинних причин поширення корупції, яка не завжди є результатом злого умислу, а часто – наслідком сприйняття норми як умовної, гнучкої чи навіть вторинної до «життєвих обставин».

Правові уявлення можна визначити як систему уявлень, уявних схем і переконань, що формуються в результаті соціалізації та життєвого досвіду індивіда і відображають його уявлення про функції права, авторитет закону, справедливість та допустимість правопорушень [2, с. 24]. На рівні суспільства ці уявлення часто стають колективними: суспільство в цілому має свої уявлення про те, що «правильно», що «можна дозволити собі», а що «неприпустимо». Зокрема, у контексті українського суспільства неодноразово фіксувалося явище «роздвоєння» правосвідомості: існування нормативного знання про заборону корупційних дій поєднується із фактичним визнанням їх «соціальної доцільності» в певних умовах.

Правові звички, у свою чергу, є виявами рутинізованої поведінки в правовій сфері [3, с. 115]. На відміну від уявлень, які мають ментально-когнітивну природу, звички проявляються у формі регулярних, часто некритично відтворюваних дій. Наприклад, правовою звичкою яка провокує корупційне зловживання може бути спроба обходу офіційних процедур, уникнення спілкування з правоохоронними органами, використання особистих зв'язків для вирішення питань тощо. Такі дії нерідко передаються соціальною традицією, родинним прикладом, спостереженням за досвідом інших, а тому закріплюються у вигляді стабільних моделей, що важко піддаються зміні навіть під впливом зовнішнього примусу.

Причинно-наслідковий зв'язок між правовими уявленнями, звичками і корупційною поведінкою можна простежити на кількох рівнях. По-перше, уявлення про право як несправедливу, неефективну або формальну систему

знижують рівень внутрішньої правослужняності та створюють готовність до обґрунтування порушень. По-друге, усталені звички обходити систему, сприймати корупцію як «частину життя», знижують моральні бар'єри та створюють ілюзію безкарності. По-третє, комбінація цих факторів формує середовище, в якому антикорупційна поведінка не тільки не заохочується, а іноді навіть осуджується як «наївна» чи «неконструктивна».

Наука підходить до аналізу цих явищ через призму процесів ідентифікації, групової приналежності, внутрішньої і зовнішньої мотивації, впливу соціальних норм і авторитетів [3, с. 115]. Людина, яка бачить, що в її оточенні корупція є нормою, поступово адаптується до таких практик, навіть якщо на рівні раціональних переконань вона розуміє їх негативність. Відтак, формування і трансформація правових уявлень має базуватися не лише на інформуванні громадян про норми, а й на створенні середовища, в якому порушення норм втрачає свою соціальну привабливість і утилітарну вигоду.

Культурний вимір правових уявлень і звичок особливо важливий у пострадянських суспільствах, де формування правової культури тривалий час обмежувалося декларативною, формально-ідеологічною моделлю. В таких умовах правове виховання не формувало повноцінної поваги до права як до цінності, а лише закріплювало лояльність до влади. Наслідком стала недовіра до інституцій, персоніфіковане сприйняття закону, толерантність до порушень та девіантних практик у разі «обґрунтованої» мети.

Отже, правові уявлення та звички в умовах українського суспільства не є нейтральними чи другорядними факторами, вони становлять серцевину правової свідомості, що впливає на стратегії поведінки індивідів. Аналіз цих понять виявляє глибинні соціально-психологічні бар'єри на шляху до ефективної протидії корупції та вказує на необхідність ширшого міждисциплінарного підходу в антикорупційній політиці. Подолання корупційної поведінки вимагає не лише суворого законодавства, а й формування нової моделі правового мислення, яка буде ґрунтуватися на відповідальності, довірі до закону і неприйнятності порушення навіть у «дрібницях».

Назагал, можна констатувати, що корупція в суспільстві не лише функціонує як юридичне правопорушення, а й набуває форми соціально допустимої або навіть очікуваної поведінки.

Вона закріплюється не лише в інституційній структурі, але й у свідомості громадян через низку соціально-психологічних механізмів, які сприяють її легітимації. Розуміння цих механізмів є ключем до аналізу причин стійкості корупційних практик в Україні, навіть попри активне реформування антикорупційної політики.

Першим і найпоширенішим із таких механізмів є запозичене із соціальної психології явище раціоналізації. Саме за допомогою раціоналізації особа намагається знайти моральне або логічне виправдання власній поведінці, яка суперечить загальноновизнаним нормам. Корупційні дії при цьому трактуються як вимушені, обумовлені зовнішніми обставинами, «незначні» чи «несуттєві». Наприклад, сплата хабаря за швидше отримання послуги вважається не злочином, а «ефективним способом вирішення питання». Така інтерпретація дозволяє уникнути когнітивного дисонансу – внутрішнього конфлікту між знанням про неправомірність дії та її вчиненням.

Другим важливим чинником є групова поведінка. Оскільки люди схильні адаптуватися до поведінки своєї соціальної групи або професійного середовища, навіть якщо вона суперечить її індивідуальним переконанням, формується особисте переконання, що корупційні дії є припустимими. В умовах, коли корупція сприймається як загальноприйнята або навіть необхідна практика, відмова від участі в ній може викликати осуд, маргіналізацію або навіть ускладнити професійну адаптацію.

Третім механізмом, який сприяє легітимації корупції, є перенесення відповідальності. Особа перекладає провину на систему, державу, обставини або інших людей. Типовими є фрази: «усі так роблять», «інакше не виживеш», «державна мене змушує». Такий механізм дозволяє уникнути морального осуду себе та зняти з себе обов'язок змінювати ситуацію [9]. Це також закріплює пасивність громадян, які сприймають себе радше як жертви системи, ніж як її учасники й носії змін.

Особливе значення має евфемізація корупційних практик – заміна негативно забарвлених понять нейтральними або позитивними [8, с. 64]. Наприклад, хабар називається «вдячністю», а зловживання службовим становищем – «підприємницькою ініціативою». Такі лінгвістичні маніпуляції змінюють емоційне ставлення до дії й зменшують її моральну вагу. Евфемізація створює культурне тло, на якому корупція стає «видозміненою нормою» й у такий спосіб нівелюється її злочинний сенс.

Ще одним важливим чинником, що заохочує корупційні зловживання є деформація моральних орієнтирів. Це безпосередній наслідок тривалого перебування у корумпованому середовищі. Якщо особа тривалий час спостерігає безкарність, отримує вигоду від порушення правил або бачить, що «чесність» не винагороджується, а навпаки – ускладнює життя, то її моральна оцінка корупції змінюється [7, с. 144]. У таких умовах на перший план виходить утилітарне мислення, в якому головне – досягти мети, а не дотримання норм.

Якщо всі ці чинники переносити на українське суспільство, то вони ще супроводжуються недовірою до інституцій. Коли судова, правоохоронна, освітня або медична система сприймається як несправедлива, забюрократизована або корумпована, порушення норм уже не вважається девіантною поведінкою – навпаки, чесне дотримання правил може сприйматися як абсурдне. В кінцевому випадку, ми перебуваємо в умовах коли делегітимація права як цінності сприяє легітимації корупції як «розумної стратегії».

Одночасно, важливо усвідомлювати, що соціально-психологічні механізми легітимації корупції не є фатальними чи незмінними. Їх дія залежить від соціального контексту, особистого досвіду, рівня правової соціалізації, доступу до правової інформації та моделей поведінки, що домінують у публічному просторі. Зміна культурних стандартів через публічну демонстрацію нетерпимості до корупції, позитивні приклади чесної поведінки, відповідну інформаційну кампанію, може поступово трансформувати і уявлення, і норми. Власне, легітимація на рівні уявлень створює вторинну норму, яка вступає в конкуренцію з офіційною [7, с. 144]. При цьому офіційна антикорупційна політика втрачає ефективність, якщо вона не враховує соціальні уявлення. Наприклад, закон може бути досконалим, але якщо його положення суперечать «побутовій логіці» та груповим очікуванням, він не буде виконуватися. Отже, без зміни уявлень про недопустимість корупції, її правове регулювання залишиться декларативним.

Можна констатувати, що соціально-психологічні механізми легітимації корупційної поведінки функціонують через виправдання, адаптацію до середовища, переоцінку моральних норм і обмежену персональну відповідальність. Саме тому ефективна антикорупційна політика має не лише карати, а й виховувати, змінювати уявлення, демонструвати позитивні моделі

та стимулювати формування таких умов, у яких корупція буде соціально неприйнятною не тільки юридично, а й психологічно та морально.

Ця ідея є наслідком того, що толерантність до корупції в українському суспільстві – явище не тільки правове, а насамперед соціокультурне й ментальне. Толерантність до корупції провокується, на нашу думку, не стільки відсутністю чи недосконалістю правозастосування і низьким рівнем контролю, а насамперед колективними уявленнями, звичками, культурними кодами та історично сформованими стереотипами, що впливають на ставлення громадян до правопорушень корупційного характеру [6, с. 42]. Саме ці глибинні ментальні та культурні установки є живильним середовищем, у якому корупція не лише виживає, а й пристосовується до нових форм державного управління та суспільних змін.

Один із фундаментальних ментальних елементів, що сприяє толерантності до корупції, є персоніфіковане розуміння права і справедливості. Часто, в суспільстві право сприймається не як загальна й обов’язкова норма, а як інструмент, яким можна або потрібно маніпулювати для досягнення особистої мети. Ідея рівності перед законом у таких умовах підміняється принципом «кому як пощастить» або «хто має зв’язки». Відповідно, неформальні практики (зокрема, хабарі, кумівство) не вважаються однозначним злом, а часто – єдиною реальною альтернативою бюрократичній несправедливості.

Другий ментальний чинник – глибоко вкорінений патерналізм, що бере початок ще з імперської, а згодом радянської традиції [4]. У цій парадигмі держава сприймається не як інструмент громадянського самоуправління, а як зовнішня, відчужена сила, яка водночас і карає, і захищає, і забезпечує. У патерналістській моделі людина вважає себе об’єктом державної опіки, а не суб’єктом права [3, с. 117]. У результаті формується пасивна правова культура, де ініціатива та активна протидія порушенням (у тому числі й корупції) вважаються марними або небезпечними.

Третім чинником є традиція неформального врегулювання стосунків, що має глибоке історичне коріння [10]. У такій ситуації формальне право розглядалося як жорсткий, чужий і часто ворожий порядок, у той час як неформальні практики – як людські, «живі» і ефективні. Цей архетип передається з покоління в покоління і закріплюється як модель взаємодії з владою, освітньою, медичною та іншими системами.

Культурні звички також відіграють роль у зміщенні моральної оцінки корупції. Наприклад, звичай «подякувати» комусь за надані послуги, часто сприймається не як хабар, а як вияв людяності. Проте в юридичному сенсі така поведінка створює нерівність доступу до послуг і підриває основу справедливості. У такий спосіб моральна вага правопорушення нівелюється, а корупційна дія «очищується» емоційно і символічно.

Крім того, варто згадати радянську спадщину подвійної моралі, що зберіглася у свідомості значної частини населення. У радянському суспільстві існувала формальна мораль, яка декларувалася (зокрема, у правових та ідеологічних нормах), і реальна – яка визначалася щоденною практикою виживання. Це привело до формування особливої форми правового нігілізму, коли норма сприймається не як зобов’язання, а як умовна рекомендація, до якої можна або не можна дослухатись, залежно від обставин.

У сучасних умовах ці установки не лише не зникли, а в багатьох випадках навіть активізувалися на фоні зневіри в ефективність реформ, повільного правосуддя та високої недовіри до органів влади. Це веде до ментальної безпорадності, яка блокує громадську активність і стимулює індивідуальне пристосування до корумпованого порядку.

Причинно-наслідковий зв’язок між зазначеними ментальними й культурними чинниками та стійкістю корупції очевидний. Саме ці установки підтримують «побутову корупцію» як звичну форму соціального обміну. Більше того, ці фактори зумовлюють низьку ефективність правових інструментів, адже закони не діють у суспільстві, де їм не довіряють, не ідентифікують себе з ними, а тим більше – не вважають їх морально зобов’язувальними [5]. Важливо й те, що зміна законодавства не веде автоматично до зміни правосвідомості. Наприклад, посилення покарання за корупційні злочини або створення антикорупційних органів не зменшують рівень корупції доти, доки в масовій свідомості домінує образ закону як чогось формального, а не реального. Це свідчить про необхідність комплексного впливу не лише на зовнішні форми поведінки, але й на глибинні переконання, наративи, моделі мислення.

Вирішити таку ситуацію можливо тільки у випадку послідовної правової соціалізації, яка виступає механізмом формування правосвідомості, правової культури та поведінкових установок, що визначають ставлення особи до права

і правопорушень. У контексті протидії корупції цей процес набуває особливого значення, оскільки саме через соціалізацію передаються базові уявлення про допустимість, моральність або аморальність участі в корупційних практиках.

Правову соціалізацію зазвичай розглядають як процес засвоєння індивідом знань, норм, цінностей та моделей поведінки, пов'язаних із правовою системою суспільства. Цей процес включає не лише ознайомлення з законом як формальним документом, але й формування емоційно-ціннісного ставлення до нього [1, с. 77]. У цьому контексті особливу роль відіграє те, хто саме виступає агентом правової соціалізації – родина, школа, медіа, держава, релігійні інституції, громадські організації.

На нашу думку, правова соціалізація має значний потенціал, але в сучасному вигляді вона часто зміцнює саме ті установки, що сприяють толерантності до корупції. У суспільстві формується специфічна правова свідомість, у якій розуміння закону не супроводжується внутрішнім переконанням у його необхідності та справедливості. У результаті формуються корупційно-нейтральні або навіть корупційно-позитивні установки, які знижують ефективність антикорупційної політики.

Для подолання цього феномену необхідно перейти до моделі активної антикорупційної соціалізації, яка передбачає:

- формування критичного мислення щодо дій влади, законності та легітимності рішень;
- інтеграцію антикорупційної тематики у всі рівні освіти, від шкільної до післядипломної;
- підвищення авторитету права через приклади доброчесності, реальну відповідальність за порушення та стимулювання громадської участі;
- інституційну підтримку правових ініціатив на місцевому рівні, залучення молоді до громадського контролю.

Причинно-наслідковий зв'язок між рівнем правової соціалізації та антикорупційними установками проявляється у тому, що особа з високим рівнем правової культури і внутрішньою повагою до закону має вищу готовність не брати участі в корупції, навіть за умови зовнішнього тиску. У свою чергу, слабка соціалізація або її викривлений характер формує пасивного, правонігілістичного індивіда, який не вірить у можливість змін і погоджується із системою.

Якщо говорити про трансформацію правової свідомості, то це не автоматичний процес, який можна забезпечити лише реформами «зверху». Подібний процес вимагає глибокої, комплексної

й довготривалої взаємодії між державою, суспільством, освітою, медіа і культурними інституціями.

Першим кроком до такої трансформації має стати усвідомлення ролі правової свідомості як стратегічного ресурсу у боротьбі з корупцією. У суспільстві, де панує правовий нігілізм, недовіра до держави та переконання у безкарності корупції, будь-які зміни у нормативній базі не матимуть очікуваного ефекту. Тому зміна уявлень про право – від інструменту обмеження до механізму справедливості й захисту, має стати центральною ціллю інформаційної, освітньої та культурної політики. Другим напрямом трансформації є реформа освітнього простору, в якому правова культура має виховуватися не тільки як предметна компетентність, а як світоглядна цінність. Важливою складовою є також моделювання позитивних правових практик через приклади. Медійне підсилення позитивних моделей доброчесної поведінки, історій про успіх без корупції, прикладів чесного служіння тощо, формує інший емоційний і раціональний контекст. Наступним важливим елементом є створення простору особистої відповідальності.

Отже, між трансформацією правової свідомості й ефективністю антикорупційної політики є чіткі причинно-наслідкові зв'язки. Адже там, де суспільство масово не толерує корупцію, жоден чиновник не зможе діяти безкарно, навіть за умов недосконалих законів. І навпаки – за умов глибокої внутрішньої терпимості до корупції найідеальніше законодавство залишатиметься декларацією. Тому вплив на ментальні моделі громадян має бути не менш пріоритетним, ніж реформування інституцій.

Висновки. Таким чином, правові уявлення та звички є ключовими соціально-психологічними детермінантами корупційної поведінки, які значною мірою визначають ефективність антикорупційної політики. Толерантність до корупції в українському суспільстві ґрунтується на глибоко вкорінених ментальних установках, історичному досвіді правового нігілізму, патерналістському світогляді та практиці неформальних взаємин. Соціально-психологічні механізми, такі як раціоналізація, групові норми, евфемізація та перенесення відповідальності, сприяють легітимації порушень і унеможливають ефективну протидію на рівні лише інституційних змін. Формування антикорупційних установок вимагає активної правової соціалізації, починаючи з родини і завершуючи

трудовими колективами та публічним простором. В умовах сьогодення, трансформація правової свідомості повинно стати стратегічним завданням, що передбачає комплекс заходів у сфері освіти, медіа, громадянської участі та створення позитивних прикладів правової поведінки. Без зміни уявлень про право та його

моральну цінність навіть найкращі законодавчі ініціативи залишатимуться неефективними. Успішна антикорупційна політика має бути спрямована не лише на контроль і покарання, а й на формування внутрішньої правової мотивації, заснованої на культурі відповідальності та нетерпимості до корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гура В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. *Економічний аналіз*. 2022. № 2. Том 32. С. 73–81. DOI: 10.35774/есона2022.02.073
2. Забзалюк Д. Право та правова свідомість: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 1. Т. 7. С. 23–29. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.25.023>
3. Зарічанський О. А. Психологічні тактики виправдання корупції. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2022. № 2 (9). С. 114–129. DOI 10.32755/sjeducation.2022.02.114
4. Кондзьолка В. Про патерналізм та реформи. URL: <https://zbruc.eu/node/32583>
5. Пентегов В. А., Щербина Л. І. Формування негативного ставлення суспільства до корупції. URL: <https://surli.cc/nrwxexa>
6. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування: навч. посіб. / О. І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюк, А. Б. Фодчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 168 с.
7. Сідак Л. М., Метеджи Д. Ю. Мораль і право як головні регулятори суспільних відносин в системі національного виховання. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 143–145.
8. Тимофєєва Л. Ю. Протидія корупційним практикам у євроінтеграційному контексті. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 63–69. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_3/11.pdf
9. Українському суспільству властивий патерналізм, але більшість не схильна все покладати на державу. URL: <https://surli.li/sosipf>
10. Формування негативного ставлення до корупції. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://surli.li/qbbckp>

Довганич В.А. ПРАВОВІ УЯВЛЕННЯ ТА ЗВИЧКИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті здійснено міждисциплінарний аналіз правових уявлень та правових звичок як соціально-психологічних чинників, що істотно впливають на формування та відтворення корупційної поведінки в українському суспільстві. Автор показує, що корупція функціонує не лише як юридичне правопорушення, а й як соціально легітимізована практика, глибоко вкорінена в правовій культурі. На основі вивчення понять «правова уява» та «правова звичка» доведено, що уявлення про допустимість порушення норм, звички обходити закон і пристосовуватись до неформальних процедур мають стійкий характер і передаються через соціалізаційні механізми. Виокремлено низку психологічних тактик легітимації корупції: раціоналізація, групова норма, перенесення відповідальності, евфемізація та деформація моральних орієнтирів. Автор також аналізує патерналістський світогляд і феномен подвійної моралі як чинники толерантності до корупції. Стверджується, що ефективна антикорупційна політика потребує не лише зміни законодавства, а й глибокої трансформації правосвідомості та підвищення рівня правової культури. У цьому контексті особливої актуальності набуває активна правова соціалізація, орієнтована на виховання доброчесності, поваги до права та особистої відповідальності. Показано, що без зміни уявлень про право та його цінність навіть найсуворіші антикорупційні заходи залишатимуться декларативними. Автор обґрунтовує потребу у комплексному підході до подолання культурних передумов корупції та зміцнення антикорупційних установок у масовій свідомості. У статті також запропоновано практичні підходи до активізації антикорупційної соціалізації через інструменти освіти, медіа та громадянської участі. Результати дослідження можуть бути корисними для формування стратегічних засад державної політики у сфері подолання побутової та інституційної корупції.

Ключові слова: правова культура, правова свідомість, правові уявлення, корупційна поведінка, антикорупційна політика, соціальні установки, правова соціалізація, ментальні чинники.

Dovhanych V.A. LEGAL PERCEPTIONS AND HABITS AS SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF CORRUPT BEHAVIOR

This article offers a comprehensive interdisciplinary analysis of legal perceptions and legal habits as pivotal socio-psychological determinants that significantly shape and reproduce corrupt behavior within Ukrainian society. It is argued that corruption, while formally categorized as a legal violation, simultaneously exists as a socially tolerated and, in many cases, socially normalized phenomenon embedded within the broader context of legal

culture. The study conceptualizes legal perceptions as mental representations and evaluative frameworks through which individuals interpret the nature of law, its legitimacy, fairness, and applicability. Legal habits, in turn, are understood as routinized behavioral patterns in legal contexts, which often manifest through avoidance of formal procedures, reliance on personal networks, or non-institutionalized dispute resolution strategies. These patterns, the article contends, are not incidental but are systematically internalized through long-term processes of socialization and cultural conditioning.

The research identifies several psychological mechanisms that facilitate the legitimization of corrupt practices in the individual and collective consciousness. These include rationalization (the moral or logical justification of deviant behavior), conformity to group norms (adaptation to the behavioral expectations of one's immediate social or professional milieu), diffusion or shifting of responsibility (the externalization of guilt onto systemic conditions or other actors), euphemization (linguistic reframing of corrupt acts into socially acceptable terms), and distortion of moral reference points (resulting from prolonged exposure to corrupt environments). These mechanisms collectively erode the internal resistance to corruption and foster its social acceptability.

The article further explores the influence of deeply rooted socio-cultural constructs such as the paternalistic worldview and the enduring legacy of double morality – a phenomenon inherited from Soviet times, in which public morality and private behavior were often at odds. In societies where institutional trust is weak and the rule of law is perceived as inequitable or ineffective, the law loses its normative force and is perceived as an obstacle to personal goals rather than as a framework for collective justice. In such a climate, even well-intentioned anti-corruption reforms face systemic resistance at the level of everyday consciousness.

Drawing upon this analytical foundation, the author emphasizes that effective anti-corruption strategies must go beyond the enactment of laws or the establishment of control mechanisms. Instead, they must aim to transform legal consciousness by fostering a culture of respect for the rule of law, moral responsibility, and civic integrity. In this respect, active legal socialization – the continuous and intentional inculcation of legal values through family, education, media, professional environments, and civic institutions – emerges as a crucial tool for long-term systemic change.

The article also presents practical recommendations for promoting anti-corruption socialization, such as the integration of civic ethics into educational curricula, the dissemination of positive examples of integrity through mass media, and the empowerment of citizens through participatory mechanisms of public oversight. These approaches are framed as essential components of a broader cultural shift that must accompany any formal legal reform. It is further argued that without a reconfiguration of how law is perceived and internalized within society, the most rigorously designed anti-corruption frameworks will likely remain ineffectual or purely symbolic.

Key words: legal culture, legal consciousness, legal perceptions, corrupt behavior, anti-corruption policy, social attitudes, legal socialization, mental factors.

Стрельник В.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету

Бондар Н.А.,
доктор філософії, доцент
доцент кафедри державно-правових
дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету

УДК 342.7

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.2

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Право на освіту є одним з фундаментальних прав людини, закріплених у міжнародних актах і національних конституціях. Проте в умовах збройних конфліктів, коли традиційні форми освітнього процесу стають неможливими або небезпечними, забезпечення цього права стикається з безпрецедентними викликами. Дистанційна освіта, що стрімко розвивалася в останні десятиліття, а особливо під час пандемії COVID-19, виявилася єдиним життєздатним рішенням для багатьох країн, які перебувають у стані війни. Однак її запровадження й ефективна реалізація в таких екстремальних умовах вимагають глибокого аналізу та пошуку нових підходів.

Аналіз досліджень і публікацій. Актуальність даного дослідження зумовлена теоретичною та практичною значущістю питання, необхідністю наукового осмислення національного вектора освіти, що розвивається, з урахуванням глобальних викликів, світових досягнень і цінностей.

З початку ХХІ століття науковцями було запропоновано різні теорії дистанційного навчання. Так, Чарльз А. Ведемейер, розглядає дистанційну освіту як можливість отримання освіти незалежно від соціального статусу, стану здоров'я, географічної віддаленості від освітнього центру [1, с. 193]. Прихильник теорії автономії та незалежності у дистанційній освіті, німецький вчений Р. Деллінг, стверджує, що дистанційне навчання здійснюється в процесі діалогу між вчителем та учнем за допомогою сигналу-носія, де роль викладача та навчального закладу зводиться до мінімуму [2]. Автор теорії індустріалізації навчання О. Петерс розглядає

дистанційну форму навчання як продукт індустріальної епохи [3]. Методи дистанційного навчання обґрунтовані в теорії Б. Холмберга [4]. М. Ніару, Є. Манус, А. Ліонаракис визначають дистанційне навчання досить суперечливою формою з позиції його ефективності [5, с. 49] тощо.

Метою даної статті є аналіз викликів доступу до освітнього процесу в умовах війни. Досягнути зазначене можливо шляхом вирішення наступних завдань: визначити сучасні виклики та засади впливу глобалізаційних процесів і внутрішньодержавних чинників на українську освіту; розкрити вплив інформаційних технологій на розвиток освіти в умовах війни; окреслити головні напрями модернізації національної освіти та забезпечення права на освіту; сформулювати пропозиції спрямовані на вдосконалення сучасної національної моделі освіти.

Виклад основного матеріалу. Право на освіту є одним із фундаментальних прав людини. У сучасному світі, що характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій і глобалізацією форми реалізації цього права постійно трансформуються. Перехід на онлайн-платформу стає обов'язковою умовою навчання [6, с. 21]. Дистанційна освіта, яка набула особливої актуальності в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабного збройного конфлікту в Україні, стала невід'ємною частиною освітньої системи. Ефективність її функціонування та забезпечення гарантій права на освіту в дистанційному форматі безпосередньо залежить від адаптованих правових засад.

Право на освіту є загальновизнаним принципом міжнародного права і становить основу

для його реалізації в національних правових системах. Стаття 26 Загальної декларації прав людини проголошує право кожної людини на освіту, яка має бути безкоштовною, принаймні на початковій та основній стадіях, та спрямована на повний розвиток людської особистості [7]. Статті 13 та 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права деталізують право на освіту, наголошуючи на її доступності, розвитку різних форм освіти, включаючи професійну та вищу, а також на принципах рівності [8]. Статті 28 та 29 Конвенції ООН про права дитини зобов'язують держав-учасниць визнавати право дитини на освіту, сприяти її початковому розвитку, підготовці до активного життя [9]. Ці міжнародні документи формують основу для розробки національного законодавства, яке має забезпечити реалізацію права на освіту в усіх його проявах, включаючи дистанційні форми.

Право на освіту в Україні гарантується Конституцією України. Стаття 53 проголошує, що кожен має право на освіту, і держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах [10]. Законодавчою основою для функціонування дистанційної освіти в Україні є низка нормативно-правових актів, а саме Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту» тощо, Накази Міністерства освіти і науки України та інші нормативні документи. Ці нормативно-правові акти передбачають можливість використання дистанційних технологій навчання, а підзаконні акти деталізують організаційні та методичні вимоги для відповідних рівнів освіти.

Під дистанційною формою здобуття освіти розуміють індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [11].

Відповідно до Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні характерними позитивними ознаками дистанційної освіти повинні стати гнучкість, модульність, паралельність, велика аудиторія, економічність, технологічність, соціальна рівність, інтернаціональність, нова роль викладача, позитивний вплив на студента (учня, слухача), якість [12].

Вплив війни на освіту породжує низку гуманітарних і соціальних проблем: школи, університети зазнають бомбардувань, обстрілів і підпалів. Такі дії завдають шкоди учням, студентам і педагогічному персоналу, позбавляють величезну кількість учнів і студентів їхнього права на освіту, у такий спосіб руйнуючи фундамент, на якому громади будують своє майбутнє. У багатьох країнах збройні конфлікти руйнують не лише шкільну інфраструктуру, але й надії та прагнення цілих поколінь – наголошено в Декларації про безпеку шкіл, що є політичним зобов'язанням щодо захисту освіти під час збройних конфліктів, яке взяло на себе 114 держав [13].

Ключовими викликами освітнього процесу в умовах війни педагоги називають нестабільні умови навчання, обмеженість способів організації навчально-пізнавальної діяльності, зниження мотивації та нестабільний психоемоційний стан учнів і вчителів [14]. Серед факторів, яких найбільше не вистачало студентам онлайн-освіти під час війни, вони відзначають відсутність практичних занять [15].

Війна поглиблює існуючу цифрову нерівність між міським та сільським населенням, між різними соціально-економічними групами, створюючи бар'єри для повноцінної участі в дистанційному навчанні. Відповідно склалася суспільна необхідність у формуванні нової, якісної освіти, яка б відповідала потребам людини сучасного світу та забезпечувала конкурентоспроможність на національному та міжнародному ринках праці. Тільки справедлива конкуренція між інституціями сприятиме зростанню її якості [16, с. 248].

Слід зазначити, що сфера оволодіння новітніми інформаційними технологіями та їх впровадження в освітній процес має низку проблемних моментів. По-перше, значна частина викладачів і керівників не виявляє ініціативи, не бажає набувати нових компетентностей, що пояснюється формальністю та недофінансуванням підвищення кваліфікації викладацького складу. По-друге, слабка фінансова підтримка університетів із боку держави щодо впровадження цифрових технологій в освітній процес. По-третє, відокремлення теоретичного процесу навчання від процесу набуття практичних навичок. Шляхами вирішення зазначених вище проблем можуть стати залучення грантових коштів, безпосередня участь зацікавлених потенційних роботодавців в освітньому процесі, тестування професійних програм. Багатогра́нний

вплив конфлікту, який супроводжується фізичними руйнуваннями та масовим переміщенням населення, створює серйозні виклики. Українські університети мають унікальну можливість реагувати на ці вимоги воєнного часу, вирішуючи такі проблеми, як уразливість, викликана конфліктом, потреби національної безпеки, нерівність у працевлаштуванні та потреби у сфері охорони здоров'я [17, 59–60].

Наприклад, у такій країні, як Швеція, кількість студентів, які навчаються, використовуючи технології дистанційної освіти, становить понад 70 %. Це пов'язано насамперед із низькою оплатою за навчання (дешевше у два рази порівняно із традиційною освітою) у зв'язку з відсутністю витрат на дорогу та проживання, а також більш раціональним використанням основних фондів навчального закладу. Відносно низька оплата за навчання забезпечується також внаслідок більш концентрованого надання й уніфікації змісту освітніх програм, орієнтованості технологій дистанційного навчання на більшу кількість студентів, економії використання навчальних аудиторій [18, с. 253].

На перший погляд може бути неочевидним зв'язок між освітою та військовими протистояннями, що обумовлені соціальними конфліктами, оскільки традиційно освітня галузь виконує функції, які пов'язані з розвитком інтелектуального потенціалу людини. В умовах будь-яких соціальних негараздів, спричинених війною, освіта зазвичай сприймається як дещо другорядне, адже своєрідну першість у цьому плані посідає безпека членів суспільства.

Беззаперечно дистанційна освіта має недоліки, які можна об'єднати у наступні три блоки: 1) психологічний блок: відсутність ефективної комунікації, втрата мотивації навчання, ізоляція, неможливість повноцінного зворотного зв'язку здобувачів і викладача, зокрема щодо виконання незрозумілих завдань, відсутність в окремих здобувачів здатності вчитися самостійно; 2) технічний блок: недостатній розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та матеріально-технічного забезпечення ЗВО, складнощі з технічним забезпеченням та доступом до мережі Інтернет, проблема ідентифікації здобувача; 3) організаційний блок: високі показники витрати часу на підготовку дистанційних курсів науково-педагогічними працівниками; дотримання норм академічної доброчесності під час виконання різного роду завдань.

Невирішеними залишаються питання формування у майбутніх фахівців навичок самонавчання та рефлексії освітньої діяльності,

пошук інструментів (зокрема комп'ютерних) для посилення мотивації навчатися. Висвітленням проблем технічного, організаційного та технологічного характеру, готовність вчителів до провадження професійної діяльності в умовах дистанційного навчання підтвердили фрагментарність напрацювань щодо проблеми сприйняття дистанційного навчання суб'єктами освітнього процесу [19, с. 327].

Глобальна доступність освіти, що полягає в можливості вивчати як окремі курси, так і навчатися за спеціальними освітніми програмами, отримати практичні знання щодо застосування та реалізації права в різних державах.

У процесі боротьби за незалежність нашої держави через збройний конфлікт використання дистанційної форми освіти має значні переваги. В таких умовах досвід зарубіжних країн щодо підготовки здобувачів освіти є доцільним і вкрай актуальним. Так, освітні програми можуть бути двох типів: 1) складаються власне з дистанційних курсів, 2) змішані (blended learning), що поєднують звичайні заняття та навчання онлайн. За такими програмами в зарубіжних університетах готують бакалаврів, магістрів і PhD [20, с. 937].

Вважаємо доцільним виокремити основні переваги дистанційної освіти: гнучкість навчального процесу, яка полягає у виборі часу та місця навчання. Більшість сучасних здобувачів вищої освіти поєднує роботу та навчання, саме дистанційна освіта дозволяє їм сформувати зручний графік навчання. Окрім того, у здобувача формується прагнення до самодисципліни та самоосвіти. Потреба в автономії стосується відчуття психологічної свободи та бажання бути самим собою, потреба в компетентності стосується відчуття здатності досягти успіху, а спорідненість означає переживання тісного зв'язку [21]; економність, оскільки не потрібно витрачатися на гуртожиток, оплату проїзд тощо; формування індивідуальної освітньої траєкторії шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяє здобувачу освіти обрати вибірккову дисципліну не лише з іншої освітньої програми, а й в іншому навчальному закладі; забезпечення принципу навчання протягом життя (lifelong learning).

В умовах інформатизації освіта перестає бути процесом передачі знань від вчителя до учня або ж від викладача до студента, а стає способом взаємного обміну інформацією та забезпечує прагнення людини до навчання протягом життя. Фундаментальним завданням освіти стає підготовка майбутніх фахівців до життя

у швидко змінюваних умовах, зокрема реальної небезпеки. Беззаперечним фактом є те, що з переходом від індустріального до інформаційного суспільства та з формуванням глобального освітнього простору, змінюються завдання академічного навчання, що вимагає застосування інформаційних і комунікаційних технологій, але з урахуванням традицій національної освіти, поєднаних із сучасними здобутками зарубіжної освітньої системи.

Висновки. Війна ставить перед системою освіти безпрецедентні виклики, які можуть бути подолані лише за умови консолідації зусиль держави, міжнародної спільноти, громадських організацій та кожного громадянина. Дистанційна освіта, попри всі свої недоліки та труднощі в умовах конфлікту, стала ключовим інструментом забезпечення безперервності освітнього процесу та гарантування права на освіту. Її розвиток та адаптація до реалій воєнного часу є не лише питанням технічного оснащення, а й глибокого розуміння психосоціальних потреб учасників освітнього процесу та створення такої системи, яка зможе забезпечити якісну та доступну освіту навіть у найскладніших обставинах. Інвестиції у дистанційну освіту в умовах війни – це інвестиції у майбутнє країни та її людський капітал.

Правові засади права на дистанційну освіту в Україні є динамічною системою, що постійно розвивається й адаптується до нових викликів.

Міжнародно-правові зобов'язання та національне законодавство формують необхідну рамку для її функціонування. Події останніх років, зокрема війна, підкреслили життєво важливу роль дистанційної освіти як інструменту забезпечення безперервності освітнього процесу та реалізації фундаментального права на освіту навіть у найскладніших умовах.

Досвід навчання в умовах пандемії COVID-19 дозволив Україні швидше адаптуватися до дистанційного формату під час воєнного стану. Дистанційна освіта не зможе замінити «живого» або очного навчання. Проте дистанційне навчання все ще несе ризики погіршення якості освіти й успішності та потребує подальшого вдосконалення правових засад, які мають бути спрямовані на: (1) посилення гарантій доступу до дистанційної освіти для всіх категорій громадян, особливо для тих, хто перебуває в зоні бойових дій або є внутрішньо переміщеними особами; (2) забезпечення високої якості дистанційного навчання шляхом чіткіших стандартів та механізмів контролю; (3) врахування психологічних потреб учасників освітнього процесу в умовах тривалого стресу; (4) стимулювання інновацій та використання новітніх технологій у дистанційній освіті.

Переконані, що університети, інститути, заклади освіти здатні зробити більший внесок у розвиток миру, ніж найпотужніша армія у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Штефан Л., Борзенко О. Особливості організації дистанційного навчання студентської молоді в Канаді: ретроспективний аналіз [Рукопис]. 2015. Харків, ХНАДУ, 219 с.
2. Delling R. Briefwechsel als Bestandteil und Vorläufer des Fernstudiums [Correspondence as a component and precursor of distance learning]. 1978. Hagen : Distance University (ZIFF), 38. URL: https://ub-deposit.fernuni-hagen.de/receive/mir_mods_00000292
3. Peters O. Theoretical aspects of correspondence instruction: The changing world of correspondence study (O. Mackenzie & E. L. Christensen, Eds.). University Park, Pa. And London : Pennsylvania State University, 1971. P. 19–34. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED041214.pdf>
4. Holmberg B. The sphere of distance-education theory revisited. ZIFF Papiere 98. 1995. ERIC Document Reproduction Service No / ED 386578. <https://eric.ed.gov/?id=ED386578>
5. Niari M., Manousou E., Lionarakis A. The Pygmalion effect in distance learning: A case study at the Hellenic Open University. *European Journal of Open, Distance and E-learning*. 2016. 19 (1), PP. 36–52. URL: <https://sciendo.com/article/10.1515/eurodl-2016-0003>
6. Nyme A., Dip N., AGM Z. Analyzing student evaluations of teaching in a completely online environment. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*. 2022. 14 (6), PP. 13–24. URL: <https://www.mecs-press.org/ijmecs/ijmecs-v14-n6/IJMECS-V14-N6-2.pdf>
7. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. (1966). Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
9. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
10. Конституція України. (1996). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про освіту : Закон України від 5 вересня, 2017, № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>

12. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, затверджена постановою Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2000 року. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>

13. Safe schools declaration. Opened for endorsement at the Oslo conference on Safe schools, 2015. May 29. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/>

14. Освітній процес в умовах війни: тенденції та висновки. Середня: Освіта. URL: <https://osvita.ua/school/88943/>

15. Sheykina N., Barannyk M., Nessonova M., Skakovska D. Factors Influencing Students' Motivation to Learning During the Martial Law in Ukraine. *The New Educational Review*. (2024). 76. PP. 24–38. DOI: <https://doi.org/10.15804/tner.2024.76.2.02>

16. Кириченко Т., Рідель Т. Євроінтеграційні процеси системи вищої освіти: здобутки та перспективи. *Актуальні питання гуманітарних наук* : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. 23 (3), С. 245–249. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/29_2020/part_3/40.pdf

17. Stoliaryk O., Korniat V., Hertsyuk D. Strengthening Social Responsibility : Ukrainian Universities' Third Mission Amidst War. *The New Educational Review*. (2024). № 76. С. 51–62. DOI: 10.15804/tner.2024.76.2.04

18. Безсмертний Є. Дистанційна освіта: вітчизняний і закордонний досвід упровадження інформаційних технологій [Дистанційна освіта: вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження інформаційних технологій]. *Вісник ХНУВС*. 2015. 69 (2), С. 251–255. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/5cc8c016-b898-48fd-baed-386572c7afa5>

19. Rudenko Y., Semenikhina O., Kharchenko I., Kharchenko S. (2021). Distance learning: results of a survey of college teachers and students. *Information Technology and Learning Tools*. № 86 (6). С. 313–333. URL: <http://surl.li/bkqgn>

20. Бондар Н. Інформаційні технології в юридичній освіті: формування та розвиток. *MODERN SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS* : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Стокгольм, Швеція, 3–5 трав. 2020 р.) Стокгольм, Швеція. 2020. С. 933–939.

21. Cents-Boonstra M., Lichtwarck-Aschoffa A., Denessena E., Aelterman N., Haerens L. Fostering student engagement with motivating teaching: an observation study of teacher and student behaviors. *Research Papers in Education*, (2021). № 36 (6), С. 754–779. URL: <https://doi.org/10.1080/02671522.2020.1767184>

Стрельник В.В., Бондар Н.А. ВПЛИВ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу викликів, пов'язаних із забезпеченням права на дистанційну освіту в умовах війни. Досліджуються основні перешкоди, що виникають перед здобувачами освіти, педагогічними працівниками та освітньою системою загалом, включаючи питання доступу до технологій, якості освітнього процесу, психологічного впливу воєнних дій, а також необхідності адаптації нормативно-правової бази. Аналізуються шляхи подолання цих викликів і перспективи розвитку дистанційної освіти як засобу гарантування безперервності освітнього процесу під час збройних конфліктів.

Доведено, що війна ставить перед системою освіти безпрецедентні виклики, які можуть бути подолані лише за умови консолідації зусиль держави, міжнародної спільноти, громадських організацій та кожного громадянина. Дистанційна освіта, попри всі свої недоліки та труднощі в умовах конфлікту, стала ключовим інструментом забезпечення безперервності освітнього процесу та гарантування права на освіту.

У статті досліджуються правові засади реалізації права на дистанційну освіту в Україні. Проводиться аналіз нормативно-правових актів, що регулюють цю форму здобуття освіти, від міжнародних документів до національного законодавства. Особлива увага приділяється адаптації правового регулювання до викликів, пов'язаних із цифровізацією та забезпеченням безперервності освіти, зокрема в умовах збройного конфлікту.

Визначено, що правові засади права на дистанційну освіту в Україні є динамічною системою, яка постійно розвивається та адаптується до нових викликів. Міжнародно-правові зобов'язання та національне законодавство формують необхідну рамку для її функціонування. Події останніх років, зокрема війна, підкреслили життєво важливу роль дистанційної освіти як інструменту забезпечення безперервності освітнього процесу та реалізації фундаментального права на освіту навіть у найскладніших умовах.

Ключові слова: право на освіту, правові засади, сталий розвиток, дистанційна освіта, глобалізація, війна, збройний конфлікт, цифрова нерівність, освітні виклики.

Strelnyk V.V., Bondar N.A. THE IMPACT OF WAR ON THE TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS AND THE PROVISION OF THE RIGHT TO EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS OF DISTANCE LEARNING IN UKRAINE

This article analyzes the challenges associated with ensuring the right to distance education in wartime conditions. It explores the main obstacles faced by learners, educators, and the education system as a whole, including issues of access to technology, quality of the educational process, the psychological impact of hostilities, and the need to adapt the regulatory framework. The article also examines ways to overcome these challenges and the prospects for the development of distance education as a means of guaranteeing the continuity of the educational process during armed conflicts.

It is argued that war poses unprecedented challenges to the education system, which can only be overcome through the consolidation of efforts by the state, the international community, public organizations, and every

citizen. Despite all its drawbacks and difficulties in conflict conditions, distance education has become a key tool for ensuring the continuity of the educational process and guaranteeing the right to education. Its development and adaptation to wartime realities are not only a matter of technical equipment but also a deep understanding of the psychosocial needs of educational process participants and the creation of a system that can provide quality and accessible education even in the most difficult circumstances. Investments in distance education during wartime are investments in the country's future and its human capital.

The article also investigates the legal foundations for realizing the right to distance education in Ukraine. It analyzes regulatory acts governing this form of education, from international documents to national legislation. Special attention is paid to adapting legal regulation to challenges related to digitalization and ensuring educational continuity, particularly in the context of armed conflict.

It is determined that the legal framework for the right to distance education in Ukraine is a dynamic system that is constantly evolving and adapting to new challenges. International legal obligations and national legislation form the necessary framework for its functioning. The events of recent years, particularly the war, have highlighted the vital role of distance education as a tool for ensuring the continuity of the educational process and the realization of the fundamental right to education even under the most challenging conditions.

The experience of learning during the COVID-19 pandemic allowed Ukraine to adapt more quickly to the distance format during martial law. Distance education cannot replace "live" or in-person learning. However, distance learning still carries risks of deteriorating educational quality and academic performance, as well as exacerbating existing educational inequalities. In this context, problems that require resolution have been identified: (1) developing new courses capable of competing with similar ones in other countries; (2) training and/or retraining of academic staff through academic mobility, cooperation within educational and scientific grants, completion of professional development courses, and internships, which will ensure the quality of education and the assimilation of new teaching methods and forms, considering the continuous development of information and communication technologies; (3) development and further improvement of technical support; (4) strengthening guarantees of access to distance education for all categories of citizens, especially those in combat zones or internally displaced persons; (5) ensuring high quality of distance learning through clearer standards and control mechanisms; (6) taking into account the psychological needs of educational process participants in conditions of prolonged stress; (7) stimulating innovations and the use of cutting-edge technologies in distance education.

Key words: right to education, legal framework, sustainable development, distance education, globalization, war, armed conflict, digital inequality, educational challenges.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Дрогозюк К.Б.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 347.963:004.738.5(477)
DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.3

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ЛИСТУВАННЯ В МЕСЕНДЖЕРАХ ЯК ДОКАЗ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Вступ. Сучасний рівень розвитку цифрових технологій та їх масштабна інтеграція в соціальні процеси зумовлюють поступову, але незворотну цифрову трансформацію не лише побутових аспектів, а й ключових сфер життєдіяльності суспільства. Одним із яскравих проявів цього процесу є масове використання цифрових каналів комунікації, зокрема мобільних застосунків для обміну повідомленнями – таких як Viber, Telegram, WhatsApp, Signal, Messenger тощо. За допомогою зазначених месенджерів здійснюється вирішення робочих питань, ведення переговорів із контрагентами, комунікація з інтернет-магазинами, участь у групових батьківських чатах, підтримка контактів з родиною та друзями тощо.

Активне поширення месенджерів як комунікаційного інструменту зумовлює появу правових ситуацій, у межах яких виникає необхідність використання фрагментів або повного обсягу цифрового листування як доказів у судовому провадженні. Таким чином, цифровізація суспільства безпосередньо впливає на правову систему, насамперед – на функціонування судочинства. Одним із виявів цього впливу є посилення значення електронних доказів у цивільному процесі.

Особливий інтерес серед таких доказів викликає саме електронне листування, здійснене за допомогою месенджерів. З огляду на його широке поширення та практичну значущість, постає актуальне питання щодо юридичної природи такого листування та визначення його процесуального статусу в межах цивільного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на зростаючу актуальність електронного листування як джерела доказової інформації у цивільному процесі, це питання неодноразово

ставало предметом наукового осмислення вітчизняними правознавцями. Серед дослідників, які торкалися проблематики використання електронних доказів загалом та електронної комунікації зокрема, варто відзначити праці Н. Ю. Голубевої, І. Ю. Татулич, А. Ю. Каламайко, Р. О. Кабальського, О. М. Лазько, Ю. С. Павлової, В. С. Петренка, Д. М. Цехана, С. А. Чванкіна, А. С. Штефана та інших.

Вагомим кроком у розвитку цієї наукової тематики став захист у 2024 році дисертаційного дослідження О. Г. Привиденцева на тему «Електронне повідомлення як доказ у цивільному процесі», яке стало першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних аспектів використання електронних повідомлень як доказів з урахуванням процесів цифрової трансформації та євроінтеграційних тенденцій у сфері права.

Втім, незважаючи на наявні наукові напрацювання, у правозастосовній практиці та юридичній науці все ще зберігається низка нерозв'язаних проблем, пов'язаних зі збиранням, поданням, дослідженням і процесуальною оцінкою електронного листування як форми електронного доказу в цивільному судочинстві.

Метою наукової статті є аналіз процесуального порядку використання електронного листування у доказуванні в межах цивільного судочинства України, а також дослідження проблемних аспектів, пов'язаних із представленням такого листування як належного та допустимого доказу.

Виклад основного матеріалу. Попри активне впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, правове регулювання електронного листування, зокрема, у месенджерах, як різновиду електронних доказів у цивільному судочинстві України й досі має

фрагментарний характер. Відповідні положення містяться лише у деяких нормах цивільного процесуального законодавства.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 100 ЦПК України, електронними доказами визнається інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для розгляду справи. Зокрема, до таких доказів належать: електронні документи (у тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та аудіозаписи тощо), веб-сайти (їх сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних, а також інші дані в електронній формі.

Згідно з ч. 2 ст. 100 ЦПК України, електронні докази подаються до суду в оригіналі або у формі електронної копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» і «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Частина 6 ст. 18 останнього з названих законів закріплює, що кваліфікований електронний підпис прирівнюється до власноручного підпису і має презумпцію його відповідності. У свою чергу, ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлює, що оригіналом електронного документа визнається електронний примірник з обов'язковими реквізитами, у тому числі електронним підписом автора або іншим підписом, що прирівнюється до власноручного згідно із законодавством.

Таким чином, у разі дотримання вимог щодо автентичності, цілісності та ідентифікації автора, електронне листування може бути визнано належним доказом. Водночас, на практиці під час електронного листування (через месенджери, соціальні мережі, email тощо) користувачі не використовую електронний підпис. З урахуванням цього, постає проблема відсутності чіткого законодавчого механізму підтвердження справжності листування в месенджерах, що спричиняє дискусії у науковому середовищі та труднощі у судовій практиці.

В. С. Петренко підкреслює, що законодавство України чітко регламентує використання електронного листування з електронним підписом. Втім, такий формат комунікації переважно використовується між державними органами (державні виконавці, податкові органи, суди), тому суди визнають відповідне листування належним і допустимим доказом [1, с. 49].

Разом з тим, на думку С. А. Чванкіна до електронних повідомлень не застосовуються вимоги Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV, зокрема щодо електронного підпису. Тому такі повідомлення можуть визнаватися електронними доказами навіть без підпису, що розширює можливості їх використання в суді [2, с. 51].

Відсутність електронного підпису безумовно ускладнює ідентифікацію відправника, особливо якщо одна зі сторін заперечує свою участь у листуванні. У більшості месенджерів, що функціонують як засоби миттєвого обміну повідомленнями в комп'ютерних мережах (наприклад, Viber, Telegram, WhatsApp тощо), використовується прив'язка до номера телефону, однак деякі сервіси, як-от Skype, не потребують цього. При цьому, доведення належності номера конкретній особі може бути проблематичним, особливо якщо послуги надавались без укладення договору або реєстрації абонента – у такому випадку оператор не зможе надати запитувану інформацію [2, с. 51].

Окрім цього, ідентифікація особи через мобільний номер має обмеження через відсутність обов'язкової прив'язки абонентів мобільного зв'язку до паспортних даних – така процедура є добровільною і може бути реалізована через електронну ідентифікацію на сайті оператора або шляхом подання письмової заяви. Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про електронні комунікації», який передбачав запровадження обов'язкової ідентифікації користувачів електронних комунікацій, був відкликаний у 2021 році для доопрацювання. Однак, на нашу думку, впровадження аналогічної моделі в Україні могло б значно підвищити ефективність процедур доказування, спрямованих на ідентифікацію автора електронних повідомлень.

При цьому судова практика свідчить про те, що наявність запису імені абонента в телефонній книзі користувача не визнається належним і достатнім доказом ідентифікації особи, оскільки такий запис не має об'єктивної верифікації – користувач може самостійно призначити будь-яке ім'я будь-якому номеру телефону [3].

У судовій практиці трапляються випадки, коли власник номера підтверджує, що він йому належить, але стверджує, що до телефону мали доступ інші особи. Такі твердження повинні оцінюватись судами критично, адже якщо доведено, що повідомлення надіслано з номера,

zareєстрованого за певною особою, презюмується, що саме вона є його відправником. Відповідно, тягар спростування цієї презумпції покладається на таку особу.

З урахуванням вищезазначеного можна виокремити декілька способів встановлення належності телефонного номера конкретній особі: аналіз письмових доказів (наприклад, анкет, заяв, процесуальних документів, у яких особа зазначала відповідний номер); показання свідків, які можуть підтвердити зв'язок особи з цим номером; а також електронні докази – зокрема, інформація з офіційних вебсайтів, профілів у соціальних мережах чи відкритих реєстрів [2, с. 51].

У вітчизняній судовій практиці поширеним є прийняття судами скріншотів із месенджерів (зокрема Viber, Skype) як доказів, що підтверджують обставини справи [4], [5]. У деяких випадках суди додатково враховують наявність зображення особи, яка є учасником процесу, в межах такого листування [6, с. 158].

Водночас одним із ключових ризиків використання електронного листування, зокрема у формі скріншотів, як доказу у цивільному процесі є наявність у месенджерах технічної можливості видалення повідомлень як з боку відправника, так і з боку отримувача. Це створює перешкоди для подання суду оригіналу електронного доказу, що, у свою чергу, ускладнює перевірку його достовірності. У зв'язку з цим актуалізується необхідність застосування процесуального механізму забезпечення доказів – зокрема, шляхом судового огляду відповідного цифрового контенту або призначення експертизи у разі виникнення сумнівів щодо автентичності чи відповідності скріншота фактичному вмісту переписки. Однак постає складне процесуальне питання: якими мають бути дії суду або сторін, якщо, попри подання заяви про забезпечення доказів та призначення експертизи, інша сторона навмисно змінює зміст листування або видаляє окремі повідомлення до моменту фіксації доказу у встановленому порядку?

Такі самі проблеми постають і у разі використання листування в соціальних мережах соціальних мереж. Оскільки акаунти можуть реєструватися під вигаданими іменами без прив'язки до паспортних даних, це ускладнює встановлення особи відправника. З урахуванням цього, використання таких доказів ускладнюється неможливістю достовірного встановлення особи, яка надсилає повідомлення,

з огляду на поширеність фейкових акаунтів із неправдивою інформацією. Втім, якщо сторінка активно використовувалась, містить персональні фото та іншу ідентифікаційну інформацію, це дозволяє з достатньою вірогідністю ототожнити її з конкретною особою. У таких випадках ідентифікація особи також можлива на підставі змісту листування, що часто не визнається судами як належний доказ. Окрім того, фіксація змісту веб-сторінок може здійснюватися спеціалізованими установами, зокрема Українським мережевим інформаційним центром (УМІЦ), який за результатами перевірки надає звіт, що може бути поданий як доказ навіть після видалення інформації. У подібних справах може бути призначена експертиза у сфері телекомунікацій, яка дозволяє встановити джерело надходження повідомлення, у тому числі IP-адресу користувача [6, с. 158].

Важливу роль у формуванні підходів до оцінки допустимості електронних повідомлень як доказів відіграє судова практика Верховного Суду. Так, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 711/9146/16-ц було звернуто увагу на специфіку використання веб-сторінок як електронних документів. Суд зазначив, що вони не можуть бути подані до суду у фізичній формі, проте за умови, що містять відомості про обставини, значущі для справи, їх огляд можливий безпосередньо за посиланням в Інтернеті (зокрема, у порядку, визначеному ст. 85 ЦПК України), із фіксацією таких дій у протоколі судового засідання [7].

У справі № 587/2051/18 (Постанова від 7 липня 2021 року) Касаційний цивільний суд, досліджуючи питання автентичності електронного листування, наголосив на необхідності вилучення оригіналів електронних документів у разі, якщо сторона заперечує відповідність поданих копій їх змісту. Відмова суду нижчої інстанції у задоволенні відповідного клопотання була визнана порушенням процесуальних норм і призвела до скасування судових рішень (відповідно до вимог ст. 78, 95, 100, 185 ЦПК України) [8].

Зі свого боку, постанова Касаційного цивільного суду від 25 червня 2021 року у справі № 643/6581/19 містить висновок про неналежність роздруківок листування в месенджері Viber як доказу укладення договору найму відповідно до вимог ст. 77–80 ЦПК України. Водночас суд не заперечив у принципі допустимість таких доказів, залишивши простір для їх використання

за умови підтвердження автентичності та дотримання процесуального порядку подання [9].

Разом з тим, судова практика Верховного Суду у питанні допустимості електронного листування як доказу в цивільному процесі України не є усталеною та однозначною. Зокрема, в низці Постанов Верховного Суду – від 11 червня 2019 року у справі № 904/2882/18, від 24 вересня 2019 року у справі № 922/1151/18, від 28 грудня 2019 року у справі № 922/788/19 та від 16 березня 2020 року у справі № 910/1162/19 – висловлено правову позицію, відповідно до якої роздруківки електронного листування не відповідають вимогам до електронного документа або його копії, передбаченим частиною першою статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг». Такий вид інформації не може визнаватися належним доказом у розумінні процесуального права, оскільки він не містить електронного підпису – обов'язкового реквізиту електронного документа. Відсутність цього елемента унеможливорює достовірну ідентифікацію автора повідомлення та не забезпечує захищеність його змісту від несанкціонованого редагування чи спотворення, що, у свою чергу, створює істотні ризики фальсифікації подібних доказів [10].

Подібні підходи застосовуються й до встановлення власника електронної пошти. Під час оцінки електронного листування через email суд насамперед має встановити, чи особа користувалася відповідною адресою. У цьому контексті видається доцільним погодитись з думкою окремих науковців про необхідність поступового впровадження офіційної електронної адреси для фізичних осіб. Зокрема, відповідна ініціатива вже висувалась у Законопроекті № 3860 від 16.07.2020 року, який передбачав запровадження офіційних електронних адрес з можливістю їх присвоєння під час отримання або оновлення паспорта, а також через портал «Дія» [6, с. 157]. Наразі поняття «офіційна електронна адреса» згадується в Положенні про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15–21, де зазначається, що офіційною електронною адресою є сервіс Електронного кабінету ЄСІТС [11]. Втім, відповідно до Закону України від 29.06.2023 № 3200-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або

її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» фізичні особи не зобов'язані обов'язково реєструвати Електронний кабінет в системі ЄСІТС.

О. Г. Приведенцев вважає, що головним інструментом ідентифікації автора електронного повідомлення виступає судова експертиза, яка може бути призначена з ініціативи суду або на підставі клопотання сторони у порядку забезпечення доказів. Отриманий висновок експерта визнається процесуальним засобом доказування [6, с. 157]. Так, способом встановлення авторства може бути проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи, яка дозволяє дослідити характеристики комп'ютерних систем та рух електронної інформації.

При цьому, науковець підкреслює, що ідентифікація автора повідомлень залежить від формату електронного повідомлення:

- Текстові повідомлення підлягають дослідженню в межах лінгвістичної, почеркознавчої чи авторознавчої експертизи цифрового письма, що дозволяє встановити, чи створено запис однією особою, а також виявити факт дописування чи змінення змісту.

- Голосові повідомлення можуть бути об'єктом фоноскопичної та лінгвістичної експертизи усного мовлення, які допомагають встановити тотожність голосу, спростувати або підтвердити факт фальсифікації, а також ідентифікувати мовця за лінгвістичними ознаками.

- Мультимедійні повідомлення, що поєднують текстову, звукову та графічну інформацію, досліджуються із застосуванням відповідних експертиз. Зокрема, фототехнічна експертиза дозволяє встановити факт монтажу, час і місце створення фото, а також змінення зображення за допомогою графічних редакторів. Особливо це актуально у випадках, коли йдеться про селфі, що потребують зіставлення метаданих з часом отримання повідомлення. Аналогічно, відеозаписи підлягають експертизі відеозвукозапису на предмет наявності монтажу, відповідності звукового ряду, а також фіксації метаданих [6, с. 157].

На основі аналізу чинної судової практики та законодавства України, з урахуванням наявних викликів, пов'язаних із використанням електронних повідомлень у месенджерах як доказів у цивільному процесі, видається доцільним запровадження окремого правового режиму для такого виду доказу. Зокрема, на нашу думку, необхідно нормативно закріпити в цивільному процесуальному законодавстві (зокрема, у Законі України «Про електронні документи

та електронний документообіг») визначення понять «електронне повідомлення», «месенджер» та «електронне листування через сервіси обміну миттєвими повідомленнями», із одночасним визначенням критеріїв їх допустимості, автентичності та належності. Наявна термінологічна невизначеність ускладнює правозастосування, змушуючи суди до широкого тлумачення понять та відсилання до загальних норм.

У зв'язку з цим пропонується внести зміни до частини першої статті 100 ЦПК України, виклавши її в такій редакції:

«Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи, медіа-файли, веб-сайти, електронні повідомлення (у месенджерах, електронній пошті, соціальних мережах, веб-сайтах тощо), бази даних та інші дані в електронній формі, які містять метадані. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).».

Крім того, доцільним є доповнення статті 100 ЦПК України новою частиною шостою, у якій слід передбачити процесуальний порядок фіксації та подання електронних доказів, які не передбачають засвідчення електронним підписом, зокрема, електронних повідомлень (з месенджерів, електронної пошти, соціальних мережах, веб-сайтах тощо).

Окрему увагу слід приділити питанню забезпечення електронних доказів. У зв'язку з наявними технічними можливостями видалення повідомлень у більшості месенджерів, існує ризик безповоротної втрати таких доказів. У цьому контексті обґрунтованим видається доповнення статті 116 ЦПК України положенням, яке надає стороні право звернутись із клопотанням про забезпечення електронного доказу, зокрема електронного листування, шляхом:

1. Проведення огляду вебсторінки, месенджера чи соціальної мережі судом.
2. Фіксації вмісту електронного листування адвокатом або нотаріусом із складанням протоколу огляду.
3. Залучення спеціалістів у сфері інформаційних технологій.
4. Направлення запиту до оператора месенджера (у разі технічної можливості).

З метою підвищення оперативності доказування та зменшення залежності від складних

підготовчих дій, доцільним є нормативне врегулювання можливості фіксації змісту електронного листування безпосередньо в судовому засіданні шляхом демонстрації повідомлень із пристрою сторони та складання відповідного процесуального протоколу із відображенням змісту, часу, технічних характеристик повідомлення.

Окрім того, через поширену відсутність юридичного зв'язку між електронною поштою, телефонним номером та фізичною особою, що унеможливорює належну ідентифікацію автора повідомлень, доцільним є ініціювання законодавчих змін щодо запровадження обов'язкової ідентифікації абонентів мобільного зв'язку та користувачів електронної пошти за аналогією з практикою Європейського Союзу. Також доцільно унормувати поняття «офіційна електронна адреса» як електронну пошту, прив'язану до паспортних або інших персональних даних особи, з метою забезпечення прозорості та доказової спроможності електронних комунікацій у цивільному процесі.

Висновки. Електронне листування у месенджерах дедалі частіше використовується як доказ у цивільному процесі України, що свідчить про поступову адаптацію судової системи до умов цифрового середовища. Незважаючи на відсутність чітко окреслених процесуальних вимог щодо його оформлення та засвідчення, національна судова практика демонструє готовність визнавати такі докази за умови встановлення їх автентичності, достовірності, релевантності та належності, а також за наявності переконливих даних щодо особи автора/рів.

Водночас залишається низка істотних проблем, що ускладнюють ефективне використання електронного листування як доказу. Насамперед ідеться про технічну можливість фальсифікації скріншотів, редагування або видалення повідомлень, а також про відсутність вбудованих механізмів перевірки достовірності інформації у більшості популярних месенджерів. Крім того, не врегульовано порядок засвідчення копій електронного листування у паперовій або графічній формі, що ставить під сумнів їхню процесуальну допустимість.

На підставі проведеного дослідження вважаємо, що пріоритетними напрямками удосконалення використання електронного листування у якості доказу мають стати:

- Нормативне закріплення порядку подання електронного листування як доказу.
- Визначення способів ідентифікації автора повідомлень.

• Унормування порядку засвідчення скріншотів та інших форм фіксації електронного листування (зокрема, у месенджерах).

Таким чином, сучасна судова практика засвідчує актуальність і доцільність як процесуальних, так і технічних змін, спрямованих

на забезпечення ефективного використання електронних повідомлень у системі доказування. Раціональне поєднання нормативної конкретизації, сучасних судових підходів та технічного прогресу має стати запорукою формування сталого механізму правосуддя у цифрову епоху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петренко В. С. Електронні листи як докази у судочинстві. *Актуальні проблеми захисту права власності* : матер. кругл. столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.) за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса. Фенікс. 2016. С. 48–51.
2. Чванкін С. А. Доказове значення даних з електронних повідомлень у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. редкол.: С. В. Ківалов, Є. О. Харитонов, К. Г. Некіт (відп. секр.) [та ін.]. Одеса : НУ «ОЮА», 2021. Вип. 40. С. 50–55.
3. Рішення Городоцького районного суду Хмельницької області від 02.12.2019 р. у справі № 672/842/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86021642>
4. Постанова Верховного Суду від 25 березня 2020 року у справі № 570/1369/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602149>
5. Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2020 року у справі № 905/2319/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88842957>
6. Привиденцев О. Г. Способи ідентифікації повідомлень як доказу в цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 156–159. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/40.pdf
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 711/9146/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85168429>
8. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 7 липня 2021 року у справі № 587/2051/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98509079>
9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 червня 2021 року у справі № 643/6581/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97899133>
10. Сакара Н. Судова практика щодо оцінки електронних доказів. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Sakara_prez.pdf
11. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021, № 1845/0/15–21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

Дрогозюк К.Б. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ЛИСТУВАННЯ В МЕСЕНДЖЕРАХ ЯК ДОКАЗ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Електронне листування, що здійснюється за допомогою месенджерів, набуває дедалі ширшого застосування як доказ у цивільному судочинстві України, що свідчить про поступову інтеграцію судової системи до умов цифрового середовища. Попри відсутність чітко визначених процесуальних норм щодо оформлення та засвідчення такого роду доказів, вітчизняна судова практика демонструє схильність до їх визнання за умови дотримання критеріїв автентичності, достовірності, релевантності та належності, а також за наявності переконливих доказів, що дають змогу встановити особу автора повідомлень.

З урахуванням розвитку цифрових технологій та активного використання електронних засобів комунікації у повсякденному житті, зокрема месенджерів, електронної пошти та соціальних мереж, особливої актуальності набуває дослідження питання допустимості, належності, достовірності та доказової сили такого листування в суді.

У статті проаналізовано процесуальний порядок використання електронного листування в месенджерах (Viber, Telegram, WhatsApp, Messenger тощо) як доказу в межах цивільного судочинства України, а також досліджено проблемні аспекти, пов'язані із представленням такого листування як належного та допустимого доказу в цивільних справах.

Автор досліджує нормативне регулювання електронних доказів, зокрема відповідні положення ЦПК України, та звертає увагу на судову практику, що демонструє формування підходів до оцінки месенджер-листування як належного й допустимого доказу. Розглянуто процесуальні аспекти подання таких доказів – у вигляді скріншотів, друківаних копій чи відеозаписів із пристроїв.

Особливу увагу приділено питанню автентичності повідомлень, ідентифікації автора та часу відправлення, а також можливості їх експертного дослідження. Виокремлено потенційні ризики фальсифікації та підміни інформації.

На основі аналізу теорії та практики зроблено висновки щодо необхідності удосконалення процесуального законодавства України з урахуванням цифрових реалій та забезпечення належних гарантій справедливого судового розгляду.

Ключові слова: електронний доказ, електронне повідомлення, скріншот, месенджер, цивільний процес, месенджери.

Drogoziuk K.B. THE USE OF ELECTRONIC CORRESPONDENCE IN MESSENGERS AS EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL LEGAL ASPECTS

Electronic correspondence conducted via messengers is increasingly used as evidence in civil proceedings in Ukraine, reflecting the gradual integration of the judicial system into the digital environment. Despite the lack of clearly defined procedural rules regarding the formatting and authentication of such evidence, national case law demonstrates a tendency to recognize it, provided that the criteria of authenticity, credibility, relevance, and admissibility are met, and that convincing data confirming the identity of the message author is presented.

At the same time, a number of significant challenges hinder the effective use of electronic correspondence as evidence. These include, in particular, the technical possibility of falsifying screenshots, editing or deleting messages, and the absence of built-in mechanisms for verifying the authenticity of information in most widely used messengers. An additional issue lies in the lack of a unified procedure for authenticating copies of electronic correspondence in paper or graphic form, which raises doubts regarding their procedural admissibility.

The article explores the theoretical and legal foundations as well as practical aspects of using electronic messaging via instant messengers (such as Viber, Telegram, WhatsApp, Signal, Facebook Messenger) as evidence in civil proceedings in Ukraine. In the context of rapid digitalization, the issue of adapting procedural legislation to new realities of communication between parties is gaining increasing relevance. Electronic correspondence is becoming a frequent carrier of significant evidentiary information in civil cases – from confirming agreements to establishing breaches of obligations.

The author analyzes current Ukrainian legislation on civil evidence, particularly the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as the case law of the Supreme Court concerning the admissibility, relevance, credibility, and sufficiency of electronic messaging as a form of electronic evidence. Special attention is given to procedural requirements regarding the form and method of presenting such evidence in court, including screenshots, printouts, screen recordings, and other formats.

The paper also examines the ways to establish the authenticity of electronic messages, focusing on the identification of the sender, the time and place of message transmission, and the potential use of expert examination. Key risks and issues related to the falsification or selective presentation of messages are identified, along with legal approaches to overcoming these challenges.

Based on an analysis of judicial practice, the article concludes with insights into the emerging trends regarding the acceptance of messenger correspondence as admissible and relevant evidence. It also offers recommendations for improving the legal regulation in this field. The author substantiates the need for legislative clarification of terms, procedures, and evidentiary standards that align with modern digital realities, while ensuring compliance with the principles of adversarial proceedings and fair trial.

Key words: electronic evidence, electronic message, screenshot, messenger, civil process, messengers.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Волинець В.В.,***доктор юридичних наук,
професор кафедри готельно-ресторанної справи
Київського університету туризму, економіки і права*

УДК 340.13:330.1

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.4

**ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ
МІЖГАЛУЗЕВИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Вступ. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю підвищувати результативність правових механізмів в контексті соціально-економічних викликів. Економічний аналіз права сприяє не лише оцінці витрат та вигоди правового регулювання, але й визначає недоліки чинного законодавства з точки зору його економічної доцільності. З огляду на інтеграційні процеси, розвиток ринку, глобалізацію та цифровізацію суспільства, потреба в ефективних, економічно обґрунтованих правових рішеннях стає дедалі гострішою. З'являються нові виклики, які потребують не лише економічної, а й правової доцільності та ефективних механізмів.

Економічний аналіз права допомагає моделювати наслідки прийняття нормативно-правових актів ще на етапі їх розробки, тим самим підвищуючи якість законодавчого процесу. В умовах обмежених ресурсів держави надзвичайно важливо впроваджувати правові норми, які є не лише справедливими, а й економічно ефективними. Це необхідно у сфері податкового, господарського, антимонопольного та фінансового права, де помилки в регулюванні можуть мати значні негативні наслідки. Розвиток економічного аналізу права є не просто науковою потребою, а практичною вимогою часу для забезпечення балансу між правом, економікою та суспільними інтересам. Таким чином, дослідження економічного аналізу права як міжгалузевого підходу є вкрай важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє удосконаленню правової політики, законодавчої діяльності та правозастосування в умовах динамічних соціально-економічних змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання економічного аналізу права як перспективного напрямку міжгалузових наукових досліджень займалося чимало науковців. Одним із них був О. О. Гаврилюк [1],

що розглядав особливості економічного аналізу права та юридичної економіки, їх сутнісні, семантичні та методологічні аспекти. Інший дослідник Н. Б. Пацурія [5] власне дослідження спрямував на роль наукового спадку В. К. Мамутова в новітніх парадигмах господарсько-правового знання. Група дослідників М. М. Коба та О. В. Коба [2] розкривають соціально-економічні права, проблеми їх розуміння та реалізації. Не зважаючи на наявні наукові дослідження, питання залишається невизначеним, а тому потребує додаткового опрацювання.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі змісту, теоретичних основ і практичного значення економічного аналізу права як міждисциплінарного наукового підходу, а також у визначенні його можливостей для вдосконалення правового регулювання в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій.

Завданнями дослідження є: розкрити зміст поняття «економічний аналіз права» та охарактеризувати його як наукову та прикладну категорію; визначити основні методи економічного аналізу права а їхнє застосування у сфері правотворення та правозастосування; провести аналіз переваг та перспективу обмеження міждисциплінарного підходу на стику права та економіки; обґрунтувати доцільність і перспективність впровадження економічного аналізу в правову політику України в умовах глобалізаційних та цифрових змін.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні дослідники А. М. Мерник та Ю. Г. Басараба відзначають, що сучасне суспільство неможливо уявити без тісного взаємозв'язку між правом і економікою. Ці сфери не існують ізольовано, а формують складну систему взаємодії, в якій одна здатна впливати на іншу. Теоретичне осмислення цього взаємозв'язку свідчить про багаторівневий характер їхнього співіснування

та взаємозалежності. Як наслідок, постає питання в обумовленні необхідності міждисциплінарного підходу окресленого дослідження. Право, як система нормативного регулювання суспільних відносин, та економіка, як наука про виробництво, розподіл і споживання ресурсів, є базовими елементами соціального устрою. Їх взаємодія не є випадковим поєднанням, а становить фундаментальну основу соціально-економічної рівноваги та ефективного функціонування держави [3, с. 48].

Необхідно підкреслити, що правові норми виконують функцію інструменту, яким регулюються засади функціонування економічних процесів [7, с. 24]. На думку науковця О. О. Гаврилюка, економіка та право перебувають у тісній взаємодії. Економіка функціонує як господарська система, що підпорядковується об'єктивним законам, які проявляються через конкретні економічні явища й процеси. Саме економічні, зокрема майнові та господарські відносини, є одним із ключових чинників формування права. Водночас право, зазнаючи впливу економічних реалій, здатне впливати на економіку, виконуючи інструментальну функцію шляхом правового регулювання суспільних відносин. Якщо ж правове регулювання суперечить економічним змінам або суспільним потребам, це може призвести до порушення гармонії між правом та економікою. Проте навіть за такої розбалансованості право продовжує впливати на економічні процеси. Охарактеризований взаємозв'язок потребує постійного узгодження правових норм з динамікою економічного розвитку [1, с. 135].

Це означає, що правові норми виконують ключову роль в забезпеченні економічних процесів, визначаючи права та обов'язки суб'єктів господарської діяльності, врегульовуючи укладання угод, порядок вирішення спорів та забезпечуючи стабільність правового середовища в економічній сфері. Право формує основу, на якій ґрунтується сталий розвиток економічних відносин. Правові норми окреслюють межі економічної свободи та встановлюють рівень відповідальності учасників ринку, гарантують захист права власності, забезпечують свободу договірних відносин, сприяючи безпечному та динамічному розвитку підприємництва. Водночас право може запроваджувати обмеження окремих видів економічної діяльності задля охорони суспільного інтересу й досягнення загального добробуту. Економічні закономірності, які врегульовують виробництво, обіг товарів

і послуг, тісно взаємодіють із правовими механізмами. Однак, незважаючи на це еволюція економічних умов часто потребує коригування саме законодавчої бази відповідно до актуальних потреб суспільства, забезпечуючи належний рівень правового захисту.

Економічний аналіз права – це найбільш дискусійний напрям поєднання наукових можливостей двох дисциплін – права та економіки. Загалом це науковий підхід, що застосовує економічні теорії, методи та моделі з метою оцінки правових норм, інститутів та рішень. За змістом – це можливість (спроба) досягнути право з точки зору економіки, тобто з позиції витрат, вигоди, ефективності та доцільності, формуючи правові норми.

Нормативно-правова база виступає основним інструментом, який формує правові умови для ведення підприємницької діяльності. До її складу входять податкові норми, правила державної реєстрації суб'єктів господарювання, трудове законодавство та інші регулятивні положення, що мають безпосередній вплив на функціонування бізнесу. Законодавчі акти, які сприяють відкритості, добросовісній конкуренції та правовій визначеності, стимулюють інноваційний розвиток та економічну активність підприємств. Водночас відсутність чітких або оновлених правових норм може створювати серйозні бар'єри для економічного зростання. Зміни в нормативному полі здатні істотно впливати на стратегічні рішення компаній та їхню здатність залишатися конкурентоспроможними. Тому належне правове регулювання корпоративного сектору є критично важливим елементом для забезпечення прозорості, підвищення довіри до бізнесу та ефективного функціонування економіки загалом [4, с. 112].

В умовах сучасного розвитку економіки будь-які процеси підкріплюються правовими нормами. Вони забезпечують порядок, передбачуваність і стабільність господарської діяльності. Право виступає механізмом визначення правил поведінки учасників економічних відносин, регламентуючи доступ до ринку, захищаючи право власності та забезпечуючи виконання контрактних зобов'язань. Ефективна правова система є передумовою для розвитку підприємництва, залучення інвестицій та функціонування відкритого конкурентоздатного середовища. В свою чергу, нестабільність або недосконалість правового регулювання підсилює ризики для економічних суб'єктів, знижуючи рівень довіри до державних інституцій. Все це свідчить про необхідність

постійного вдосконалення правової бази відповідно до динаміки економічних процесів. Саме тому тісна взаємодія права та економіки є ключовою умовою сталого розвитку держави.

Термін «економічний аналіз права» насамперед відображає напрям дослідження правових явищ крізь призму економічного підходу. Цей аналіз становить собою систему спеціалізованих знань, спрямовану на вивчення змін і розвитку економічних процесів та явищ у їхньому взаємозв'язку і взаємозалежності, обумовлюючись як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками з метою ефективного управління. Водночас дослідник Н. Б. Пацурія наголошує на тісному зв'язку економічного аналізу з такими сферами, як бухгалтерський облік, аналітичне оцінювання, аудит, маркетингові дослідження та контролінг [5, с. 82].

Зважаючи на інструментальний характер права, важливо зазначити, що об'єктом дослідження економічного аналізу права є трансформація та розвиток економічних компонентів правової системи. Це охоплює економічне оцінювання таких правових процесів, як нормотворчість, реалізація правових норм і правозастосування, а також вивчення економічних наслідків, які виникають в результаті конкретних юридичних рішень у межах зазначених процесів. Як наголошує Н. Б. Пацурія, мова йде насамперед про ефективність правового регулювання економічних відносин [5, с. 85].

Право та економіка не можуть зливатися воедино, оскільки є самостійними, хоч і взаємопов'язаними системами, кожна з яких має власні об'єкти дослідження, методи, принципи та функції. Право зосереджується на регулюванні суспільних відносин через нормативні приписи, тоді як економіка вивчає виробництво, розподіл і споживання ресурсів, керуючись законами попиту, пропозиції та ефективності. Хоча між ними існує тісна взаємодія, злиття цих сфер у єдину дисципліну неможливе через різну природу понять, логіку функціонування та підходи до оцінки результатів. Водночас їх співіснування необхідне для формування збалансованої державної політики та правових механізмів, на основі яких враховується економічна доцільність.

Економічний аналіз права дає змогу глибше зрозуміти, наскільки ефективно правові норми впливають на поведінку суб'єктів господарювання та інших учасників правових відносин. Такий підхід дозволяє не лише виявити економічну доцільність певних норм, а й передбачити

їхні наслідки з позиції витрат, вигоди та стимулів. В процесі правотворчості це забезпечує ухвалення рішень, орієнтованих на максимізацію суспільного добробуту. Разом з тим, економічний аналіз сприяє ідентифікації неефективних або надмірно обтяжливих правових механізмів, які стримують розвиток ринку та інновацій.

У глобалізованому світі, де швидкість змін є високою, важливо, щоб правова система була адаптивною й ґрунтувалася на раціональних, економічно обґрунтованих засадах. Саме міждисциплінарність підходу – поєднання правових і економічних методів – надає дослідженню права нової глибини. Тому економічний аналіз права дедалі більше визнається перспективним напрямом, здатним підвищити ефективність як законодавчої, так і судової практики.

Вітчизняний дослідник М. Савчин зазначає, що з правової точки зору сучасне розуміння прав і свобод людини не передбачає значного розмежування між цими поняттями, оскільки вони мають спільну юридичну природу та гарантії. Так історично склалося, що поняття свободи не було чітко закріплене в законодавстві, однак із розвитком правової доктрини й судової практики поступово формувалася їх зміст. Конституційні та законодавчі норми відображають цей процес як підтвердження і закріплення загальних правових принципів, які зобов'язують державу забезпечувати й захищати права людини. У результаті, права і свободи набули як морального, так і юридичного значення, визначаючи відповідну поведінку органів публічної влади з приватними особами. Сюди необхідно віднести обов'язок визнавати звернення особи як правомірне, всебічно розглядати його, спрямовувати за належністю, забезпечувати участь заінтересованих осіб у прийнятті рішень, надавати можливість бути заслуханими, обґрунтовувати рішення, гарантувати його оскарження та забезпечувати реальний, а не формальний юридичний захист. Такий підхід спрямований на утвердження стандартів правової держави та зміцнення довіри до інститутів влади [6, с. 110].

На основі зазначеного раніше необхідно відзначити, що економічний аналіз права, як перспективний напрям міжгалузевих наукових досліджень відкриває нові можливості для глибшого розуміння соціальних прав, зокрема їхньої ефективності, доцільності та впливу на добробут суспільства. Застосування економічних методів до правових норм дозволяє оцінити витрати й вигоду від реалізації таких прав, як право на освіту, охорону здоров'я, соціальне

забезпечення тощо. Такий підхід сприяє формуванню раціональної державної політики, яка ґрунтується на обґрунтованому розподілі ресурсів і максимізації соціальної корисності. Аналіз правових механізмів забезпечення соціальних прав через призму економіки дозволяє виявити неефективні регуляторні інструменти та запропонувати більш оптимальні альтернативи. Як наслідок, економічний аналіз не лише підвищує якість правотворення та правозастосування, а й забезпечує реальну дієвість соціальних гарантій. В рамках цього інтеграція економічної та правової науки сприяє зміцненню соціальної справедливості та сталому розвитку суспільства.

Соціальні права включають право кожної особи на участь у розподілі економічного добробуту, на соціальну захищеність, а також на доступ до належних умов життя, що відповідають загальноновизнаним стандартам суспільства. Ці права передбачають можливість жити гідно, користуючись благами, які створені в результаті соціального розвитку. Найбільш тісно реалізація соціальних прав пов'язана з функціонуванням системи освіти та інститутів соціального забезпечення, які забезпечують рівний доступ до базових соціальних благ. З-поміж іншого сюди відносять соціально-економічні та культурно-духовні права, оскільки вони займають особливе місце в системі забезпечення прав громадян.

Науковець М. Савчин зауважує, що економічний аналіз права полягає у співставленні витрат і вигоди, які виникають в процесі реалізації певних правочинів, виступаючи альтернативою принципу пропорційності. В цьому випадку економічні витрати містять організаційні та адміністративні процедури, особливо у сфері регулювання економічних і соціальних прав. З огляду на ризик надмірного втручання держави, сучасне суспільство зіштовхується з викликом – знайти ефективний баланс між приватними і публічними інтересами, надаючи перевагу механізмам приватного права. Принцип пропорційності відіграє ключову роль у запобіганні дискримінації та забезпеченні рівного доступу до соціальних благ. Водночас його практична реалізація потребує високого рівня юридичної майстерності в обґрунтуванні судових рішень, а також моральної відповідальності суддів, особливо в межах конституційної юрисдикції [6, с. 112].

Розвиток економічного аналізу права у міждисциплінарному підході полягає в інтеграції методів економіки, права, соціології та політології з метою ефективності правових норм

і регуляторної політики. Такий підхід дозволяє не лише кількісно оцінювати наслідки правових рішень, а й визначати приховані механізми впливу норм на поведінку учасників правовідносин. Економічний аналіз сприяє удосконаленню правотворення, формуванню інструментів правового впливу, мінімізуючи транзакційні витрати та підвищуючи ефективність правозастосування.

Дослідники М. М. Коба та О. В. Коба вказують, що ефективність економічного аналізу права доцільно розглядати саме з точки зору соціально-економічних прав, оскільки саме там економіка тісно переплітається з правом. Соціально-економічні права це комплексне утворення, зміст якого полягає у визначенні та закріпленні правового становища людини у сфері праці, зайнятості, добробуту, соціального захисту. Соціально-економічні права дають можливість реалізовувати власні здібності, особливості співіснування, можливості отримання благ від держави, необхідних для забезпечення гідного рівня життя та розвитку.

У межах дослідження економічного аналізу права науковець класифікує соціально-економічних права, враховуючи їх вплив на соціально-економічні процеси. Зокрема, сюди відносяться найбільш поширені права серед яких:

а) права, які стосуються участі особи в економічному житті та на ринку праці, зокрема право на гідні умови праці;

б) права, пов'язані із забезпеченням базового рівня добробуту та справедливого розподілу ресурсів, як-от право на гідне життя;

в) права, що передбачають соціальний захист від найбільш критичних життєвих ризиків – бідності, голоду, хвороб та старості.

Економічний підхід дозволяє по-новому осмислити складнощі реалізації цих прав, зокрема: нечіткість правових норм, відсутність ефективних інституційних механізмів захисту, а також залежність їх практичного забезпечення від економічної спроможності держави. Завдяки інструментам економічного аналізу можна оцінити вартість реалізації відповідних прав, спрогнозувати ефективність правових рішень і запропонувати раціональні моделі регулювання. Таким чином, економічний аналіз права забезпечує необхідну теоретичну й практичну базу для удосконалення правових механізмів забезпечення соціально-економічних прав в умовах сучасних суспільних трансформацій [2, с. 9].

Наразі, в умовах розвитку суспільства, проблема інтеграції економічного аналізу права

в міждисциплінарні наукові дослідження не зникає. Нові суспільні відносини потребують не лише ефективних правових, але й економічних гарантій, здатних збалансувати і сформувати можливості для повноцінного розвитку. Економічний аналіз права дозволяє оцінювати правові норми не лише з позиції формальної відповідності, а й через призму їх ефективності, витратності та соціального впливу. Такий підхід особливо важливий у сфері соціально-економічних прав, де юридичні механізми мають бути узгоджені з економічними обмеженнями та реальними потребами суспільства. Міждисциплінарне поєднання права, економіки, соціології та політології є підґрунтям для формування більш адаптивної та справедливої правової політики. Застосування економічного аналізу сприяє прозорості рішень, оптимізації правових інструментів і зміцненню відповідальності держави перед громадянами. Очікувано, що згодом це не лише підвищить ефективність правового регулювання, а й сприятиме стійкому соціально-економічному розвитку держави.

В рамках проведеного дослідження важливо зазначити, що вивчення економічних наслідків правових норм дає змогу оцінити їх ефективність з точки зору максимізації суспільного добробуту, а також розробити перспективні напрямки правового регулювання, які б сприяли розвитку підприємництва, залученню інвестицій та підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Для України, яка наразі перебуває на шляху реформ та європейської інтеграції, економічний аналіз права є важливим інструментом, який допомагає здійснювати системний підхід до реформування законодавства, враховуючи не лише формальні норми,

а й їхній реальний вплив на економічну поведінку. Він сприяє визначенню пріоритетів у боротьбі з корупцією, дерегуляції та оптимізації адміністративних процедур, підвищуючи якість правового регулювання і стимулюючи розвиток малого та середнього бізнесу, а також впровадження інноваційних секторів. Подальший розвиток економічного аналізу права відкриває великі перспективи для вдосконалення законодавчої бази через впровадження оцінки впливу норм, зміцнення правової держави та створення прозорого правового середовища, що є важливим для підвищення інвестиційної привабливості країни та забезпечення сталого економічного розвитку.

Висновки. Економічний аналіз права виступає потужним інструментом, що поєднує в собі економічні і правові підходи з метою глибшого розуміння та ефективного регулювання суспільних відносин. Його застосування в Україні сприяє покращенню законодавства, підвищенню якості правового регулювання та стимулюванню економічного розвитку. Водночас цей напрямок потребує подальшого розвитку, зокрема розширення теоретичних досліджень, формування методологічної бази та практичних моделей, адаптованих до сучасних суспільних умов розвитку. Враховуючи це, перспектива майбутніх досліджень полягають у вивченні впливу конкретних правових норм на економічну поведінку суб'єктів, розробці механізмів оцінки ефективності реформ і створенні інтегрованих міждисциплінарних підходів, що враховуватимуть динамічність економічних процесів і зміни правового поля. Загалом, вказаний розвиток сприятиме формуванню більш прозорої, стабільної і конкурентоспроможної економіко-правової системи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилюк О. О. «Економічний аналіз права» та «юрекономіка» (сутнісні, семантичні та методологічні аспекти). *Форум права*. 2024. № 80 (3). С. 133–146.
2. Коба М. М., Коба О. В. Соціально-економічні права: проблеми розуміння та реалізації. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1. С. 8–12. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2023/2.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
3. Мерник А. М., Басараба Ю. Г. Взаємозв'язок між правом та економікою в умовах сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 48–50. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/10.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
4. Познер Р. А. Економічний аналіз права : пер. з англ. С. Савченка. Харків : Акта, 2003. 862 с.
5. Пацурія Н. Б. *Науковий спадок В. К. Мамутова в новітніх парадигмах господарсько-правового знання: юридична економіка (економічний аналіз права)*. Київ : Ін-т екон.-прав. досліджень НАН України, 2019. С. 81–90.
6. Савчин М. Економічний аналіз права та захист економічних і соціальних прав. *Філософія права і загальна теорія права*. 2021. № 1. С. 103–133. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/247475> (дата звернення: 24.05.2025).
7. Савчин М. Правове регулювання та економічні свободи і права. Ужгород : Видавництво «РІК-У», 2020. 224 с.

Волинець В.В. ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ МІЖГАЛУЗЕВИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню економічного аналізу права як перспективного напрямку міжгалузевих наукових досліджень, які знаходяться на перетині юридичної науки та економіки. У статті розглядаються теоретичні засади цього підходу, його основні методи та прикладне значення для вдосконалення правового регулювання. Вказано, що економічний аналіз права постає як перспективний міждисциплінарний напрям, який поєднує правознавчі та економічні підходи з метою глибшого осмислення впливу правових норм на економічну діяльність суб'єктів суспільних відносин.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою адаптації правової системи до нових економічних процесів. Впровадження економічного аналізу в правотворчу та правозастосовну діяльність сприяє підвищенню результативності правових рішень, а також визначенню недоліків чинного законодавства з точки зору його вартості, ефективності та впливу на суспільне благо. У зв'язку з цим необхідним залишається створенню законодавчої бази, яка ґрунтується на реалістичних економічних оцінках та здатності підтримувати економічне зростання та інновації.

У статті розкрито сутність економічного аналізу права як сучасного міжгалузевого напрямку наукових досліджень, що поєднує методологію юридичної науки з інструментарієм економічної теорії. Визначено основні підходи до оцінки ефективності правових норм через призму витрат, вигод, стимулів та наслідків правового регулювання для учасників правовідносин. Звернено увагу на значення економічного аналізу права для формування обґрунтованої правової політики, яка відповідає принципам раціональності, ефективності та прогнозованості.

З'ясовано, що економічний аналіз права дозволяє по-новому оцінити дієвість правових норм, орієнтуючись не лише на формальну юридичну логіку, а й на реальні соціально-економічні наслідки їх застосування. Окрім того, встановлено, що інтеграція економічного підходу в юридичну науку відкриває нові можливості для підвищення ефективності судової практики, зокрема при вирішенні спорів, пов'язаних із порушенням зобов'язань, шкодою чи несправедливим розподілом ресурсів.

Ключові слова: економічний аналіз права, міжгалузеві дослідження, правове регулювання, ефективність законодавства, соціально-економічні процеси, правова політика, економічна доцільність, правотворчість, право та економіка.

Volynets V.V. ECONOMIC ANALYSIS OF LAW AS A PROSPECTIVE DIRECTION OF INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

The article is devoted to the study of the economic analysis of law as a promising direction of interdisciplinary scientific research, which is at the intersection of legal science and economics. The article considers the theoretical foundations of this approach, its main methods and applied significance for improving legal regulation. It is indicated that the economic analysis of law appears as a promising interdisciplinary direction, which combines legal and economic approaches in order to more deeply understand the impact of legal norms on the economic activities of subjects of social relations.

The relevance of the research topic is due to the need to adapt the legal system to new economic processes. The introduction of economic analysis into law-making and law-enforcement activities contributes to increasing the effectiveness of legal decisions, as well as identifying the shortcomings of current legislation in terms of its cost, efficiency and impact on the public good. In this regard, it remains necessary to create a legislative framework based on realistic economic assessments and the ability to support economic growth and innovation.

The article reveals the essence of the economic analysis of law as a modern interdisciplinary direction of scientific research, combining the methodology of legal science with the tools of economic theory. The main approaches to assessing the effectiveness of legal norms through the prism of costs, benefits, incentives and consequences of legal regulation for participants in legal relations are determined. Attention is drawn to the importance of economic analysis of law for the formation of a well-founded legal policy that meets the principles of rationality, efficiency and predictability.

It is found that economic analysis of law allows for a new assessment of the effectiveness of legal norms, focusing not only on formal legal logic, but also on the real socio-economic consequences of their application. In addition, it is established that the integration of the economic approach into legal science opens up new opportunities for increasing the effectiveness of judicial practice, in particular when resolving disputes related to breach of obligations, harm or unfair distribution of resources.

Key words: economic analysis of law, interdisciplinary research, legal regulation, effectiveness of legislation, socio-economic processes, legal policy, economic feasibility, law-making, law and economics.

УДК 342.9 (477)

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.5

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Вступ. Цифровізація охопила майже всі сфери суспільних відносин. Органи публічної адміністрації все більше переходять на електронний документообіг. Впровадження інформаційних технологій дозволяє суттєво оптимізувати роботу всіх гілок влади. Особливе значення цифровізація має для судової системи України, яка суттєво перевантажена у зв'язку із об'єктивними причинами.

Створення в Україні Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи дозволило суттєво покращити процеси здійснення судочинства, впровадити електронний документообіг, удосконалити механізми комунікації між судами та громадянами (проводити судові засідання в режимі відеоконференції, подавати процесуальні документи в електронній формі, пересилати та отримувати тексти судових рішень) тощо.

Проте, актуальним залишається питання адміністративно-правового регулювання впровадження інноваційних інформаційних технологій в діяльність судів, зокрема, технології штучного інтелекту.

Вищезазначеним обґрунтовується як теоретична, так і практична значимість даного дослідження.

Різні аспекти правового регулювання використання та розвитку інформаційних технологій природно опинилися в центрі уваги науковців. Так, із останніх наукових праць слід виділити роботи В. Антонюка, М. Бабик, Д. Біленької, О. Берназюка, Д. Бондара, О. Гунбіної, Т. Ковальнової, О. Комарова, А. Краковської, Н. Литвин, І. Лопушинського, К. Оксютенка, А. Омельченка, Р. Стефанчука, І. Тищенкої.

Інформаційні технології активно застосовуються для удосконалення системи національного судочинства, що знайшло своє відображення у наукових працях, серед яких варто відзначити публікації В. Антонюка «Елементи діджиталізації адміністративного судочинства України» [1], А. Заїкіна «Дігіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект» [2], С. Обрусної,

І. Іванової та В. Чубань «Проблеми адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні в умовах пандемії Covid-19» [3].

Проте, питання адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у судовій системі потребують поглибленого наукового аналізу з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження адміністративно-правових засад використання інформаційних технологій в судовій системі України.

Методологія даної публікації включає філософські (закони та прийоми діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, прийом «заперечення заперечення», принципи об'єктивності та історизму), загальнонаукові (системний та структурно-функціональний методи, прийоми логіки: аналіз, синтез, дедукція та індукція) та спеціально-юридичні методи дослідження (формально-юридичний метод як похідний від аксіоматичного методу дослідження, метод юридичного моделювання). Крім того, в процесі дослідження використовуються такі загальноновідомі наукові підходи як синергетичний, інструментальний, цивілізаційний, антропоцентричний та телеологічний.

Результати дослідження. Судова система України пройшла через кілька етапів реформування, проте актуальними залишаються питання кадрового забезпечення судів, дотримання розумних строків розгляду судових справ. Розвиток, урізноманітнення судової практики та збільшення соціальної активності громадян зумовили зростання навантаження на суддів. Водночас, значну частину роботи суддів займає робота з документами, аналіз судової практики та підготовка проєктів процесуальних документів. Суттєво полегшити роботу кожного судді дозволяють процеси цифровізації, впровадження інноваційних інформаційних технологій.

В Україні масштабна цифровізація судової системи розпочалась у відповідності до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», який набув чинності 26 травня 2021 року [4].

Вказаним Законом передбачено, що створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи здійснюються поетапно. Окремі підсистеми (модулі) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи починають функціонувати через 30 днів з дня опублікування Вищою радою правосуддя у газеті «Голос України» та на веб-порталі судової влади України оголошення про створення та забезпечення функціонування відповідної підсистеми (модуля) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Таке оголошення має містити інформацію про пункти відповідного розділу, які вводяться в дію у зв'язку з початком функціонування відповідної підсистеми (модуля) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Про початок функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи у складі всіх необхідних для її повного функціонування підсистем (модулів) Вища рада правосуддя публікує оголошення у газеті «Голос України» та на веб-порталі судової влади України [4].

Таким чином, Законом передбачене поетапне впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в практичну діяльність судів, що сприяло поступовому переходу судової системи України на електронний документообіг, підготовці відповідних технічних можливостей та навчанню працівників суду та самих суддів засадам цифрової грамотності, оволодінню ними навичками використання цифрових інструментів в процесі здійснення судочинства.

Так, змінами, внесеними зазначеним Законом до процесуальних кодексів, передбачено, що під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції протокол судового засідання створюється Єдиною інформаційно-телекомунікаційною системою в порядку, визначеному Положенням про Єдину інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Протокол судового засідання скріплюється електронним підписом

секретаря судового засідання і приєднується до справи. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Судові рішення в електронній формі викладаються з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та підписуються електронним підписом судді (у разі колегіального розгляду – електронними підписами всіх суддів, які входять до складу колегії) [4].

Також вказаним Законом внесені зміни до процесуальних кодексів, згідно з якими суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи у паперовій або електронній формі в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Процесуальні документи в електронній формі мають подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів) [4].

Таким чином, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» передбачено цілий ряд цифрових інструментів для удосконалення процесу здійснення судочинства. Проте, більш детальна регламентація використання інформаційних технологій в судовій системі України передбачена підзаконними нормативно-правовими актами.

Так, Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положення, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), розробляються Державною судовою адміністрацією України та затверджуються Вищою радою правосуддя після консультацій з Радою суддів України [4].

У відповідності до Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна

система (ЄСІТС) – є сукупністю інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та цим Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС [5].

Власником програмного забезпечення ЄСІТС є держава в особі Державної судової адміністрації України. ЄСІТС працює на базі основного та резервного (резервних) центрів обробки даних. Організаційне та фінансове забезпечення створення і функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС здійснює ДСА України, яка несе відповідальність за їх належне функціонування та забезпечення захисту інформації [5].

Слід відзначити, що в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України, з метою збереження інформації, що міститься в ЄСІТС, та самої програмної оболонки ЄСІТС, доцільно зберігати копії вказаних інформаційних ресурсів на декількох альтернативних серверах, включаючи сервери, розташовані в цивілізованих зарубіжних країнах, з якими укладено відповідні угоди про правове та інформаційне співробітництво.

Крім того, у відповідності до вказаного Положення, Порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи розроблено відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу України з процедур банкрутства, законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших нормативно-правових актів [5].

Отже, адміністративно-правове регулювання використання інформаційних технологій у судовій системі України наразі регламентовано проаналізованим Положенням про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Крім того, Рада суддів України під час засідання, що відбулося 06 березня 2025 року, прийняла рішення № 7, згідно з яким з 01 квітня цього року було введено в дію нову єдину чинну редакцію Положення про автоматизовану систему документообігу суду (АСДС).

Так, Рішенням Ради суддів України № 39 від 11 листопада 2024 «Про єдину чинну редакцію Положення про АСДС» була затверджена нова єдина чинна редакція Положення про автоматизовану систему документообігу суду [6].

Тоді ж Радою було зазначено, що єдина чинна редакція Положення про АСДС вступить в дію після погодження Державною судовою адміністрацією України, доопрацювання відповідних модулів ЄСІТС та після публікації на сайті Ради суддів України. 18 грудня 2024 року до Ради суддів України офіційно надійшов наказ ДСА України від 29 листопада 2024 року № 529 про погодження Положення про автоматизовану систему документообігу суду (АСДС) [6].

Вже 24 лютого 2025 року Рада суддів України отримала листа Державної судової адміністрації України про доопрацювання адміністратором автоматизованої системи документообігу суду ДП «Інформаційні судові системи» програмного забезпечення до вимог нової єдиної чинної редакції Положення АСДС.

Зважаючи на те, що програмне забезпечення судів вже було готове до впровадження нової редакції Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 11 листопада 2024 року, а зборам суддів необхідно буде привести Засади використання автоматизованої системи документообігу суду у відповідність до нової єдиної чинної редакції Положення про автоматизовану систему документообігу суду, що потребувало певного часу, Рада суддів України вирішила змінити порядок набрання чинності Положенням про АСДС та ввести його в дію з 01 квітня 2025 року [6].

З дня набрання чинності вказаним Положенням втратило чинність Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене Рішенням Ради суддів України № 25 від 02 квітня 2015 року з подальшими змінами та доповненнями.

Єдина чинна редакція Положення про автоматизовану систему документообігу суду була затверджена Радою суддів України з метою врегулювання технічних та організаційних питань, забезпечення автоматизованої взаємодії системи документообігу суду та модулів ЄСІТС, їх однакового розуміння та застосування судами відповідних норм [6].

Таким чином, на рівні рішення Ради суддів України, яке погоджено наказом Державної судової адміністрації України, було регламентовано функціонування оновленої автоматизованої системи документообігу судів (АСДС), вирішено технічні та організаційні питання та забезпечено взаємодію АСДС з модулями ЄСІТС.

На окрему увагу в контексті досліджуваної тематики заслуговує питання використання технології штучного інтелекту в діяльності судової системи України. Вказана інформаційна технологія є достатньо новою, проте вже активно використовується в різних сферах суспільних відносин, включаючи юридичну практику.

Слід відзначити, що Державна судова адміністрація України затвердила концепцію Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС), яка передбачає використання штучного інтелекту для виявлення відхилення від загальної судової практики в аналогічних справах.

Штучний інтелект планують використати для виявлення девіацій під час розгляду судової справи, зокрема ігнорування контексту, поданих доказів та аргументів, а також відхилення від загальної судової практики розгляду в аналогічних справах [7].

Таким чином, алгоритми штучного інтелекту будуть виявляти випадки, коли суди відхиляються від правових позицій (висновків) Верховного Суду.

Крім того, у відповідності до вказаної Концепції, у межах ЄСІКС штучний інтелект може бути використаний для реалізації таких функцій:

- розпізнавання текстів завантажених в Систему документів, класифікація таких документів;
- виявлення в текстах документів інформаційних сутностей, що можуть мати юридичне значення, деперсоналізація та маскування конфіденційної інформації;
- стенограма судових засідань та службових нарад, інші перетворення мовлення в текст на запит користувача;
- озвучування текстів судових рішень, інших документів на запит користувача, озвучування елементів інтерфейсу Системи, зокрема для людей з порушенням зору;

- узагальнення вмісту документів, перевірка вмісту на наявність змістових, граматичних, орфографічних, пунктуаційних помилок;

- перевірка актуальності норм законодавства, на які посилається автор документа;
- автоматичний переклад документів;
- контекстний семантичний пошук релевантних документів, підбір судової практики;
- рекомендація методології дослідження матеріалів та розгляду судової справи;
- генерація проектів процесуальних документів;

- виявлення девіацій під час розгляду судової справи, зокрема ігнорування контексту, поданих доказів та аргументів, відхилення від загальної судової практики розгляду в аналогічних справах (правових позицій, висновків Касаційних судів у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду);

- надання базової правової допомоги користувачам [7].

Таким чином, технологія штучного інтелекту потенційно здатна суттєво оптимізувати, удосконалити функціонування судової системи України, що має сприяти прискоренню розгляду справ всіх категорій та підвищенню якості судових рішень. Застосування можливостей штучного інтелекту дозволить запобігати судовим помилкам, а також сприятиме уніфікації судової практики, дисциплінуватиме учасників процесу тощо.

Застосовані в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі технології штучного інтелекту повинні бути реалізовані у спосіб, що дозволяє їх самонавчання, з метою самовдосконалення та покращення результатів подальшої роботи. Авторами Концепції пропонується сформувати наступні етапи реалізації проекту:

- етап 1 (2025–2026 роки) – містить вже ініційовані проекти розбудови ЄСІКС та забезпечує розробку та впровадження ключової функціональності підсистеми «Електронний документообіг суду» і низки підсистем та компонентів, що доповнюють пріоритетну функціональність ЄСІКС;
- етап 2 (2026–2028) – передбачає доопрацювання додаткової та експериментальної частини функціональності ЄСІКС, зокрема на базі технологій великих даних та штучного інтелекту.

Концепцією Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС) також планується запровадження централізованого авторозподілу судових справ, реалізація можливості екстериторіального розгляду справ і проходження всіх судових процедур онлайн. Також

пропонується впровадити в якості єдиного допустимого варіанту формування та зберігання матеріалів судової справи виключно електронну (цифрову) форму [7].

У зв'язку із останньою пропозицією ще раз слід наголосити на необхідності забезпечення збереження інформації, яка продукується судовою системою, на декількох альтернативних серверах, частина з яких розташована в цивілізованих зарубіжних країнах, з якими підписані відповідні договори про міжнародне юридичне та інформаційне співробітництво.

Висновки. Дослідження адміністративно-правових засад використання інформаційних технологій в судовій системі України дає підстави сформулювати висновок про те, що правове регулювання процесів цифровізації діяльності органів публічної адміністрації дозволяє уніфікувати програмне забезпечення, яке використовується різними суб'єктами владних повноважень, забезпечити централізований захист інформаційних ресурсів, а також швидко поширювати локальний позитивний досвід використання інноваційних інформаційних технологій на територію всієї держави.

Використання інформаційних технологій в судовій системі України дозволяє значно оптимізувати процес здійснення судочинства, а саме, частково знизити навантаження на суддів, покращити комунікацію між судами та учасниками процесу, прискорити розгляд судових справ.

Перспективним вбачається використання технології штучного інтелекту для виявлення відхилення від загальної судової практики (правових позицій-висновків Верховного Суду) в аналогічних справах, а також використання вказаної інформаційної технології для розгляду типових судових справ та підготовки проєктів судових рішень.

Враховуючи вищезазначене, об'єктивною та нагальною є необхідність адміністративно-

правового регулювання використання інноваційної технології штучного інтелекту з метою забезпечення легітимності використання вказаної інформаційної технології в процесі здійснення судочинства, стандартизації відповідного програмного забезпечення та оперативного поширення позитивного досвіду застосування окремих можливостей штучного інтелекту.

Таким чином, об'єктивною є потреба розробки та прийняття окремого Закону України «Про штучний інтелект» з урахуванням європейських стандартів використання даної інформаційної технології, а також потреба адміністративно-правової регламентації на рівні підзаконних актів окремих аспектів (способів, напрямів, обмежень) використання технології штучного інтелекту в судовій системі України.

Крім того, враховуючи загрозу знищення або пошкодження серверного обладнання на території України в умовах повномасштабної війни з російською федерацією, з метою збереження інформації, що міститься в ЄСІТС, та самої програмної оболонки ЄСІТС, доцільно нормативно врегулювати збереження копій вказаних інформаційних ресурсів на декількох альтернативних незалежних один від одного серверах, включаючи сервери, розташовані в зарубіжних країнах, з якими урядом України укладено відповідні угоди про правове та інформаційне співробітництво.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю детального дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правової регламентації використання інформаційних технологій в судовій системі з метою запозичення найкращого позитивного досвіду та визначення можливості та доцільності його імплементації в національне законодавство та юридичну практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк В. В. Елементи діджиталізації адміністративного судочинства України. *Діджиталізація та права людини* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 30 берез. 2021 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 9–12.
2. Заїкін А. П. Дігіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2021. 197 с.
3. Обрусна С. Ю., Іванова І. В., Чубань В. С. Проблеми адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні в умовах пандемії Covid-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 196–199.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1416-IX. Дата оновлення: 26.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
5. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене Рішення Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21.

Дата оновлення: 05.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 04.05.2025).

6. Нова редакція АСДС вступить в дію з 1 квітня 2025 року – рішення РСУ. Рада суддів України. 06.03.2025. URL: <https://surl.li/wbsgnu> (дата звернення: 04.05.2025).

7. За допомогою штучного інтелекту зможуть виявляти відхилення судів нижчестоящих інстанцій від базових позицій. *Судово-юридична газета. Публікації*. 05.05.2025. URL: <https://surl.lu/lfqhkq> (дата звернення: 07.05.2025).

Серебро М.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Наукова публікація присвячена дослідженню адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій в судовій системі України.

Зазначається, що використання інформаційних технологій в судовій системі України дозволяє значно оптимізувати процес здійснення судочинства, удосконалити комунікацію з учасниками процесу, прискорити розгляд судових справ.

Проаналізовано сучасний стан адміністративно-правового регулювання процесів цифровізації судової системи. Виявлено актуальні питання правового регулювання даної сфери суспільних відносин.

Акцентовано увагу на доцільності використання технології штучного інтелекту для розгляду типових судових справ, а також підготовки проєктів судових рішень. Також підкреслено перспективність використання штучного інтелекту для: розпізнавання текстів документів, класифікації таких документів; виявлення в текстах документів інформаційних сутностей, що можуть мати юридичне значення, деперсоналізації та маскування конфіденційної інформації; створення стенограм судових засідань та службових нарад, інших перетворень мовлення в текст на запит користувача; озвучування текстів судових рішень, інших документів на запит користувача, озвучування елементів інтерфейсу електронних ресурсів, зокрема для людей з порушенням зору; узагальнення вмісту документів, перевірки вмісту на наявність змістових, граматичних, орфографічних, пунктуаційних помилок; перевірки актуальності норм законодавства, на які посилається автор документа; автоматичного перекладу документів; контекстного семантичного пошуку релевантних документів, підбору судової практики; формулювання рекомендацій щодо методології дослідження матеріалів та розгляду судової справи; виявлення девіацій під час розгляду судової справи, зокрема ігнорування контексту, поданих доказів та аргументів; надання базової правової допомоги користувачам; виявлення відхилення від загальної судової практики (правових позицій-висновків Верховного Суду) в аналогічних справах.

Сформульовано висновки про необхідність адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій в судовій системі України, включаючи інноваційні технології штучного інтелекту, з метою забезпечення легітимності використання інформаційних технологій в процесі здійснення судочинства, уніфікації програмного забезпечення, яке використовується судами, централізованого захисту інформаційних ресурсів та поширення позитивного досвіду використання інформаційних технологій в окремих судах на всю судову систему України.

Ключові слова: публічне управління, адміністрування, інформаційні технології, інформаційно-телекомунікаційна система, судова система, електронний документообіг, судочинство, адміністративно-правове регулювання, штучний інтелект.

Serebro M.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE COURT SYSTEM OF UKRAINE

The scientific publication is devoted to the study of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the court system of Ukraine.

The relevance of the study of the specified topic is substantiated. In particular, it is noted that digitalization has covered almost all spheres of public relations. Public administration bodies are increasingly switching to electronic document management. The introduction of information technologies allows to significantly optimize the work of all branches of government. Digitalization is of particular importance for the court system of Ukraine, which is significantly overloaded due to objective reasons.

It is noted that the creation of the Unified Judicial Information and Telecommunications System in Ukraine has made it possible to significantly improve the processes of judicial proceedings, introduce electronic document management, improve communication mechanisms between courts and citizens (conduct court hearings in the videoconference mode, submit procedural documents in electronic form, send and receive texts of court decisions), etc.

The use of information technologies in the judicial system of Ukraine has also made it possible to significantly optimize the process of judicial proceedings, in particular, to speed up the consideration of court cases.

However, the issue of administrative and legal regulation of the introduction of innovative information technologies into the activities of courts, in particular, artificial intelligence technologies, remains relevant.

The current state of administrative and legal regulation of the processes of digitalization of the judicial system is analyzed. Relevant issues of legal regulation of this sphere of social relations are identified.

Attention is focused on the feasibility of using artificial intelligence technology for considering typical court cases, as well as preparing draft court decisions. The prospects of using artificial intelligence for: recognizing document texts, classifying such documents; identifying information entities in document texts that may have legal

significance, depersonalizing and masking confidential information; creating transcripts of court hearings and official meetings, other speech-to-text conversions at the user's request; voicing the texts of court decisions, other documents at the user's request, voicing the interface elements of electronic resources, in particular for people with visual impairments; generalization of document content, checking content for content, grammatical, spelling, punctuation errors; checking the relevance of the legal norms referred to by the author of the document; automatic translation of documents; contextual semantic search of relevant documents, selection of judicial practice; formulation of recommendations on the methodology of researching materials and considering a court case; identification of deviations during the consideration of a court case, in particular ignoring the context, submitted evidence and arguments; provision of basic legal assistance to users; identification of deviations from general judicial practice (legal positions-conclusions of the Supreme Court) in similar cases.

A conclusion is formulated on the need for administrative and legal regulation of the use of information technologies in the judicial system of Ukraine, including innovative artificial intelligence technologies, in order to ensure the legitimacy of the use of information technologies in the process of conducting legal proceedings, unification of software used by courts, centralized protection of information resources and dissemination of positive experience in the use of information technologies in individual courts to the entire judicial system of Ukraine.

Taking into account the above, attention is focused on the need to develop and adopt a separate Law of Ukraine «On Artificial Intelligence» taking into account European standards for the use of this information technology, and attention is also drawn to the need for administrative and legal regulation at the level of subordinate legislation of certain aspects (methods, directions, restrictions) of the use of artificial intelligence technology in the judicial system of Ukraine.

In addition, taking into account the threat of destruction or damage to server equipment on the territory of Ukraine in the conditions of a full-scale war with the Russian Federation, in order to preserve information contained in the Unified Judicial Information and Telecommunications System, it is indicated that it is appropriate to normatively regulate the storage of copies of the specified information resources on several alternative servers independent of each other, including servers located in foreign countries with which the Government of Ukraine has concluded relevant agreements on legal and information cooperation.

A conclusion is also formulated on the prospects of further research into this topic, which is due to the need for a detailed study of foreign experience in administrative and legal regulation of the use of information technologies in the judicial system in order to borrow the best positive experience and determine the possibility and feasibility of its implementation in national legislation and legal practice.

Key words: public management, administration, information technology, information and telecommunications system, judicial system, electronic document management, legal proceedings, administrative and legal regulation, artificial intelligence.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Aristova I.V.,

*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Administrative and Information Law
Sumy National Agrarian University*

Kotvyakovskiy Yu.O.,

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Justice and Philosophy
Sumy National Agrarian University*

Klochko A.M.,

*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of International Relations,
Sumy National Agrarian University*

UDC 343

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.6

UTILIZING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO SAFEGUARD AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE

Introduction. Digital technologies, particularly those that integrate elements of artificial intelligence (AI), represent a significant and innovative resource for the effective management of information and the optimization of processes in a wide range of sectors. The application of AI in the context of criminal justice and anti-corruption efforts in Ukraine – especially under the legal regime of martial law and within the framework of its aspirations for European Union candidacy necessitates the adoption of modern technological solutions aimed at strengthening the mechanisms for detection and prevention of criminal conduct, including corruption-related offenses. However, the current absence of a comprehensive research foundation and the lack of a systematic approach impede the full realization of AI's potential in fulfilling this critical societal function. This deficiency is particularly evident in the domain of anti-corruption efforts, which remains an urgent challenge for modern societies worldwide.

Notably, artificial intelligence (AI) is a fast evolving family of technologies that contributes to a wide array of economic, environmental and societal benefits across the entire spectrum of industries and social activities. [1]. Studying the possibilities of AI as an anticorruption tool should encompass the specifics and address the challenges to Ukraine under martial law regime.

This article aims to develop recommendations for integrating AI into Ukraine's anti-corruption

framework and to propose a systematic approach that aligns digital technologies with globally recognized anti-corruption tools.

Presenting main material. The Corruption Perceptions Index 2024 for Eastern Europe and Central Asia, published by Transparency International [2], a globally recognized anti-corruption organization, indicates that despite the Russian invasion, Ukraine (35) is making strides in the judicial independence and high-level corruption prosecution. As of January 1, 2024, the Law No. 3509-IX “On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Strengthen the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office” entered into force [3]. It is of particular significance to highlight that the operation of the legal framework of martial law necessitates the adoption of specific legislative and administrative measures designed to mitigate the detrimental consequences of military actions and to address external threats effectively. This law provides for the establishment of a separate legal entity for the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP), thereby enhancing the institutional independence of this body, which until recently functioned as a subdivision of the Prosecutor General's Office. The law also amends the procedure for the competitive selection of candidates for the positions of SAP leadership, their deputies, as well as heads of departments and prosecutors. In order to ensure transparency in the selection

process and to mitigate political influence, the law proposes the involvement of experts nominated by international partners in the composition of selection commissions.

The Anti-Corruption Strategy for 2021–2025 is directed toward achieving significant advancements in the prevention and suppression of corruption. Its principal aim is to establish a coherent and systematic framework for anti-corruption efforts, encompassing all state authorities and local self-government bodies in Ukraine [4]. However, it is contended that the successful realization of this strategy is realistically attainable only upon the termination of the legal regime of martial law, given the anticipated transformations in societal dynamics that are likely to occur at that juncture. The subsequent adoption of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025 aligns with one of the fundamental principles of digital transformation in the exercise of public authority by both governmental and local self-government entities [5]. Implementation of this Program is expected to facilitate further steps towards Ukraine's accession to the European Union.

As recommendations for Ukraine prior to the commencement of negotiations on accession to the European Union, the European Commission identified *two key areas for strengthening the anti-corruption legislative framework*. First, it is recommended to grant the National Agency on Corruption Prevention (NACP) the authority to re-examine asset declarations of officials that have already undergone an initial review. Second, it is proposed to enable the NACP to verify assets and property of declarants and their family members acquired prior to the obligation to submit such declarations.

Nonetheless, the disruptions and uncertainties caused by wartime conditions significantly increase the likelihood of an environment that facilitates and perpetuates corrupt practices. Despite these problems, Ukraine's anti-corruption institutions have demonstrated a degree of effectiveness in holding public officials accountable, even in such adverse circumstances. In this context, investigating the potential application of artificial intelligence (AI) for corruption prevention in Ukraine emerges as a timely and critically important initiative.

The introduction of AI-based mechanisms within Ukraine's anti-corruption framework could substantially enhance the efficiency, transparency, and overall effectiveness of preventive measures. AI technologies present an innovative and promising complement to traditional approaches,

offering the potential to improve outcomes in a rapidly evolving technological landscape. While established legal frameworks, regulatory measures, and law enforcement efforts remain indispensable components of any anti-corruption strategy, AI tools offer a powerful and dynamic supplement, potentially surpassing traditional methods in certain applications. In light of the pervasive corruption within Ukraine and the demonstrable ineffectiveness of recently enacted anti-corruption laws and measures, there is an evident need to adopt a fundamentally new and alternative strategy. Notably, some steps towards integrating AI into anti-corruption efforts are already underway. The National Agency for the Prevention of Corruption (NACP) has revised its approach to verifying asset declarations by civil servants, incorporating AI into the process. Initial emphasis has been placed on the declarations of the President, ministers, members of parliament, and judges of the Constitutional and Supreme Courts [6]. Due to the amendments to the Law "On the Prevention of Corruption," the National Agency on Corruption Prevention (NACP) is no longer required to manually review all asset declarations of high-ranking officials on an annual basis; instead, these will now be verified by artificial intelligence. *Initially, the AI system will conduct a risk assessment, which involves comparing declaration data with other registries and applying specific "formulas" to identify indicators of illicit enrichment and the presence of unjustified assets.*

Ukraine can derive critical lessons in the fight against corruption by drawing on the practices and experiences of other legal systems, with emphasis on those of the European Union (EU). Corruption, as a cross-border phenomenon, adversely affects societies and economies globally. Notably, the EU has developed and successfully implemented anti-corruption strategies and institutional frameworks that have contributed to a marked reduction in corruption levels across its member states. Adopting and adapting these proven strategies presents Ukraine with an opportunity to enhance the effectiveness of its own anti-corruption initiatives. By aligning with European standards and integrating EU anti-corruption practices, Ukraine not only fosters legal and institutional compatibility with the EU but also reinforces its broader commitment to upholding international best practices. Such alignment enhances Ukraine's credibility and standing on the global stage. In support of this perspective, T. Becker and B. Eichengreen [7] argue that the strategic use of international aid, combined with the momentum of potential EU accession,

can position Ukraine as an attractive environment for foreign direct investment, thereby accelerating the country's economic recovery and facilitating deeper integration into the global economy. They emphasize that EU membership is crucial for the implementation of institutional reforms that target chronic issues such as entrenched corruption, weak governance structures, and the concentration of economic power.

Ukraine's need for international support extends beyond the immediate cessation of hostilities and the prosecution of wartime offenses; it encompasses the broader imperative *of post-war reconstruction and the establishment of a resilient and transparent governance framework. This includes the fundamental overhaul of Ukraine's anti-corruption policy, with a particular focus on ensuring the practical and effective enforcement of legal norms.* Corruption remains a significant threat to Ukraine's national interests and sustainable development.

However, it is imperative that Ukraine's integration of foreign experience in its anti-corruption framework extends beyond the paradigms established by EU member states alone. In this context, Switzerland emerges as a particularly noteworthy example, having earned recognition for the durability and efficacy of its anti-corruption measures. The Swiss model provides a valuable reservoir of best practices and institutional approaches that could serve as an instructive benchmark for Ukraine in its efforts to address entrenched corruption. As such, the comparative analysis of Switzerland's anti-corruption strategies, alongside those of EU jurisdictions, offers a broader and more nuanced perspective that may prove instrumental in shaping Ukraine's national response to corruption-related challenges.

The Corruption Perceptions Index of 2024 ranks Switzerland 5th, signifying a notably more effective anti-corruption model compared to Ukraine, positioned at 105th among 180 countries [8]. A comprehensive examination of Switzerland's anti-corruption mechanisms has the potential to significantly support and enhance the existing anti-corruption measures in Ukraine. Despite positive trends in Ukraine's indicators over the past decade, there has been a noticeable stagnation in the fight against corruption in the last 3 years, largely attributed to the declarative nature of many unimplemented anti-corruption tasks.

In 2020, the Swiss government endorsed its inaugural anti-corruption strategy spanning 2021–2024. This strategy encompasses preventive actions,

the prosecution of corruption cases, and active participation in international cooperation. Switzerland, like other nations, adheres to anti-corruption commitments on the global stage, undergoing periodic assessments by entities such as the United Nations (UN), Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and Council of Europe [9]. Undoubtedly, an in-depth analysis of Switzerland's anti-corruption strategy for the 2021–2024 period holds paramount importance in shaping an effective anti-corruption strategy for Ukraine. Exploring the Swiss model can offer valuable lessons for Ukraine in developing AI-driven approaches to tackle corruption. International collaborations, exchange of expertise, and learning from successful anti-corruption initiatives globally contribute to the collective knowledge base and enhance the effectiveness of anti-corruption measures. The relevance of utilizing AI to combat corruption in Ukraine stems from the pressing need for innovative solutions to address a long-standing challenge.

On 17 June 2022, the European Commission recommended that Ukraine be granted candidate status for accession to the European Union. Subsequently, on 23 June 2022, the European Parliament adopted a resolution supporting the immediate conferral of this status upon Ukraine [10]. These decisions articulated specific prerequisites defined within the framework of the Copenhagen criteria for Ukraine's future accession. Notably, the second criterion, the economic criterion, stipulates the establishment of an effective market economy and the capacity to withstand competitive pressures and market forces [11]. This alignment is essential to fulfilling Ukraine's obligations under international treaties, as set forth in the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Further progress was evidenced on 23 February 2023, when Ukraine ratified draft law No. 0187 "On the Ratification of the Agreement between Ukraine and the European Union on the Participation of Ukraine in the European Union Program 'Digital Europe' (2021–2027)" [12]. This agreement encompasses the development of projects in strategically significant areas, including supercomputing, artificial intelligence, cybersecurity, digital competencies, and the broad integration of digital technologies within the economy and society. Ukraine's participation in the "Digital Europe" Program will facilitate the implementation of these initiatives domestically and foster collaboration with international partners in accordance with the EU's digital legislative framework.

Ukraine has also demonstrated a longstanding commitment to the integration of AI within its governance structures, exemplified by its membership in the Council of Europe's Special Committee on Artificial Intelligence. Moreover, in October 2019, Ukraine adopted the OECD's recommendations on artificial intelligence [13]. In this vein, the recovery plan devised by the National Council for Ukraine's post-war restoration, specifically within the "Digitalization" working group, identifies critical objectives to be addressed in the reconstruction phase [14]. The "Structural Modernization and Full Integration into the EU" stage, envisaged for 2026–2032, anticipates the incorporation of AI technologies into public service provision, under the purview of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Additionally, the Program outlines mechanisms for securing access to European grant funding instruments, thus promoting international cooperation in digital initiatives. In the broader context of transparency and accountability, the task "Ukraine as an International Leader in Combating Corruption, Developing Civil Society Institutions, and Ensuring Openness of Public Information" prioritizes full adoption of European legislation on the free movement of non-personal data and enhancing open data literacy through educational initiatives and the "Diia" Open Data portal. Restoration of Ukraine's damaged digital infrastructure remains a foundational priority within the digital services sector.

Amid ongoing military operations, corruption in Ukraine has evolved, giving rise to new forms of illicit activities that demand prompt investigation and legal response. Such offenses include corruption associated with unlawful border crossings by draft-age men, procurement of essential documentation for goods import, and misappropriation of humanitarian assistance in areas affected by hostilities. For instance, in 2021, Switzerland alone delivered over 2,000 tons of humanitarian aid to the Donetsk and Luhansk regions [15]. Following the full-scale Russian invasion in August 2022, Switzerland provided an additional 100 tons of aid [16]. The importance of combating corruption, upholding justice and the rule of law, and prioritizing anti-corruption measures was underscored during the Ukraine Recovery Conference (URC2022) held in Lugano (Switzerland) in July 2022 [17]. The conference was jointly convened by Ukraine and Switzerland, with Switzerland, through the URC2022, demonstrating its unwavering commitment to the sole nation in Europe presently engaged in an armed conflict. Ukraine stands as one of the limited number

of states where the Swiss international cooperation strategy is comprehensively implemented, encompassing development cooperation, humanitarian assistance, and peacebuilding initiatives.

Finally, recognizing the key role of education and scientific advancement in Ukraine's societal recovery, a critical priority has emerged: accelerated integration of Ukraine into European and global research and education systems. A well-educated populace forms the backbone of national development, fostering innovation, economic growth, social cohesion, and the realization of Ukraine's aspirations for sustainable prosperity. To fully leverage AI's potential in anti-corruption policy, Ukraine should: develop a dedicated legal framework regulating AI in governance, ensuring compliance with EU and international standards; expand AI applications beyond asset verification to cover all corruption-prone sectors; foster international partnerships for technical assistance and capacity-building; ensure transparency and public oversight to mitigate risks of AI misuse.

Conclusions. In conclusion, the persistent challenge of corruption in Ukraine particularly evident in the sphere of aid distribution underscores systemic issues of transparency and an entrenched "corrupt culture" within public administration. Effectively overcoming this problem necessitates not only the adaptation of successful foreign anti-corruption models to the unique national context but also the incorporation of advanced technological approaches, including the application of the AI in corruption prevention. The development and implementation of a comprehensive anti-corruption strategy that integrates AI technologies can substantially contribute to reducing corruption, strengthening preventive measures, and promoting anti-corruption education during the critical period of post-war rehabilitation in Ukraine. It is essential to recognize that Ukraine's post-hostilities reconstruction requires a targeted, systematic, and proactive approach to anti-corruption efforts. In contrast to external threats, internal corruption presents a particularly insidious risk that must be addressed through robust legal and institutional mechanisms to prevent its escalation and to protect the integrity of state-building processes. In this regard, the recovery and sustainable development of Ukraine's economy in the post-war period will rely heavily on substantial investments in financial technologies and AI. Such progress is contingent upon the adoption and enforcement of an appropriate legal framework governing AI, ensuring that these technologies operate within the boundaries

of the rule of law and in compliance with internationally recognized standards. Ultimately, the effective implementation of anti-corruption policies requires more than declaratory commitments; it demands the creation of practical, enforceable, and transparent legal norms as well as the criminal

legal norms and administrative procedures. This integrated and technologically advanced approach will contribute to safeguarding the principles of justice, legality and good governance as Ukraine rebuilds and aspires toward deeper integration within the European legal and institutional framework.

BIBLIOGRAPHY

1. An official website of the European Union: Document 32024R1689. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). URL: <https://surl.li/hwvzmo> (accessed: 24 April 2025).
2. Transparency International / CPI 2024 for Eastern Europe and Central Asia: Vicious Cycle of Weak Democracy and Flourishing Corruption, 2024. URL: <https://www.transparency.org/en/> (accessed: 15 May 2025).
3. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Strengthen the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office: Law of Ukraine on December 8, 2023 № 3509-IX / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://surli.cc/pxbyrn> (accessed: 24 May 2025).
4. About the foundations of the state anti-corruption policy for 2021–2025: Law of Ukraine; Strategy on June 20, 2022 № 2322-IX / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20?lang=en#Text> (accessed: 24 May 2025).
5. On the approval of the State anti-corruption program for 2023–2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Program, Events on March 4, 2023. № 220 / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://surl.li/swvomr> (accessed: 22 May 2025).
6. An official website of the National Agency on Corruption Prevention: All submitted declarations will be reviewed by the NACP through the new automated verification tool, stated Artem Sytnyk. 2023. URL: <https://surl.li/tdpzpk> (accessed: 19 April 2025).
7. Becker, T., B. Eichengreen, Y. Gorodnichenko, S. Guriev, S. Johnson, T. Mylovanov, K. Rogoff and B. Weder di Mauro (2022), A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine, Centre for Economic Policy Research. CEPR Press, Paris & London. URL: <https://surl.li/gdsjdr> (accessed: 5 April 2025).
8. Transparency International. Corruption Perception index 2024. URL: <https://surl.li/dvqebz> (accessed: 21 April 2025).
9. Federal Department of Foreign Affairs FDFA. Federal Council adopts anti-corruption strategy 2021–2024. URL: <https://surl.li/jwqudb> (accessed: 23 April 2025).
10. Official website of the European Union. Enlargement and Eastern Neighbourhood. Ukraine Membership status: candidate country. 2022. URL: <https://surl.li/hynsvo> (accessed: 23 April 2025).
11. Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty. Signed in: Maastricht (the Netherlands) 7 February 1992. Entry into force: 1 November 1993 (Accession criteria (Copenhagen criteria). Art. 2, 49. URL: <https://surl.li/fvuwin> (accessed: 23 April 2025).
12. On the Ratification of the Agreement between Ukraine and the European Union on the Participation of Ukraine in the European Union Programme “Digital Europe” (2021–2027). Law of Ukraine on February 23, 2023 № 2926-IX / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T232926> (accessed: 23 April 2025).
13. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Ukraine Country Programme Recommendation of the Council on Artificial Intelligence/OECD, *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*, OECD/LEGAL/0449. 2019. URL: <https://oecd.ai/en/assets/files/OECD-LEGAL-0449-en.pdf> (accessed: 23 April 2025).
14. Draft Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group “Digitalization” / *National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War*. 2022. URL: <https://surl.li/eczjqj> (accessed: 23 April 2025).
15. The official website of the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine. Switzerland delivered more than 2,000 tons of humanitarian aid to Donetsk and Luhansk regions. 2021. URL: <https://surl.li/wgpjdw> (accessed: 23 April 2025).
16. Federal Department of Foreign Affairs. War in Ukraine – Switzerland delivers an additional 100 tons of humanitarian supplies. 2022. URL: <https://surl.li/prcmgh> (accessed: 20 May 2025).
17. Ukraine Recovery Conference (URC2022) in Lugano. 4–5 July 2022. Lugano. Switzerland. URL: <https://surli.cc/npkatr> (accessed: 15 May 2025).

Aristiova I.V., Kotviakovskiy Yu.O., Klochko A.M. UTILIZING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO SAFEGUARD AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE

This article explores the promising role of digital technologies, particularly artificial intelligence (AI), in combating corruption in Ukraine, especially in the context of martial law and the country's aspirations for EU membership. It argues that AI has the potential to significantly improve the detection and prevention of corruption, offering innovative solutions beyond traditional legal and institutional measures. However, there is currently a gap in

research and strategy development, which limits the full realization of AI's capabilities in Ukraine's anti-corruption system. The study highlights that while Ukraine has made some progress in anti-corruption reforms, as recognized by the Corruption Perceptions Index and the adoption of the National Anti-Corruption Strategy (2021–2025), these efforts face challenges during martial law. Wartime conditions have created new forms of corruption, such as abuses linked to illegal border crossings and the misuse of humanitarian aid. These challenges require the adoption of new legislative and practical measures, including the creation of specific criminal law provisions targeting corruption in wartime contexts and implementing accelerated procedures for handling corruption-related offenses. Furthermore, the article underscores the importance of integrating Ukraine's anti-corruption efforts with successful practices from other jurisdictions, including the EU and Switzerland. The adoption of foreign best practices and the alignment with EU standards not only enhance Ukraine's international credibility but also help create a coherent, systematic approach to fighting corruption. This approach is vital for safeguarding the principles of rule of law and good governance, which are crucial for Ukraine's post-war recovery and integration into the European legal and institutional space. The authors emphasize that Ukraine's post-war reconstruction requires a robust and proactive anti-corruption policy that includes the use of AI technologies. These tools can improve the efficiency and transparency of anti-corruption measures, complementing traditional methods and strengthening Ukraine's capacity to respond to emerging threats. In this context, the article proposes recommendations for legislative improvements, including clarifying criminal law provisions, strengthening oversight of high-ranking officials' declarations, and ensuring the systematic application of AI in anti-corruption practices. In conclusion, the article argues that overcoming the entrenched "corrupt culture" in Ukraine requires a comprehensive, technologically driven anti-corruption strategy that fully utilizes AI technologies. This approach must be rooted in international best practices, adapted to Ukraine's unique legal and socio-political context, and implemented through practical, enforceable legal frameworks. Such integration of digital technologies and AI elements is crucial for Ukraine's sustainable development, resilience against corruption, and further integration into the European community.

Key words: corruption, corruption-related criminal offenses, unlawful benefit, criminal law protection, European integration, EU candidacy, artificial intelligence.

Арістова І.В., Котвяковський Ю.О., Клочко А.М. ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглядається перспективна роль цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), у протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану та активізації процесів євроінтеграції. Автори додержуються думки, що ШІ має потенціал значно покращити виявлення та запобігання корупційним проявам, пропонуючи інноваційні рішення, що доповнюють традиційні правові та інституційні механізми. Проте наразі існує прогалина у дослідженнях і стратегіях, що обмежує повне використання можливостей ШІ у національній антикорупційній системі. У статті відзначено, що не зважаючи на певні досягнення у впровадженні антикорупційних реформ, передбачених у Стратегії на 2021–2025 роки, під час дії воєнного стану ці зусилля нівелюються новими викликами. Зокрема, поширюються нові форми корупції, пов'язані з незаконним перетином кордону та зловживаннями у сфері гуманітарної допомоги. Для їх подолання необхідно удосконалювати законодавство, запроваджувати нові склади кримінальних правопорушень та прискорені процедури кримінального переслідування за вчинення відповідних діянь. Автори підкреслюють важливість інтеграції антикорупційної політики України з успішними практиками інших держав, зокрема ЄС і Швейцарії. Запозичення найкращих міжнародних стандартів та їхнє впровадження сприятимуть створенню системного підходу до боротьби з корупцією та забезпеченню верховенства права й доброчесного врядування – ключових чинників післявоєнного відновлення України та її європейської інтеграції. У статті також окреслено рекомендації щодо вдосконалення законодавства: уточнення окремих положень кримінального права України, посилення контролю декларацій високопосадовців, системне впровадження ШІ у протидію корупції. Автори підсумовують, що подолання «корупційної культури» в Україні потребує комплексної стратегії, заснованої на міжнародних стандартах, із впровадженням ШІ як інструменту підвищення ефективності антикорупційних заходів і сталого розвитку держави.

Ключові слова: корупція, корупційні кримінальні правопорушення, неправомірна вигода, кримінально-правова охорони, євроінтеграція, кандидатство на вступ до ЄС, штучний інтелект.

Клочко А.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету

Зеленський О.М.,
здобувач ступеня доктора філософії
кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету

УДК 343

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.7

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Вступ. Посилення євроінтеграційних процесів в Україні зумовлює необхідність виконання державою приписів, що визначають готовність вступу країни до Європейського Союзу (далі – ЄС). Під ними розуміються Копенгагенські критерії [1] як сукупність правових, економічних та юридичних вимог, виконання яких свідчить про готовність держави до повноправної приналежності та засвідчує відповідність заявленим критеріям. В контексті досягнення політичного критерію щодо забезпечення демократії та прав людини в Україні проведено ряд важливих реформ, окремі з яких ще перебувають у стадії реалізації, спрямованих, для прикладу, на приведення судової системи до європейських стандартів. Актуальність проблеми кримінально-правової протидії корупційним правопорушенням в Україні зумовлена важливістю виконання Копенгагенських критеріїв, що визначають готовність держави до вступу до ЄС. Підтвердженням цього є проведення судової реформи та утворення Вищого антикорупційного суду, що має забезпечувати довіру суспільства у прагненні ефективно протидіяти корупційним зловживанням та відповідати європейським цінностям.

Метою цієї статті є дослідження проблем кримінально-правової протидії корупційним правопорушенням в Україні у контексті євроінтеграційних процесів та викликів воєнного часу, а також обґрунтування доцільності вдосконалення правових механізмів запобігання корупції для узгодження відповідної кримінально-правової політики України з Копенгагенськими критеріями вступу до ЄС.

Виклад основного матеріалу. Проблема протидії корупційним кримінальним правопорушенням в Україні викликає значний інтерес наукової спільноти, що обумовлюється

систематичними проявами цього виду злочинності у суспільстві не зважаючи на зусилля вчених, практиків та законодавця вдосконалити систему протидії корупційним зловживанням та мінімізувати поширення випадків одержання неправомірної вигоди. До проблеми протидії корупції зверталися вчені на національному рівні, ґрунтовно аналізуючи її багатогранні прояви в різні історичні періоди становлення української державності та розвитку її правової системи. У працях вітчизняних науковців акцентується увага на еволюції корупційних механізмів, їх детермінантах і суспільно-правових наслідках, що обумовлює необхідність постійного вдосконалення відповідних правових засобів протидії та узгодження їх зі світовими стандартами. Зокрема, Мазарекі А., Мельник Т. здійснили дослідження основних векторів співпраці України з ЄС у сфері запобігання та протидії корупції, спільних ініціатив та програм, а також ступіня впровадження європейських стандартів антикорупційної політики в національну правову систему України [2]. Юзікова Н. С., Корнякова Т. В., Хом'яченко дослідили проблему корупції в Україні в умовах воєнного стану та здійснили аналіз ефективності Антикорупційної програми на 2023–2025 роки, а також оцінили вплив європейського досвіду та *acquis communautaire* ЄС на формування української антикорупційної політики [3]. Войтенко Ю. здійснив ґрунтовний дослідження практик окремих держав ЄС у сфері протидії корупції, зокрема шляхом порівняння особливостей реалізації антикорупційної політики та засобів мінімізації корупційних діянь посадових осіб [4]. Відповідно до статті 1 Конституції України, Україна є незалежною, демократичною, соціальною та правовою суверенною державою [5].

Основоположні засади верховенства права, законності та справедливості покликані бути забезпеченими на всій території України. Протенавність корупції підриває ці принципи, породжуючи численні негативні наслідки у сферах економіки, політики, соціального розвитку, інвестиційної діяльності та міжнародного іміджу держави. Корупція, визнана глобальною проблемою, не залежить від політичної системи чи рівня економічного розвитку держави, а має універсальний характер.

У сучасних умовах протидія корупційним кримінальним правопорушенням в Україні набула особливої актуальності, що зумовлено поєднанням двох ключових факторів: інтенсифікації євроінтеграційного курсу *держави та викликів, спричинених дією правового режиму воєнного стану*.

Перший фактор – євроінтеграційний вектор розвитку України передбачає наближення національного правопорядку до правової системи ЄС, зокрема шляхом імплементації принципів верховенства права, належного урядування та доброчесності. Корупція розглядається як одна з основних перешкод на шляху реалізації цих принципів, оскільки вона суттєво підриває довіру до державних інституцій, знижує ефективність управління та створює значні ризики для інвестиційного клімату. Відповідно, боротьба з корупцією є не лише внутрішнім завданням державної політики, а й обов'язковою складовою процесу європейської інтеграції та виконання міжнародно-правових зобов'язань України, зокрема відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (зокрема, ст. 22 «Боротьба зі злочинністю та корупцією») [6].

Другий фактор – чинний правовий режим воєнного стану, який створює додаткові ризики і виклики для забезпечення законності та правопорядку. Воєнні дії, мобілізаційні процеси та надзвичайні обставини зумовлюють підвищену вразливість державного апарату та суспільства до корупційних проявів. У таких умовах значно зростають можливості для зловживання владою, непрозорого використання ресурсів, а також порушення законності з боку посадових осіб, зокрема у сферах мобілізації, гуманітарної допомоги та розподілу матеріальних цінностей [7;8].

Поєднання цих двох чинників вимагає комплексного підходу до розроблення і впровадження ефективної антикорупційної політики. Євроінтеграційні прагнення потребують запровадження дієвих механізмів превенції та протидії корупційним правопорушенням відповідно

до стандартів ЄС. Одночасно необхідно враховувати специфіку правового режиму воєнного стану, що обумовлює потребу у додаткових гарантіях забезпечення законності та контролю за діяльністю органів державної влади.

Цифровізація економіки потребує застосування сучасних інноваційних інструментів для підвищення ефективності окремих її важливих секторів, мінімізації зловживань та створення превентивного бар'єра проти вчинення кримінальних правопорушень. Незважаючи на виклики, зумовлені воєнним станом, усі сектори українського суспільства продовжують свою діяльність. Обмежувальні заходи, запроваджені у 2019–2021 роках, мали негативний вплив на індекси корупції в Україні. Пандемія COVID-19 створила особливі умови для ведення бізнесу в Україні: закриття кордонів та підприємств, скорочення ланцюгів постачання, переривання контактів з клієнтами та партнерами. Усе це заклало підґрунтя для зростання корупційних ризиків. Разом з тим, у 2021 році відзначався позитивний розвиток національної економіки після тривалого спаду, спричиненого пандемією COVID-19. Натомість 2022 рік став випробуванням та часом адаптації для українського суспільства, позначеним поєднанням внутрішніх трансформацій та зовнішніх загроз. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, створило суттєві ризики для національної та економічної безпеки, а також територіальної цілісності держави.

Разом з тим судова реформа в Україні, розпочата у 2014 році [9], була спрямована на оптимізацію судової системи держави через запровадження ряду істотних кадрових, законодавчих та інституційних змін. Важливою складовою мети реформи правосуддя можна визначити зусилля спрямовані на очищення судової системи від корупційних зловживань та забезпечення її незалежності. В контексті боротьби із корупцією важливим результатом реформи стало створення спеціалізованого суду в системі судоустрою України, а саме – Вищого антикорупційного суду (ВАКС), який забезпечує провадження правосуддя з 2019 року. Діяльність та засади організації ВАКС визначені у положеннях Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» [10]. Забезпечуючи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях щодо корупційних зловживань, а також пов'язаних з ними правопорушень, ВАКС, безумовно є важливим елементом у системі суб'єктів протидії корупції у державі. Окрім кримінальних

проваджень на час дії правового режиму воєнного стану до повноважень ВАКС належить провадження правосуддя в тому числі у цивільних справах про стягнення заблокованих активів юридичних та фізичних осіб, які знаходяться під санкціями. Також повноваження ВАКС поширюються на розгляд цивільних проваджень щодо визнання активів необґрунтованими. У межах судової реформи було засновано Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Вищу раду правосуддя. Функціонування цих інституцій має носити дієвий а не формальний характер з огляду на нагальність протидії корупції та забезпечення доброчесності суддівського корпусу.

Слід констатувати, що прояви корупції в Україні зазнали певних трансформацій в умовах дії правового режиму воєнного стану, що спричинило виникнення її нових форм. Такі трансформації проявляються, насамперед, через: 1) зловживання службовим становищем під час розподілі гуманітарної допомоги та державних оборонних замовлень; 2) корупційних діяннях, пов'язаних з незаконним перетином державного кордону України чоловіками призовного віку. Тимчасові обмеження, пов'язані із перетином державного кордону України, зокрема, військово-возобов'язаними особами в умовах воєнного стану, обумовлені необхідністю збереження територіальної цілісності та недоторканості України. Ці обмеження стосуються військово-возобов'язаних чоловіків у віці від 18 до 60 років, а також військово-возобов'язаних жінок, що обґрунтоване положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а саме ст. 20 «Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану» [11]. До найбільш поширених практик незаконного виїзду з України з елементами корупції та одержання неправомірної вигоди належать такі діяння:

1) *зловживання з боку державних органів, які оформлюють листи-прохання про надання дозволу на виїзд за межі держави військово-возобов'язаним чоловікам, які не мають законних підстав для виїзду*. Подібні діяння мали наслідком появу за кордоном осіб, які набули статусу так званих «авіаційних інженерів» та інших фіктивних фахівців;

2) *ухвалення рішень про виїзд за межі України військово-возобов'язаних осіб під виглядом водіїв транспортних засобів із гуманітарними вантажами через систему «Шлях»*. Останні видають себе за волонтерів, проте в решті решт не доставляють жодних вантажів та не повертаються до України. Окрім цього були

підтверджені факти видавання окремих осіб за другого водія-перевізника, навіть без наявності дійсного посвідчення водія у таких осіб;

3) *фальсифікація документів про інвалідність, що може варіюватися у сумі одержання неправомірної вигоди у розмірі до 12 000 доларів США*;

4) *сума неправомірної вигоди за незаконне надання права на виїзд за кордон через посередництво із залученням працівників Державної прикордонної служби України може складати до 10 тисяч доларів США*;

5) виявлено факти зловживань з боку посадових осіб військових адміністрацій із наданням дозволу на виїзд на тимчасово окуповані території України. Зокрема, було виявлено, що сума неправомірної вигоди за безперешкодний перетин лінії розмежування на пункті пропуску Василівка Запорізької області для однієї особи варіювалася у сумі від 500 до 1500 доларів США [12; 13].

Серед іншого, Вищий антикорупційний суд, покликаний здійснювати незалежне правосуддя у справах про корупційні правопорушення, нерідко стикається із зовнішнім тиском та політизацією, що загрожує незалежності судової влади. Ще однією проблемою є недосконалість системи кримінально-правової протидії корупційним кримінальним правопорушенням у Розділі XVII Кримінального кодексу України (далі-КК України) «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [14]. Логічно передбачити додаткові обтяжуючі обставини, пов'язані з умовами воєнного стану та трансформацією корупційних проявів. Варто зазначити, що відповідний Розділ КК України практично не зазнав змін із введенням воєнного стану в Україні, за виключенням положень які стосуються введення нового виду покарання – пробаційного нагляду у санкціях окремих кримінально-правових норм. Також важливим аспектом залишається забезпечення реальної підзвітності та прозорості антикорупційної політики, що відповідає вимогам ЄС щодо запровадження стандартів доброчесності та належного врядування у сфері правосуддя та публічного управління.

Зовнішня допомога, зокрема з боку міжнародних організацій і держав із ефективними антикорупційними моделями, є надзвичайно важливою. Проведені зусилля вже призвели до певного зниження рівня корупції завдяки організаційним ініціативам (створенню ключових антикорупційних інституцій), законодавчим реформам (спрямованим на запобігання корупції через

удосконалення державних механізмів) і міжнародному співробітництву (допомозі ЄС у координації антикорупційних реформ). З огляду на зазначене, вбачається необхідність вдосконалення кримінально-правового механізму протидії корупційним правопорушенням з урахуванням стандартів *acquis communautaire* та досвіду країн ЄС. Термін «*acquis communautaire*» у контексті протидії корупції в Україні має значення як інтеграційний правовий орієнтир, що визначає основні засади гармонізації національного законодавства та інституційної політики держави у сфері запобігання та протидії корупції. Під *acquis communautaire* розуміється сукупність правових норм, стандартів і практик ЄС, які мають бути прийняті, імplementовані та застосовані державами-кандидатами на членство або тими, хто прагне до тісної інтеграції з правовим простором Європейського Союзу.

У площині антикорупційної політики України *acquis communautaire* охоплює норми первинного та вторинного права ЄС, які встановлюють принципи прозорості, доброчесності та підзвітності у сфері публічного управління та фінансового контролю, зокрема директиви ЄС, що стосуються запобігання відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму та корупційних злочинів; європейські стандарти функціонування інституцій, що забезпечують незалежність і ефективність спеціалізованих органів антикорупційної інфраструктури, таких як національні антикорупційні бюро, спеціалізовані антикорупційні прокуратури та суди; рекомендації та настанови (зокрема, GRECO – Група держав проти корупції Ради Європи), які формують найкращі практики у сфері превенції та кримінального переслідування корупційних зловживань; механізми контролю та звітності, які передбачають регулярний моніторинг та оцінку ефективності реалізації антикорупційної політики, що є важливою умовою для подальшої інтеграції України у правовий простір ЄС. Таким чином, у контексті євроінтеграційного курсу України *acquis communautaire* виступає не лише формальною правовою базою для боротьби з корупцією, а й стратегічним інструментом, що сприяє побудові демократичної та правової держави, забезпечує довіру громадян і міжнародної спільноти та створює умови для сталого розвитку і зміцнення національної безпеки.

Висновки. Таким чином, імplementація *acquis communautaire* у сфері протидії корупції означає не лише формальне наближення

законодавства України до європейських стандартів, а й обов'язкове впровадження ефективних правозастосовних механізмів, що відповідають принципам верховенства права, захисту прав людини та належного врядування. У сучасних умовах це вимагає від держави системного, комплексного підходу до формування та реалізації антикорупційної політики, яка має включати як інституційні реформи (забезпечення незалежності та професійної доброчесності антикорупційних органів), так і ефективне застосування превентивних заходів, спрямованих на мінімізацію корупційних ризиків у публічному секторі. Ефективна протидія корупції в умовах правового режиму воєнного стану є не лише внутрішнім завданням державної політики, а й складовою міжнародно-правових зобов'язань України перед ЄС. Реалізація цих зобов'язань безпосередньо впливатиме на перспективи повноцінної інтеграції держави у європейський правовий простір та на зміцнення основ демократичного правопорядку в умовах післявоєнного відновлення. Водночас, зважаючи на поєднання євроінтеграційного курсу та викликів, зумовлених воєнним станом, виникає необхідність удосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії корупції. Зокрема, пропонується: удосконалити механізм кримінальної відповідальності за зловживання статусом військовозобов'язаних осіб, зокрема шляхом уточнення складів кримінальних правопорушень у розділі XVII КК та передбачення відповідальності за фіктивні підстави для виїзду за кордон під час воєнного стану. Окрім цього доцільно передбачити у кримінально-процесуальному законодавстві спрощені та прискорені процедури провадження у справах про корупційні кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану, з урахуванням необхідності оперативного реагування на такі правопорушення та забезпечення відновлення справедливості. З урахуванням зазначеного, важливо також продовжувати активну співпрацю з міжнародними партнерами, зокрема у межах програм технічної та експертної допомоги, для забезпечення належної імplementації *acquis communautaire* та ефективного застосування сучасних антикорупційних інструментів. Це дозволить не лише посилити кримінально-правовий захист суспільства від корупційних загроз, а й стане важливим кроком до сталого розвитку України та її інтеграції у спільний європейський правовий простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty. Signed in: Maastricht (the Netherlands) 7 February 1992. Entry into force: 1 November 1993 (Accession criteria (Copenhagen criteria). Art. 2, 49. URL: <https://surl.lu/yxnjzfz>
2. Мазаракі А., Мельник Т. Mazaraki A., Melnyk T. Співробітництво України з ЄС у сфері запобігання й протидії корупції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 2. С. 4–33. Серія. Юридичні науки. DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2023\(127\)01](https://doi.org/10.31617/3.2023(127)01)
3. Юзікова Н.С., Корнякова Т.В., Хом'яченко С. І. Антикорупційна політика України відповідно до *acquis communautaire* Європейського Союзу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. 2024. С.169–176. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.29>
4. Войтенко Ю. Європейська практика боротьби з корупцією: досвід для України в рамках євроінтеграційних процесів. *Науковий журнал «Політикус»*. Випуск 4–2. 2022. С. 29–33. DOI: <https://surl.li/twrsdz>
5. Конституція України (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996. № 30, ст. 141). URL: <https://surl.lu/ucopag>
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Україна, Європейський Союз, Євратом [...]; Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: <https://surl.lu/hnwzid>
7. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
8. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 06.02.2023 р. № 58/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2023#Text>
9. Головацький О. Судові реформи в Україні: аналіз результатів та очікування. *Юридична газета online*. № 22 (728). 2020. URL: <https://surl.li/bisvma>
10. Про Вищий антикорупційний суд. Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>
11. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
12. Як покласти край корупції на кордоні під час війни. URL: <https://argumentua.com/novini/yak-poklasti-krai-oorupts-na-kordon-p-d-chas-vini>
13. Корупційні схеми та ризики під час виїзду з України в умовах воєнного стану – Київ, Національне агентство з питань запобігання корупції, 2022.
14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Клочко А.М., Зеленський О.М. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті висвітлені проблеми кримінально-правової протидії корупційним кримінальним правопорушенням в Україні. Визначено, що необхідність посилення заходів боротьби з означеним явищем пов'язана із забезпеченням рівних можливостей всіх членів суспільства та активізацією євроінтеграційних процесів. Дія правового режиму воєнного стану в Україні супроводжується появою нових видів внутрішніх і зовнішніх загроз. Проте, у цих умовах посилилася підтримка європейського співтовариства у прагненні України набуття повноцінного членства у ЄС. Встановлено, що зовнішні небезпеки пов'язані здебільшого із загрозами територіальній цілісності країни, а внутрішні зумовлені трансформацією корупції у нових проявах. Європейська інтеграція є ключовим зовнішньополітичним вектором розвитку України, що вимагає оптимізації національного законодавства відповідно до *acquis communautaire*. Боротьба з корупційними зловживаннями в Україні має сприйматися як обов'язковий критерій відповідності Копенгагенським вимогам. Зобов'язання у межах цього процесу обумовлюють прозорість та незалежність антикорупційної системи. У статті запропоновано окремі рішення щодо оптимізації положень Розділу XVII Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», спрямовані на посилення кримінально-правової протидії корупційним діянням. Підсумовано, що незважаючи на розгалужену антикорупційну інфраструктуру, ефективність протидії корупційним зловживанням залишається недостатньою, що зумовлює визначення факторів, стримування ефективної діяльності цих органів як суб'єктів протидії корупції. Виявлено, що вплив воєнного стану істотно ускладнив реалізацію антикорупційної політики, що підтверджує необхідність її своєчасного переосмислення.

Ключові слова: корупційні кримінальні правопорушення, неправомірна вигода, кримінально-правова охорони, євроінтеграція, трансформація.

Klochko A.M., Zelenskyi O.M. PROBLEMS OF CRIMINAL LAW COUNTERACTION TO CORRUPTION OFFENSES IN THE CONTEXT OF INTENSIFIED EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE

The article highlights the issues related to the state of criminal law counteraction to corruption-related criminal offenses in Ukraine. It is established that the need to strengthen anti-corruption measures in society is driven both by the imperative of ensuring justice and equal opportunities for all citizens, and by the intensification of European integration processes within the state. Systemic corruption in Ukraine remains one of the principal threats to national

security. The complex period that Ukraine is currently undergoing- marked by the emergence of new types of both internal and external threats and the enforcement of the legal regime of martial law – has, nonetheless, strengthened the trust and support of the European community for Ukraine’s aspiration to obtain full membership in the European Union in the near future. While external threats are primarily associated with challenges to the territorial integrity of the state, internal threats stem from both the transformation of certain forms of corrupt practices and the emergence of new manifestations of this type of criminality. European integration is a key foreign policy and legal development vector for Ukraine, which requires a substantial transformation of national legislation in accordance with *acquis communautaire*. In this context, combating corruption-related criminal offenses must be viewed not only as an internal institutional priority but also as a mandatory criterion for compliance with the Copenhagen criteria for EU membership. Ukraine’s obligations within this integration process necessitate the ensuring of transparency, efficiency, and independence of the national anti-corruption system, even under conditions of wartime. The establishment of adequate legal mechanisms for countering corruption, the safeguarding of the operational capacity of specialized anti-corruption institutions, and the provision of international monitoring and partnership support are critically important conditions for maintaining the momentum of the state’s European integration trajectory. The article proposes certain legal solutions aimed at optimizing provisions of Chapter XVII of the Criminal Code of Ukraine, titled “Criminal Offenses in the Sphere of Official and Professional Activity Related to the Provision of Public Services.” It is summarized that despite the existence of a well-developed anti-corruption infrastructure in Ukraine – including the activities of such bodies as the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the National Agency on Corruption Prevention (NACP), the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office (SAPO), and the High Anti-Corruption Court (HACC) – the effectiveness of criminal law counteraction to corruption remains insufficient. This necessitates the identification and analysis of a set of factors that hinder the effective performance of these institutions. The impact of martial law has significantly complicated the implementation of anti-corruption policy due to the shift in national priorities, the temporary restriction of certain democratic procedures, and the need to reallocate public finances toward ensuring the effective functioning of all areas of societal life and safeguarding national security and territorial integrity. These circumstances create favorable conditions for corrupt practices, necessitating a reconsideration of the state’s criminal law policy.

Key words: corruption-related criminal offenses, unlawful benefit, criminal law protection, European integration, transformation.

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Пасічніченко Д.О.,

здобувач

Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.13:343.9-053.9

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.8

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вступ. Допит осіб похилого віку не був предметом дослідження у вітчизняних наукових роботах. Ані кримінальний процес, ані кримінальне право, ані криміналістика не виділяє осіб похилого віку в окрему категорію потерпілих, які є вразливими.

В той же час, згідно Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора, у 2024 році 17 394 особи похилого віку були потерпілими від кримінальних правопорушень (7,07 % від всієї кількості потерпілих за звітний період), за січень-квітень 2025 року – 7 397 осіб похилого віку (9,1 % від всієї кількості потерпілих за звітний період) [1].

Вказане свідчить, що потерпілі особи похилого віку складають велику частину від загальної кількості постраждалих осіб у кримінальних правопорушеннях. Така ситуація явно засвідчує необхідність врахування особливостей цієї категорії потерпілих та важливість удосконалення криміналістичної тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням особливостей фізичного та психологічного стану цієї групи.

Про це свідчать і зарубіжні дослідження. Зокрема, у Великій Британії у 2021 році було проведено два окремих дослідження, що ґрунтувалися на обширних кількісних та якісних даних, із метою глибшого розуміння ставлення системи правосуддя до жертв злочинів похилого віку. Перше дослідження охоплювало Англію та Уельс, друге – Північну Ірландію. Обидва дослідження показали, що люди похилого віку, які стали жертвами злочинів, зіштовхуються з системними бар'єрами у доступі до правосуддя. Зокрема, похилий вік жертви зменшує ймовірність того, що зареєстрований злочин завершиться застосуванням санкцій. Це свідчить про те, що літні потерпілі мають менше шансів на досягнення процесуального правосуддя порівняно з іншими дорослими віковими групами.

Така ситуація є тривожною, оскільки нерівність у правозастосуванні суперечить міжнародним і національним стандартам, яких дотримуються обидві юрисдикції [2]. У кримінальних провадженнях, де потерпілими є особи похилого віку винну особу значно рідше притягували до відповідальності. Особливо низькі показники спостерігалися у справах, які стосувалися найтипівіших для осіб похилого віку категорій злочинів: крадіжок зі зломом, пошкодження майна, викрадень, пов'язаних із транспортними засобами, а також нетяжких фізичних нападів [3].

Враховуючи те, що потерпіла особа є важливим джерелом інформації про вчинене щодо неї кримінальне правопорушення, вкрай важливим є наукове осмислення проблеми проведення слідчих (розшукових) дій за їх участю та розробка нових підходів до допиту осіб похилого віку як вразливої категорії потерпілих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти тактики допиту потерпілих висвітлюються у роботах О. М. Дуфенюк «Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання» (2022) [4]; Ю. М. Чорноус «Актуальні питання розслідування та судового розгляду Міжнародним кримінальним судом справ про міжнародні злочини» (2020) [5]; А. О. Суворової «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку» (2024) [6]; О. В. Гірука «Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів» (2021) [7], Г. Ю. Нікітіної-Дудікової «Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей» [8].

Мета та завдання дослідження – визначити особливості тактики допиту вразливих потерпілих похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості тактики допиту вразливих потерпілих похилого віку слід розпочати з визначення поняття особи похилого віку.

У чинному законодавстві України поняття особи похилого віку зустрічається у різних нормативно-правових актах (ЗУ «Про основи соціальної захищеності осіб похилого віку», ЗУ «Про соціальні послуги», ЗУ «Про пенсійне забезпечення» та ін.), однак, у жодному з них немає визначення поняття хто до них відноситься.

За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років. Однак слід зазначити, що в останні десятиріччя зарубіжні країни значно знизили пенсійний вік. Відповідно до вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я вік 25–44 років вважається молодим; 44–60 років – середній вік; 60–75 років – похилий вік; 75–90 років – старечий вік. Особи які досягли 90 років – довгожителі [9].

А тому, виходячи з міжнародної класифікації, особами похилого віку є особи у віці від 60–75 років. Однак, у контексті нашого дослідження слід зауважити, що національні законодавчі акти не виділяють інші категорії вікової класифікації осіб, а тому, досліджуючи тактику допиту вразливих потерпілих похилого віку нами вони розглядатимуться як особи, старші 60 років.

В той же час, не будь-яка особа похилого віку визнаватиметься вразливим потерпілим тільки по досягненню нею певного віку. Питання щодо вразливості виникають у контексті законодавства про захист осіб похилого віку трьома способами. По-перше, якщо держава втручається, коли особа похилого віку не бажає втручання, це порушує її право приймати автономні рішення. Винятком є випадок, коли ця особа похилого віку не має правоздатності. Якщо так, держава має юридичні підстави ігнорувати її бажання.

По-друге, у юрисдикціях, де захисні положення застосовуються, коли особи похилого віку не мають здатності приймати рішення з підстав, ширших, ніж правова недієздатність, це може призвести до втручання держави всупереч бажанням особи похилого віку, навіть коли вона є правоздатною.

По-третє, коли уповноважена особа отримує повідомлення про жорстоке поводження з вразливою особою похилого віку, він повинен оцінити здатність цієї особи приймати рішення. Наприклад, уповноважена особа може поставити

такі питання: 1) чи має особа похилого віку можливість вибирати, як реагувати на насильство, та 2) чи має особа похилого віку можливість вжити заходів для самозахисту [10].

Тобто, для того, щоб особа похилого віку була визнана вразливим потерпілим, важливо оцінити не лише її вік, але й здатність до усвідомлення рішень та можливості керувати своїми діями. Визначення вразливості осіб похилого віку потребує комплексного підходу, який включає аналіз здатності до самостійного прийняття рішень, захисту своїх прав та особливостей психічного та фізичного стану.

Саме тому, тактика допиту осіб похилого віку як категорії вразливих потерпілих має свої особливості, які розглянемо далі.

Велику роль в успішності проведення допиту осіб похилого віку відіграє підготовчий етап. Під час цього етапу слідчий має зібрати інформацію про стан здоров'я, рівень слуху, зору, наявність когнітивних порушень допитуваного, а також визначити чи є необхідність у супроводі його лікарем, психологом, родичем чи законним представником.

Під час підготовчого етапу важливо враховувати психічний розвиток особистості з метою ефективної співпраці з потерпілими похилого віку та знати психологічні особливості даної категорії людей. Психічний розвиток особистості в літньому віці керується низкою закономірностей (істотних зв'язків між різними психічними явищами). Важливими закономірностями психічного розвитку особистості в цьому віці є нерівномірність, варіативність, пластичність і компенсація [11, с. 37].

Нерівномірність психічного розвитку літньої людини виявляється в тому, що різні психічні функції, властивості, утворення змінюються нерівномірно, з різною швидкістю: кожна з них має стадії підйому, стабілізації і спаду. Так, у старіючої людини може бути порівняно добре збережена мислительна діяльність, але значно погіршитися здатність запам'ятовувати певну інформацію. Іншим прикладом нерівномірності психічного розвитку є те, що літня людина погано відрізняє різні відтінки синього кольору, натомість їй вдається краще розрізняти відтінки зеленого кольору [11, с. 39].

Особливістю нерівномірності психічного розвитку літньої людини є те, що чим більш важливою й потрібною людині є та чи інша функція, тим довше вона зберігається (для людини важливо відрізняти різні відтінки зеленого кольору). Також довше зберігаються життєво

важливі функції людини, які вона постійно використовує [11, с. 45].

Варіативність психічного розвитку літньої людини свідчить про відсутність жорсткої зумовленості такого розвитку. Різні відмінності найперше зумовлені особливостями здоров'я людини та попереднім досвідом її життя (здебільшого позитивним або негативним). Таких значних відмінностей звичайно не спостерігається на ранніх вікових етапах.

Пластичність і компенсація психічного розвитку літньої людини полягає в тому, що за умови порушення, погіршення розвитку певної психічної функції літньої людини посилено «працюють» інші психічні функції. Навіть втрата окремих здібностей і вмінь може бути компенсована за рахунок формування і розвитку нових [11, с. 47].

Психічний розвиток літньої особистості, її життєдіяльність, якість життя визначається низкою чинників. Зазвичай науковці визначають два головні чинники психічного розвитку – біологічні і соціальні [12, с. 11].

До біологічних чинників психічного розвитку належать спадковість і вродженість, тобто те, із чим людина з'являється на світ. Соціальними чинниками психічного розвитку є вплив середовища як природного, так і соціального [12, с. 13].

У осіб похилого віку в міру старіння відбувається поступове ослаблення гальмівної і контролюючої функції головного мозку, що призводить до прояву тих рис характеру людини похилого віку, які раніше нею стримувалися. Для особи похилого віку характерні гіпертрофоване сприйняття дійсності і своє особливе сприйняття часу [13, с. 198].

Крім того, враховуючи процесуальний статус потерпілого, цілком виправданим буде припустити наявність фактору стресу при формуванні показань вразливого потерпілого похилого віку. Стресові події впливають на самооцінку, а самооцінка, у свою чергу, впливає на те, як люди реагують на стрес і справляються з ним. З віком у людини частіше знижується рівень самооцінки, що призводить до підвищеного ризику дистресу та депресії. Встановлення вищого рівня самооцінки у людей похилого віку може захистити від негативних наслідків дистресу та депресії. Самооцінка відіграє причинно-наслідкову роль щодо психологічного та фізичного здоров'я і, безперечно, може бути пов'язана із задоволеністю та якістю життя [14, с. 140]. Похилий вік супроводжують: наростання занепокоєння, тривожності,

появи або посилення таких рис, як недовірливість, дратівливість, черствість. Зміни при старінні відбуваються і на біологічному рівні. Змінюється зовнішність, рухливість, а також робота сенсорних систем – слух, зір, смак і нюх, як правило, з віком починають працювати менш ефективно. Тобто, основу стану і динаміки особистісних змін складають, передусім, природні фізіологічні процеси старіння організму, що неминуче викликає зміни емоційно-вольової сфери особистості. Змінюється темперамент, людина похилого віку більше звертає увагу на себе, знижується ініціативність, зростає пасивність. У емоційній сфері з'являються неконтрольовані посилення афективних реакцій: сильне нервово збудження зі схильністю до смутку, слізливості. Також психологічними особливостями осіб похилого віку є зниження швидкості мислення, потреба в додатковому часі на відповідь, можливі когнітивні порушення (деменція, забудькуватість), підвищена тривожність або підозрілість, зумовлена віком або досвідом та схильність до емоційних реакцій [15, с. 426].

Особливість одержання інформації в процесі допиту полягає в тому, що джерелом її є людина, її психічне (ідеальне) відображення, яке необхідно розкрити. У цьому зв'язку допит розглядається комплексно: як засіб доказування, як процес специфічного спілкування для одержання інформації та як соціальне явище, що має етичну та виховну функцію [16, с. 358].

В той же час, відсутність у слідчих права безпосереднього використання в процесі доказування у кримінальному провадженні інформації, що виходить за межі їх власних спеціальних знань, заповнюється залученням до розслідування суб'єктів, для яких такі знання є професійними. Ці знання другого виду іменуються спеціальними. Їхня цінність полягає передусім у тому, що вони відкривають по суті, необмежені можливості для всебічного використання досягнень науки й техніки в інтересах кримінального судочинства [17, с. 119–120].

Так, В. В. Семенов визначає спеціальні знання як неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань [18, с. 20].

В контексті кримінального процесуального права спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві є знання і навички, одержані

в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань [19, с. 24].

Враховуючи особливості сприйняття інформації особами похилого віку, а також великого ступеня вірогідності наявності у вразливого потерпілого похилого віку біологічних захворювань, доцільно залучити на підготовчому етапі проведення допиту спеціаліста у сфері медицини старіння – геріатра.

Лікар-геріатр визначений у Переліку лікарських посад у закладах охорони здоров'я та належить до спеціальностей, завданням яких є надання висококваліфікованої лікувально-консультативної, реабілітаційної та профілактичної допомоги хворим і здоровим особам похилого віку [20].

Зокрема, геріатр, як фахівець у галузі медицини старіння, може бути залучений для: оцінки психофізіологічного стану особи похилого віку, зокрема когнітивних функцій, здатності до сприйняття та відтворення інформації; надання консультацій щодо впливу вікових змін на поведінку та здатність до участі в процесуальних діях; підготовки висновків про можливість участі особи похилого віку в слідчих діях, враховуючи її стан здоров'я.

Використання такого виду спеціальних знань сприятиме забезпеченню прав осіб похилого віку в кримінальному процесі, підвищенню якості доказової бази та запобіганню можливим порушенням, пов'язаним з недооцінкою вікових особливостей учасників процесу.

Досліджуючи робочий етап проведення допиту вразливих потерпілих похилого віку, то важливим елементом ефективного допиту осіб певної категорії, зокрема потерпілих похилого віку, є вміння слідчого застосовувати відповідні тактичні прийоми. Використання таких прийомів забезпечує цілеспрямованість слідчої дії, сприяє встановленню психологічного контакту з допитуваним, дозволяє з'ясувати коло відомих йому обставин і фактів, а також допомагає подолати можливу негативну налаштованість допитуваного. Застосування тактики допиту дає змогу отримати достовірну, об'єктивну інформацію, яка має доказове значення.

У розпорядженні слідчого завжди є комплекс тактичних засобів, які, за умови коректного використання, дозволяють провести допит ефективно, без надмірного психологічного тиску

на потерпілого та без загрози його фізичному або психічному здоров'ю. При цьому надзвичайно важливо не порушити межу між допустимим психологічним впливом та недопустимим психічним насильством. У ході допиту потерпілих можуть бути застосовані тактичні прийоми, спрямовані на отримання повних та правдивих показань. До таких прийомів належать: стимулювання позитивних рис особистості допитуваного, нейтралізація його негативних якостей або налаштувань, заклик до моральних цінностей – зокрема чесності, порядності, громадянського обов'язку, – а також апелювання до його прагнення сприяти боротьбі зі злочинністю.

Тактичні прийоми допиту вразливих потерпілих похилого віку доцільно розділити на організаційні, психологічні та технічні.

До організаційних тактичних прийомів допиту слід віднести безпосередню організацію комфортного простору під час проведення слідчої (розшукової дії): зручне сидіння, тиша, добре освітлення, температура. Важливим організаційним фактором є правильний вибір часу проведення допиту. Зокрема, рекомендовано проводити допит вранці або до обіду, коли когнітивні функції літніх осіб найвищі та визначити тривалість слідчої (розшукової) дії не більше 1 години без перерв, з паузами при необхідності.

Під час проведення допиту як слідчої (розшукової) дії та вибору відповідної тактики його здійснення, слідчому необхідно враховувати низку чинників, що можуть істотно впливати на точність і достовірність отриманих показань від особи похилого віку.

Окрему увагу слід приділити способу отримання і фіксації показань: формі проведення допиту, методам постановки запитань, доступності інформації для сприйняття особою похилого віку. Важливу роль також відіграє рівень довіри, який сформувався між слідчим і вразливим потерпілим, наявність взаєморозуміння та ефективної комунікації. Усі ці чинники у сукупності впливають на якість свідчень і мають бути враховані при реалізації допиту як процесуальної дії. Тому, під час допиту такої категорії вразливих потерпілих доцільно застосовувати тактичні прийоми психологічного впливу.

Зокрема, слідчому необхідно встановити контакт з допитуваним та сприяти зниженню тривожності. Для цього доцільно використовувати прийом «емоційної відкритості» (почати розмову з тем, що є близькими або зрозумілими особі похилого віку (про родину, здоров'я, повсякденне життя), щоб створити довірливу

атмосферу) та прийом «персоналізації» (звертання по імені-по батькові, підкреслення поваги, використання ввічливих формул («будь ласка», «дякую, що ділитесь»)).

Значну роль у процесі допиту відіграє етап вільної розповіді, оскільки саме в цей період допитуваний самостійно викладає відомі йому обставини справи у довільній формі. Такий формат дозволяє слідчому отримати не лише очікувану, а й нову, раніше невідому інформацію, що може сприяти формуванню нових слідчих версій.

На цьому етапі слідчий вирішує низку важливих завдань. По-перше, він стимулює допитуваного до вільного викладу, застосовуючи відповідні тактичні прийоми: пропонує розповісти про всі обставини, що стосуються розслідуваної події, уважно слухає, не перебиваючи, та використовує нейтральні підбадьорливі фрази, як-от: «не хвилюйтеся», «слухаю вас уважно», «зрозуміло», «продовжуйте».

Також застосовними у такому випадку є тактичний прийом «одне питання – одна думка», тобто формулювання максимально простих, чітких і однозначних запитань, без складнопідрядних конструкцій та тактичний прийом «мова адаптація», який полягає у використанні знайомої лексики, уникнення юридичних термінів або пояснення їх простими словами [21].

По-друге, слідчий допомагає допитуваному структурувати виклад інформації, обрати зручну для нього послідовність – хронологічну або логічну. У хронологічному викладі опис подій починається з обставин, що передували злочину, далі наводиться хід злочинного діяння та події після нього. У логічному порядку спочатку розкриваються мотиви або причини дій, а вже потім – їх наслідки.

Для цього важливими є застосування тактичних прийомів, зокрема: «озвучування відповідей» та «часткового підсумовування» (через кожні 10–15 хвилин – стисло підбивати підсумки сказаного, щоб літня особа не загубила хід думок) [21].

По-третє, на цьому етапі може бути попереджене надання неправдивих свідчень. З цією метою застосовується тактичний прийом «розподілу теми вільної розповіді». Слідчий навмисно не акцентує увагу допитуваного на головному факті, а пропонує описати пов'язані з ним другорядні, попередні або наступні обставини. Це дозволяє виявити суперечності у свідченнях і може спонукати допитуваного надати відомості, які він спочатку мав намір приховати, через прагнення підтримати логічну послідовність у власному викладі подій.

З цією метою доцільно застосовувати прийом «повільного темпу» (дикція слідчого має бути повільною, із паузами після запитань для обробки інформації), прийом «візуалізації» (застосування фотографій, карт, схем, або навіть простого малювання схеми ситуації на аркуші – це активізує зорову пам'ять) та прийом «повторного уточнення» (у разі неточностей – повернення до попередньої відповіді в м'якій формі, без осуду) [21].

З викладеного можна виділити ряд криміналістичних рекомендацій під час допиту вразливих потерпілих літнього віку, які полягають у наступному: говорити повільно, чітко та зрозуміло, використовувати просту лексику; уникати юридичної термінології, якщо особа її не розуміє; проявляти повагу, звертатися на «Ви», не применшувати значення слів потерпілого; підтримувати зоровий контакт (але не надмірний, щоб не викликати напругу); уточнення – при потребі перепитувати м'яко, без тиску, не ставлячи під сумнів пам'ять; запитання формулюються по одному, уникаються подвійні чи навідні питання; уникати стигматизуючих фраз, що можуть викликати почуття приниження або недовіри.

Щодо завершального етапу допиту, який полягає у фіксації його результатів, то з цього приводу доцільно звернутися до досліджень та наукових рекомендацій щодо фіксації результатів допиту неповнолітньої особи.

Існує необхідність в обов'язковій відеофіксації допитів за участю неповнолітніх (*та осіб похилого віку – Д.П.*). В умовах змагального кримінального процесу можливість перегляду сторонами кримінального провадження результатів відеозапису є невід'ємною частиною подальшої оцінки інформації та подальшого аналізу не тільки вербальної інформації, але й невербальної поведінки допитуваного. Дана форма фіксації дозволяє досягти не тільки високої точності та повноти фіксації показань, вона допомагає допитувачу відстежувати особливості міміки, жестикуляції в сукупності їх проявів з передачею змісту показань, інтонаційних особливостей, емоційного забарвлення тощо. Відеозапис сприяє поліпшенню результатів цієї слідчої (розшукової) дії, підвищенню тактичних можливостей її проведення. Крім того, дає можливість більш об'єктивно оцінити результати допиту [22, с.65].

З огляду на психофізіологічні особливості осіб похилого віку та їх підвищену вразливість у кримінальному провадженні, застосування відеофіксації допиту є не лише доцільним,

а й вкрай необхідним. Такий підхід забезпечує максимально повну та достовірну фіксацію показань, знижує ризики їх викривлення або втрати інформації, сприяє зменшенню навантаження на потерпілого та мінімізує повторну віктимізацію.

Особливої актуальності відеофіксація набуває у випадках, коли існує обґрунтований ризик того, що потерпілий похилого віку може не дожити до моменту судового розгляду. У таких ситуаціях запис допиту набуває доказового значення, що може стати ключовим елементом у встановленні обставин справи та винуватості особи, яка вчинила злочин. Тому відеофіксація допиту має

бути обов'язковою процедурою у провадженнях за участю вразливих потерпілих похилого віку.

Висновки. Особи похилого віку, які є потерпілими у кримінальному провадженні, характеризуються підвищеним рівнем вразливості через психофізіологічні зміни, соціальну ізоляцію та страх втратити автономію. Ці фактори істотно впливають на їх здатність брати участь у допиті.

Тактика допиту цієї категорії потерпілих має базуватися на принципах поваги, адаптації темпу комунікації, мінімізації психологічного навантаження та формуванні довірливого контакту з допитуваним та уникнення вторинної віктимізації допитуваної особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіс Генерального прокурора України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень 2025 року. URL: <https://surli.li/tualgl>
2. Brown K. J., Gordon F. Exploring and overcoming barriers to justice for older victims of crime / Kevin J. Brown, Faith Gordon / SSRN. 2021. URL: <https://surli.cc/vkfgha> (дата звернення: 29.05.2025).
3. Her Majesty's Crown Prosecution Service Inspectorate (HMCPSP), Her Majesty's Inspectorate of Constabulary and Fire & Rescue Services (HMICFRS). The Poor relation: The police and CPS response to crimes against older people / HMCPSP, HMICFRS. London : HMICFRS, 2019. 72 с.
4. Духенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>
5. Черноус Ю. М. Актуальні питання розслідування та судового розгляду Міжнародним кримінальним судом справ про міжнародні злочини / *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 4. С. 93–101. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.267-281](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.267-281)
6. Суворова А. О. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Київ, 2024. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/30856>
7. Гірук О. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021.
8. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : докт. дис. : 081 Право. Київ, 2022. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/21855>
9. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) вебсайт. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua>
10. Holroyd J. Relational Autonomy and Paternalistic Interventions / *Res Publica*. 2009. Vol. 15. P. 321–335.
11. Дзюба Т. М., Коваленко О. Г. Психологія дорослості з основами геронтопсихології : навч. посіб. Київ : Слово, 2013.
12. Коваленко О., Лук'янова Л., Помиткін Е., Московець Л. Психологія людей літнього віку : навч. посіб. Київ : Геопринт, 2021. 288 с.
13. Мушинська І. Психологічні особливості осіб похилого віку з обмеженнями в життєдіяльності. *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання* : матеріали IV Міжнар. студ. наук.-техн. конф. Тернопіль : ЗУНУ, [рік]. С. 198–199.
14. Кудінова М. С. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Молодий вчений*. 2019. № 3 (1). С. 137–143.
15. Михальська С. А. Психологічні особливості людей похилого віку. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2014. Вип. 23. С. 425–434.
16. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
17. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. Київ, 2003. 264 с.
18. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.
19. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 9. С. 22–34.
20. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 жовтня 2002 року № 385 «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою неметодичною освітою у закладах охорони здоров'я» / *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0892-02>

21. Heisler C. Tips for Interviewing Older Adults and Adults with Disabilities: Overview / Candace Heisler. Washington, D.C. : Office for Victims of Crime, 2017. URL: <https://url.it/zrsewq> (дата звернення: 29.05.2025).

22. Павлюк Н. В. Роль відеофіксації під час допиту за участю неповнолітніх підозрюваних / *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2. С. 63–71. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.07>

Пасічніченко Д.О. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена дослідженню криміналістичних та психологічних особливостей допиту осіб похилого віку у кримінальному провадженні. Незважаючи на зростаючу кількість потерпілих літнього віку, в українській криміналістиці досі відсутній комплексний підхід до визначення їх як окремої вразливої категорії, що потребує спеціального тактичного підходу під час допиту. Автором проаналізовано європейський та британський досвід, де такі особи визнаються вразливими на підставі як віку, так і психофізичного стану. Зокрема, в роботі використано результати емпіричних досліджень, що засвідчують значну кількість системних бар'єрів у доступі до правосуддя для людей літнього віку, а також статистику, яка демонструє меншу ймовірність притягнення винного до відповідальності у випадках із потерпілими похилого віку.

Автор детально розкриває комплекс психологічних, когнітивних та соціальних факторів, що знижують процесуальну активність зазначеної категорії, зокрема: сенсорні порушення, емоційна вразливість, соціальна ізоляція, страх втрати самостійності та феномен «відчуття себе тягарем». У роботі запропоновано структурувати тактику допиту за етапами (підготовчий, основний, завершальний) із використанням відповідних організаційних, мовних і психологічних прийомів. Визначено доцільність залучення до процесу спеціалістів – геріатрів і психологів, а також рекомендовано застосовувати відеофіксацію як обов'язковий інструмент захисту прав вразливих осіб. Наведені рекомендації мають практичну цінність для слідчих, прокурорів і суддів при реалізації процесуальних гарантій осіб похилого віку в умовах досудового розслідування.

Дослідження спрямоване на заповнення прогалини у вітчизняній криміналістиці та покликане сприяти вдосконаленню практики допиту, забезпеченню справедливості й процесуальної рівності для осіб похилого віку.

Ключові слова: допит, кримінальне провадження, особи похилого віку, вразливі потерпілі, тактичні прийоми, психологічні особливості, відеофіксація, геріатр, криміналістика, спеціальні знання.

Pasichnichenko D.O. FEATURES OF TACTICS OF INTERROGATION OF ELDERLY PERSONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The scientific article analyzes the features of the tactics of interrogation of elderly persons participating in criminal proceedings in the status of victims. Despite the fact that this demographic group is characterized by a growing number, as well as a high probability of becoming the object of criminal encroachments, domestic criminology has not formed a unified approach to recognizing elderly persons as vulnerable victims. The legislation of Ukraine does not contain clear procedural regulations regarding the specifics of interrogation of such a category of persons, which reduces the effectiveness of the investigation and violates the principle of procedural equality.

The author emphasizes the need to take into account the psychophysiological state of elderly persons, their cognitive abilities, sensory disorders, social status and emotional vulnerability. In particular, the influence of such factors as fear of loss of autonomy, the phenomenon of “feeling like a burden”, depressive states, decreased speed of thinking and the need for additional time to process questions was investigated. It was noted that these aspects affect the quality of the testimonies received, and therefore should be taken into account when forming interrogation tactics.

Foreign experience is disclosed (in particular, Great Britain and Northern Ireland), where comprehensive empirical studies have been conducted on systemic barriers to access to justice for elderly people. It was established that the age of the victim is a factor that reduces the likelihood of achieving a procedural result in the form of the application of sanctions. Separately, European models of recognizing adults as vulnerable and the legal nature of state intervention in cases where there is doubt about their autonomous ability to make decisions are analyzed.

The article offers a number of practical recommendations aimed at improving the interrogation process: differentiation of tactical techniques by stages (preparatory, main, final); the expediency of conducting the interrogation at a time convenient for the victim (preferably before lunch); creating a physically and psychologically comfortable environment; avoiding complex questions and terminology that is incomprehensible to an elderly person. It is recommended to use tactical techniques of “slow pace”, “language adaptation”, “emotional openness”, “personalization”, “visualization” and “structured summarization”. The need to involve a geriatrician or psychologist at the preparatory stage of the interrogation to assess the psychophysiological state of the victim is justified.

Special attention is paid to the mandatory video recording of the interrogation of vulnerable elderly persons as an effective means of ensuring the reliability of evidentiary information, reducing the risk of repeated victimization and protecting rights in the event of their further inability to personally participate in the trial. The conclusion is made about the need to develop a normatively established model of specialized interrogation of elderly persons and implement programs to train investigators in communication with this category of victims.

Key words: interrogation, criminal proceedings, elderly people, vulnerable victims, tactical techniques, psychological features, video recording, geriatrician, forensics, special knowledge.

УДК 343.9:343.13

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.9

СТРАТЕГІЇ ВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ДІЙ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ТЕРАКТІВ ТА ВИКРАДЕНЬ ЛЮДЕЙ

Вступ. У сучасних умовах посилення терористичних загроз, викрадень людей та інших кризових ситуацій особливої актуальності набуває ефективна оперативно-розшукова діяльність. Її успішність залежить від здатності правоохоронних органів швидко реагувати, приймати обґрунтовані тактичні рішення та діяти у складних, динамічних умовах. Однак на практиці найчастіше відсутня чітко сформульована стратегія ведення оперативно-тактичних дій у таких ситуаціях, що ускладнює їх ефективне вирішення.

В Україні досі не вироблено єдиного підходу до розробки тактичних моделей дій в умовах терактів чи викрадень людей, а аналіз закордонного досвіду залишається фрагментарним. Це зумовлює необхідність наукового вивчення принципів та методів оперативно-розшукової діяльності, орієнтованої на кризові ситуації з метою вдосконалення стратегій реагування та підвищення рівня безпеки громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тактичних стратегій у кризових ситуаціях, зокрема терористичних актів та викрадень людей, а також принципи та методи оперативно-розшукової діяльності, досліджуються в працях багатьох науковців таких як О. Ф. Бортник, В. Ю. Шепітько, А. М. Літвінов, Ю. Ф. Кравченко, І. П. Мельник, В. В. Цибульник, С. В. Ківалов, М. В. Сташак, О. М. Литвин, І. В. Чекмарьова, С. М. Бондаренко, Кончаковська В. В. та інші.

Метою цієї статті є комплексне дослідження стратегій ведення тактичних дій у кризових ситуаціях, зокрема при терористичних актах та викраденнях людей, а також аналіз принципів та методів оперативно-розшукової діяльності, що застосовуються в цих умовах, з метою виявлення шляхів підвищення ефективності реагування правоохоронних органів на загрози такого характеру.

Виклад основного матеріалу. Сучасні кризові ситуації, пов'язані з терактами, викраденнями людей, захопленням заручників

та іншими формами загроз громадській безпеці, вимагають від правоохоронних органів застосування комплексних, адаптивних та високоточних стратегій та тактик. Ефективне реагування в таких умовах передбачає не лише фізичну присутність оперативних підрозділів, а й завчасне планування, інформаційно-аналітичну підготовку, взаємодію з іншими структурами (армією, спецслужбами, державними органами), а також психологічне та юридичне обґрунтування дій [11, с. 216].

У міжнародній практиці виділяють такі основні підходи до проведення тактичних дій у кризових ситуаціях:

1) модель швидкого реагування передбачає негайне залучення спеціальних підрозділів (SWAT, Альфа) для нейтралізації загрози з одночасним оточенням зони конфлікту та евакуацією цивільного населення;

2) тактика переговорів та затягування застосовується у випадках захоплення заручників чи викрадення людей, коли основним завданням є збереження життя людей та встановлення контролю над ситуацією шляхом переговорів, психологічного впливу та маневрування;

3) антитерористичні стратегічні операції, що передбачають ретельно сплановані багаторівневі дії на основі розвідувальної інформації із залученням оперативно-розшукових засобів, безпілотників, технічного контролю, агентурної мережі та співпраці з міжнародними партнерами.

В Україні такі дії проводяться під керівництвом координаційних штабів (зокрема АТЦ СБУ) відповідно до затверджених протоколів, які враховують національне законодавство та міжнародні стандарти. Оперативно-розшукові заходи, що передують або супроводжують кризові події, включають:

- 1) приховане спостереження,
- 2) контроль телекомунікацій,
- 3) допит агентів,
- 4) застосування спеціальних технічних засобів.

Аналіз сучасного досвіду показує, що найефективнішими є стратегії, що поєднують превентивні дії (профілактика злочинів) з оперативною тактикою (ліквідація наслідків), що передбачають гнучке планування, а також враховують морально-психологічний стан як злочинця, так і жертв.

На особливу увагу заслуговує впровадження цифрових технологій: аналітичних платформ, розпізнавання осіб, моніторингу соціальних мереж, що дозволяє своєчасно виявляти підготовку до терористичних актів або викрадень та скорочувати час реагування.

Таким чином, сучасна тактика дій у кризових ситуаціях базується на інтеграції оперативно-розшукових методів, міжвідомчої взаємодії, превентивної розвідки та технологічного забезпечення, що у комплексі дозволяє ефективно знижувати ризики для населення та нейтралізувати загрози.

Особисто я вважаю, що адаптація тактичних стратегій до кризових ситуацій, включаючи теракти чи викрадення людей, є одним із ключових аспектів ефективної оперативно-розшукової діяльності в Україні. У таких ситуаціях правоохоронні органи мають діяти швидко, скоординовано та в рамках правового поля. Основою такої адаптації є поєднання тактичної гнучкості, чітких процедур, передбачених законом, та активного використання сучасних технологій.

Зрозуміло, що оперативно-розшукова діяльність у кризових ситуаціях здійснюється відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У разі виникнення загрози теракту або викрадення людей рішення про негласні заходи, такі як спостереження, прослуховування телефонних розмов або застосування технічних засобів контролю, приймаються терміново, часто за ухвалою слідчого судді. Так, у ході виявлення осередків терористичної організації «Ісламська держава» у 2020 році Служба безпеки України провела низку оперативних заходів щодо виявлення їх місцезнаходження з використанням прихованого відеоспостереження, контролю за переміщеннями підозрюваних та розвідувальних повідомлень, що зрештою дозволило запобігти теракту в Києві [10, с. 189].

Зазвичай перед проведенням негласних слідчих розшукових дій особливого значення набуває інформаційна аналітика. Правоохоронці все частіше використовують спеціалізоване програмне забезпечення для моделювання можливих дій злочинців, прогнозування ризиків та побудови схем зв'язків між підозрюваними [7, с. 234].

Наприклад, у справі про викрадення волонтера у Харкові у 2022 році Національна поліція ефективно використала мобільну аналітичну систему для визначення маршруту викрадачів, що дозволило встановити місцезнаходження жертви через 36 годин після зникнення.

Крім технічних засобів, адаптація стратегій потребує також зміни самої тактики реагування. У разі терористичної загрози першочерговим завданням стає швидка локалізація джерела небезпеки та нейтралізація злочинців. Це передбачає активну участь спеціальних підрозділів, таких як КОРД чи спецпідрозділів СБУ, які діють у рамках оперативних планів [4, с. 178]. Навпаки, під час викрадення людей акцент зміщується на переговори, забезпечення безпеки заручників, встановлення стеження за потенційними викрадачами та контрольовану деескалацію ситуації. Яскравим прикладом є операція в Олександрії Кіровоградської області у 2018 році, коли правоохоронцям вдалося знешкодити групу осіб, які викрали місцевого підприємця. Завдяки прихованим камерам спостереження, безпілотникам та розвідувальній інформації поліція змогла визначити точне місцезнаходження злочинців та провела операцію без жертв [13, с. 177].

В умовах зростаючої загрози терористичних актів, викрадень людей та інших форм кризових ситуацій перед державою та її правоохоронною системою постає завдання створення єдиної, але гнучкої моделі реагування. Така модель має враховувати національні реалії, міжнародний досвід, законодавчі засади та технологічні можливості. Кончаковська В. В. писала, що тероризму не може бути реалізований на практиці без конкретних дій, тобто терористична діяльність охоплює широкий спектр проявів, зокрема: підготовку, координацію та здійснення терористичних актів; підбурювання до вчинення таких актів; створення незаконних збройних формувань, злочинних груп або організованих злочинних структур; пропаганду та популяризацію ідеології тероризму; фінансування терористичних груп та терористичних актів загалом [3, с. 47].

Виходячи з цього я розробив власну модель стратегій ведення тактичних дій у кризових ситуаціях яку я поділив на 5 основних пунктів де на першому етапі відбувається ідентифікація та кваліфікація кризової ситуації, визначається її рівень, джерело загрози, мотивація злочинів, потенційні ризики. Законодавчою стороною врегульовано порядок реагування та суб'єктів

боротьби з тероризмом, що викладено у ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» [16, с. 180]. Також визначено поняття загроз національній безпеці та державну систему управління у сфері безпеки (ст. 1, 8, 9 ЗУ «Про національну безпеку України»).

На другому етапі проходить організація зладжених дій між усіма структурами: Національною Поліцією, СБУ, ДСНС, медиками, місцевими органами влади та визначення єдиного штабу, який забезпечує командну вертикаль. Законодавчо ЗУ «Про Національну поліцію» надає право поліції брати участь у боротьбі з тероризмом і кризовим управлінні (ст. 23–24). Як приклад, також існує постанова КМУ № 92 від 2003 р. про порядок взаємодії органів при терористичній загрозі.

На третьому етапі проводиться безпосереднє проведення операції ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» (ст. 14–17) в якому описується спецоперація та учать, а саме локалізація, штурм, евакуація, затримання або ліквідація терористів. Залучаються спецпідрозділи (КОРД, «Альфа»).

На четвертому етапі відбувається збір, аналіз, перевірка інформації: стеження, агентурні дані, прослуховування, відеоспостереження для виявлення залишків терористичного угруповання на території країни

На п'ятому та завершальному етапі ключовим є внутрішня комунікація між структурами і зовнішня – з населенням, родичами постраждалих, медіа. Формується інформаційна політика, яка запобігає паніці, дезінформації та спекуляціям. Як приклад у ситуації з підозрою на вибухівку в ТЦ у Дніпрі у 2022 році було розгорнуто інформаційний центр який через офіційні Телеграм-канали поліції регулярно повідомляли громадськість.

Фактично дана модель – це інструмент сучасного багаторівневого реагування на загрози життю та безпеці громадян. Її ефективність базується на правовій визначеності. Чіткій міжвідомчій координації, високому рівні технічного оснащення та здатності адаптуватися до нових форм загроз. Інтеграція положень законів України в цю модель забезпечує її легітимність та практичну застосовність у реальних умовах.

У сучасних умовах, коли рівень глобальних загроз зростає, кризові ситуації, спричинені терористичними актами, вимагають не лише силової нейтралізації загрози, а й використання чітко структурованих стратегій та тактичних дій. Аналіз сучасної практики показує, що однією з форм терористичної діяльності часто є захоплення заручників або викрадення

людей. Це створює додаткові складнощі для силових структур, оскільки в таких випадках необхідно одночасно вирішувати завдання оперативного пошуку, кризових переговорів, захисту потерпілих та притягнення винних до відповідальності. Викрадення людей належить до категорії особливо тяжких злочинів з високим рівнем суспільної загрози. Згідно зі статтею 146 Кримінального кодексу України, викрадення особи передбачає кримінальну відповідальність та вимагає негайних слідчих (розшукових) дій. Такі випадки часто супроводжуються залученням кількох силових структур – Національної поліції, Служби безпеки України, ДПСУ, ДБР та іноді за участю міжнародних партнерів. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (стаття 8) прямо передбачає можливість прихованого проникнення на приватну власність, візуального спостереження та вилучення інформації з каналів зв'язку за рішенням суду, якщо йдеться про порятунок життя людини. Ці положення закону дозволяють правоохоронцям діяти швидко та в межах законного поля.

Особливу увагу слід приділити ситуації, коли викрадення людини є систематичним, організованим або пов'язаним з діяльністю транснаціональних злочинних груп. Такі дії, окрім національного кримінального законодавства, також підпадають під дію міжнародно-правових актів, зокрема, Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) та Додаткового протоколу про боротьбу з викраденням людей. Україна, як учасниця цих міжнародних договорів, зобов'язана забезпечити ефективну співпрацю у сфері запобігання та розкриття таких злочинів.

У контексті викрадення людей з метою викупу або шантажу ключову роль відіграє належним чином організоване оперативне реагування. По-перше, йдеться про своєчасну реєстрацію інформації про зникнення, негайну оцінку ситуації, створення кризового штабу, а також планування дій – від пошукових заходів до переговорів. У таких випадках оперативно-розшукова діяльність стає не просто інструментом пошуку злочинців, а механізмом порятунку життів. Саме тому у своїй роботі «Кризові ситуації в оперативно-розшуковій діяльності» С. А. Бойко зазначає, що динаміка часу в таких випадках працює проти правоохоронців, тому успіх операції залежить від готовності органів влади працювати на випередження, передбачаючи дії злочинців. Водночас особливого значення набуває комунікаційна складова – залучення

кризових переговорників, психологів, фахівців з поведінкового аналізу [2, с. 256].

У своїй роботі «Тактика переговорів з викрадачами: зарубіжний та український досвід» В. А. Тітаренко зазначає, що максимально грамотне ведення переговорів у багатьох випадках дозволяє уникнути нападу та врятувати життя заручників. Зокрема, у випадку викрадення дітей, дії слідчо-оперативної групи мають бути чіткими, щоб встановити технічний моніторинг переміщень телефону викрадача, щоб локалізувати нападника, уникнути кровопролиття та повернути дитину без шкоди для її життя [1, с. 320].

Варто також згадати міжнародну практику, яка має практичне значення для України. Так, у Сполучених Штатах у рамках Федерального бюро розслідувань існує спеціальна програма «Команда з порятунку заручників», яка діє в межах повноважень, передбачених Федеральним законом про викрадення людей, і займається саме операціями з вилучення викрадених осіб [18, с. 89]. У Великій Британії існує підрозділ Національного агентства з боротьби зі злочинністю, який вивчає цифрові сліди та використовує біометричну аналітику для ідентифікації жертв та злочинців.

У своїй роботі «Викрадення людей як загроза національній безпеці» британський дослідник Томас Вітлі наголошує, що лише поєднання силової складової з аналітичною моделлю оцінки ризиків може зменшити шкоду та підвищити ефективність спеціальних операцій [20, с. 412].

Таким чином, аналіз сучасних підходів до реагування на викрадення людей у кризових ситуаціях показує, що успішна тактика базується на трьох ключових складових: законодавчо врегульованих повноваженнях оперативних підрозділів, міжвідомчій координації та професіоналізмі персоналу, здатного діяти в умовах стресу та високого ризику. Переосмислення цієї практики в контексті українського законодавства та врахування міжнародного досвіду дозволить удосконалити модель реагування та зробити її більш ефективною.

Висновки. Ефективне реагування на кризові ситуації, зокрема теракти та викрадення людей, потребує не лише технічної та організаційної готовності спеціалізованих підрозділів, а й належного нормативно-правового забезпечення, аналітичної підтримки, міжвідомчої координації та гуманітарної чутливості до захисту прав та життя постраждалих. У разі швидкоплинного розвитку подій правоохоронна

система має діяти скоординовано, злагоджено, використовуючи як традиційні, і сучасні оперативно-розшукові кошти, залишаючись у межах правового поля.

По-перше, ключовим фактором успішності стратегій реагування в кризових умовах є превентивність та заздалегідь підготовлені алгоритми дій. Досвід боротьби з тероризмом в Україні та інших країнах показав, що своєчасне отримання оперативної інформації, її аналітичне опрацювання, мобілізація кризового управління та створення ситуаційних центрів значно знижують ризик жертв серед цивільного населення. Оперативно-розшукова діяльність, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», залишається правовим інструментом, який дозволяє оперативним підрозділам діяти гнучко, але в межах законності.

По-друге, вивчення досвіду застосування тактичних рішень під час викрадень людей показало важливість участі переговорників, кризових психологів та фахівців із поведінкового аналізу. Це доводить, що ефективність спецоперацій часто залежить не так від кількості залучених сил, як від якості та професіоналізму дій в умовах невизначеності та високого ризику. Як зазначав С. А. Бойко у праці «Кризисні ситуації в оперативно-розшуковій діяльності», дії в умовах викрадення чи терористичної загрози вимагають застосування гнучких сценарних моделей із чіткою адаптацією до розвитку подій без жорсткої схематизації [2, с. 256].

По-третє, порівняльний аналіз міжнародної практики (США, Великобританії) показав, що успішні моделі реагування ґрунтуються на системності: створенні окремих підрозділів зі спеціалізацією на звільненні заручників, налагодженні співробітництва між службами безпеки, швидкої комунікації з громадськістю та формою. В Україні ця система потребує подальшого розвитку: зокрема, є актуальним створення єдиної національної платформи для кризового реагування на викрадення людей, з урахуванням досвіду Національної поліції, СБУ, ДСНС, ДПСУ, а також залучення волонтерських організацій [12, с. 212].

По-четверте, особливу увагу слід приділяти нормативно-правовому регулюванню. Незважаючи на наявність основних рамкових законів (КК, КПК, Закон про ОРД, Закон «Про боротьбу з тероризмом») є залежність у вдосконаленні взаємодії між структурами, чітке визначення відповідальності за прийняття тактичних рішень, а також впровадження нових технологій

(дронів, засобів кібермоніторингу, штучного інтелекту для аналізу ризиків) у рамках правового регулювання.

П'ятим важливим висновком є потреба в інституційному навчанні персоналу, який працює в умовах криз. Регулярні спільні навчання, симуляційні вправи, обмін досвідом з міжнародними партнерами є невід'ємною частиною створення адаптивного, професійного реагування на загрози. Досвід ЄС у створенні регіональних центрів кризового управління є корисним для імплементації в українських реаліях.

Окремо хочу наголосити на ролі стратегічного планування, що спирається на мультидисциплінарний підхід – юридичний, психологічний,

соціологічний, інформаційно-аналітичний. Такий підхід дозволяє не лише реагувати на вже скоєні злочини, а й ефективно запобігати їм.

Таким чином, ефективність стратегій і тактик у кризових ситуаціях визначається не тільки формальною наявністю ресурсів, але насамперед якістю аналітичної підготовки, гнучкістю реагування, правовим супроводом, людським фактором та здатністю адаптуватися до нових загроз. З огляду на динамічність викликів безпеки, постійну модернізацію підходів, перегляд існуючих тактик та впровадження найкращих міжнародних практик має стати одним із пріоритетів державної політики у сфері безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тітаренко В. А. Оперативно-розшукова діяльність в Україні: теорія і практика. Київ : Наукова думка, 2018. 320 с.
2. Бойко С. А. Стратегії протидії тероризму в сучасних умовах. Харків: Право, 2019. 256 с.
3. Кончаковська В. В. Методи оперативно-розшукової діяльності у випадках викрадення людей. *Журнал оперативної діяльності*. 2021 № 4. С. 45–56.
4. Бортник О. Ф. Тактичні дії підрозділів спецпризначення. Львів : Центр навчальної літератури, 2017. 278 с.
5. Шепітько В. Ю. Організація роботи правоохоронних органів під час кризових ситуацій. Київ : Юридична думка, 2019. 310 с.
6. Літвінов А. М. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності. Одеса : Фенікс, 2016. 198 с.
7. Кравченко Ю. Ф. Протидія терористичним загрозам: досвід і перспективи. Дніпро : Наука і освіта, 2020. 234 с.
8. Мельник І. П. Викрадення людей як кримінальне правопорушення. *Кримінальне право України*. 2018. № 2. С. 15–28.
9. Цибульник В. В. Сучасні підходи до тактичного реагування у кризових ситуаціях. Київ : Академвидав, 2021. 305 с.
10. Ківалов С. В. Оперативно-розшукова діяльність: теорія і практика. Харків : Фоліо, 2017. 289 с.
11. Сташак М. В. Стратегії боротьби з тероризмом. Львів : Літера, 2019. 266 с.
12. Литвин О. М. Міжнародний досвід у сфері оперативно-розшукової діяльності. Київ : Інтербук, 2020. 212 с.
13. Чекмарьова І. В. Законодавче регулювання кризових ситуацій в Україні. Київ : Право, 2018. 177 с.
14. Бондаренко С. М. Тактична підготовка підрозділів спеціального призначення. Харків : Наука, 2017. 290 с.
15. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
16. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
17. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
18. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Good Practices in the Investigation of Kidnapping Cases. Vienna : UNODC, 2021. 89 p. URL: <https://www.unodc.org>
19. U. S. Department of Justice. Responding to Hostage Situations: Tactical and Negotiation Guidelines. – Washington, D.C.: DOJ, 2020. 142 p. URL: <https://www.justice.gov>
20. Wittly T. Counterterrorism tactics and crisis response. New York : Security Press, 2020. 412 p.

Кульчиківський М.І. СТРАТЕГІЇ ВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ДІЙ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ТЕРАТКІВ ТА ВИКРАДЕНЬ ЛЮДЕЙ

У статті розкриті особливості стратегій ведення тактичних процесів у кризових ситуаціях, як-от терористичні акти і викрадення людей. Об'єктом дослідження є діяльність правоохоронних органів України при реагуванні на кризові події, що становлять загрозу життю, безпеці громадян та національній безпеці держави.

В дослідженні розкриті аспекти оперативно-службової діяльності правоохоронних органів у кризових ситуаціях, пов'язаних із загрозами національній безпеці.

Предметом виступають принципи та методи оперативно-розшукової діяльності, передбачені національним законодавством, а також практики реалізації за умов надзвичайної загрози.

Метою дослідження є визначення ефективних стратегій та тактик застосування оперативно-розшукових заходів щодо протидії терактам та випадкам викрадення осіб з урахуванням міжнародного досвіду та норм права. В рамках роботи проведено аналіз чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінального процесуального кодексу, Кримінального кодексу, а також вивчено позиції українських науковців та практиків. Також визначені моделі реагування в інших країнах, включаючи США, Францію. Запропоновано авторську модель дій, спрямовану на вдосконалення координації між підрозділами та оперативного реагування в умовах загрозових ситуацій.

Окрему увагу приділено вивченню проблем взаємодії між різними правоохоронними та спеціальними підрозділами під час реалізації оперативно-розшукових заходів у надзвичайних обставинах. Проаналізовано труднощі, що виникають у процесі забезпечення швидкого реагування, включаючи недосконалість процедур планування, обмеження у сфері нормативного регулювання, а також вплив людського чинника в екстремальних умовах. У роботі враховано також соціально-психологічні аспекти діяльності оперативних працівників, зокрема в умовах підвищеного ризику та інформаційного тиску, що супроводжує кризові події. Акцент зроблено на потребі формування єдиних стандартів тактичної поведінки та процедур прийняття рішень у динамічних та непередбачуваних обставинах.

Ключові слова: кризові ситуації, оперативно-розшукові дії, тактичні дії, терористичні акти, викрадення людей, правоохоронні органи, стратегії реагування.

Kulchykovskiy M.I. STRATEGIES FOR CONDUCTING TACTICAL ACTIONS IN CRISIS SITUATIONS: PRINCIPLES OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES DURING TERRORIST ATTACKS AND KIDNAPPINGS

The article is dedicated to the study of tactical strategies employed during critical crisis situations, particularly those involving terrorist acts and abductions. These types of emergencies require rapid and well-coordinated responses from law enforcement agencies, whose effectiveness directly influences both individual safety and national security. The paper identifies the core areas of response planning, command coordination, and decision-making under high-stress conditions. The object of the research is the activity of Ukrainian law enforcement bodies during situations that present a direct and immediate threat to the life, health, and safety of citizens, as well as the stability of the state.

The study delves into the operational-service aspects of law enforcement functioning in crisis contexts that are closely linked to national security threats. It emphasizes the complexity of managing tactical operations under conditions where time constraints, incomplete information, and intense psychological pressure are constant. The subject of this research includes the legal principles and methods governing operational-investigative activities as defined by Ukrainian law. It also explores the practical realities of applying such measures in real-life emergencies where rapid adaptation and discretion are often crucial.

The key aim of the article is to identify the most effective strategies and tactical solutions for the implementation of operational-search measures during terrorist threats or abduction incidents. The research draws upon an extensive analysis of current Ukrainian legislation, including the Law of Ukraine “On Operational and Investigative Activity,” the Criminal Procedure Code, and the Criminal Code. In addition, the work critically evaluates domestic academic discourse and field practices related to these themes. International models, particularly those adopted in the United States and France, are studied for comparative insights into successful frameworks of emergency law enforcement response.

A separate section of the article is devoted to the issue of interagency cooperation, which often becomes a determining factor in the success or failure of crisis response efforts. The research highlights problems such as a lack of unified communication protocols, bureaucratic obstacles, delays in information exchange, and fragmented chains of command. These issues frequently hamper the swift mobilization of forces during emergencies. The analysis also considers psychological and behavioral challenges faced by officers operating in high-risk environments, including fatigue, cognitive overload, and the impact of situational uncertainty on decision-making capacity.

Furthermore, the paper addresses the deficiencies in planning procedures and regulatory frameworks that complicate operational flexibility during extreme events. The author argues for the necessity of establishing unified standards of tactical behavior, clear guidelines for interdepartmental coordination, and adaptable crisis response mechanisms. The development of structured training scenarios, simulations, and the refinement of practical protocols are viewed as integral components of enhancing readiness. The article concludes by presenting an original model of tactical interaction that aims to strengthen coordination between law enforcement units, improve clarity of action, and ensure a more dynamic and responsive structure when dealing with life-threatening crisis events.

Key words: crisis situations, operational and investigative actions, tactical actions, terrorist acts, kidnappings, law enforcement agencies, response strategies.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Веремчук В.С.,

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*УДК 341.225.5:351.862.4:007]:347.79(477)
DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.10ПРОБЛЕМАТИКА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ
МОРСЬКОЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Вступ. Автоматизація торговельного мореплавства, широке впровадження інформаційно-комунікаційних систем, а також використання штучного інтелекту на морському транспорті зумовили появу нових викликів, серед яких особливої актуальності набуває проблема забезпечення кібербезпеки морських суден і портової інфраструктури. Кібератаки, несанкціонований доступ до систем управління судном та портовою інфраструктурою, втрата конфіденційних даних можуть мати катастрофічні наслідки не лише для конкретного судна, компанії чи портового терміналу, але й для безпеки судноплавства в цілому, довкілля та людського життя.

Детермінантами морських кіберзагроз у сучасному світі виступають комплексні геополітичні та економічні чинники, серед яких ключову роль відіграють збройні конфлікти, у тому числі гібридного характеру, у яких здійснюються спрямовані кібератаки з боку держав або за їх підтримки. Зокрема, збройний конфлікт міжнародного характеру на території України завдає істотного впливу на кібербезпеку транспортної інфраструктури держави, що вимагає впровадження адекватних механізмів протидії кіберзагрозам.

Згідно Базис даних морських кібератак Нідерландського університету прикладних наук, у період з вересня 2001 року по травень 2025 року відомо про 384 кібератаки на морський транспорт у всьому світі, кількість яких неухильно зростає протягом останніх десяти років. Зокрема, у серпні 2024 року повідомлялось про кібератаку на порт Рієка (Хорватія) із метою крадіжки даних та вимоги сплати викупу, що спричинило порушення роботи порту та затримку обробки вантажів. У травні 2025 року контейнеровоз MSC Antonia сів на мілину поблизу берегів Саудівської Аравії у наслідок підміни інформації про місцезнаходження судна [1]. Вказана статистика вказує на нагальну

необхідність розробки механізмів забезпечення кібербезпеки із подальшим їх закріпленням на у правових нормах.

Особливу увагу у цьому контексті слід приділити міжнародній кібербезпеці, оскільки торговельне судноплавство є міжнародною діяльністю, а кіберпростір не має чітких державних кордонів. Таким чином, наслідки кібератак на морський транспорт можуть мати транснаціональний характер, порушуючи нормальне функціонування світової економіки. Відтак, з огляду на неможливість ефективного реагування на морські кіберзагрози виключно на національному рівні, виникає необхідність у гармонізації національного законодавства із міжнародними правовими механізмами забезпечення морської кібербезпеки.

Питання міжнародно-правового регулювання морської кібербезпеки та його імплементації у національне право України залишається недостатньо дослідженим. Окремим аспектам цього питання присвячені праці В. В. Куща, В. Г. Пядишева. Разом із тим, імплементація міжнародних стандартів морської кібербезпеки у національне законодавство України потребує ґрунтовного дослідження, оскільки стикається з низкою проблем нормативного, інституційного та технічного характеру. Українське морське законодавство досі не містить системної регламентації питань кібербезпеки в морській сфері.

Виклад основного матеріалу. Морську кібербезпеку доцільно вважати відносно новою підгалуззю міжнародного морського права, яка набуває все більшого значення у зв'язку із безперервною цифровізацією морської галузі, широким використанням автоматизованих систем управління на борту суден та зростаючою кількістю кіберзагроз.

Агенція з кібербезпеки та захисту інфраструктури Сполучених Штатів Америки, визначає кібербезпеку як «заходи із захисту електронних мереж, пристроїв і даних від несанкціонованого

доступу чи злочинного використання, а також практика забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації» [2]. Таким чином, завданням морської кібербезпеки є захист автоматизованих систем та даних, що використовуються у морській галузі від несанкціонованого доступу, знищення, зміни або витоку, а також забезпечення безперервності їх роботи. У цьому контексті однією з основних проблем на шляху імплементації міжнародних стандартів морської кібербезпеки є відсутність відповідного міжнародного договору.

У процесі розробки та впровадження міжнародних стандартів з кібербезпеки помітну роль відіграє Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 64/211 від 21 грудня 2009 року «Створення глобальної культури кібербезпеки та оцінка національних зусиль щодо захисту найважливіших інформаційних інфраструктур» позиціонує кібербезпеку як стратегічно важливий напрямок розвитку держав, закликаючи до розробки національних стратегій з кібербезпеки, включаючи розширення взаємодії між державою та приватним сектором, підкреслює важливість впровадження практик реагування на кіберзагрози та наголошує на необхідності створення ефективної системи державних органів, уповноважених здійснювати захист інформації та здійснювати розслідування кіберзлочинів [3].

Конвенції, які регулюють безпеку судноплавства, зокрема, Конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS), включно із Міжнародним кодексом з охорони суден та портових споруд 2004 року (ISPS Code), містять лише норми загального характеру, спрямовані на оцінку ризиків, розробку планів безпеки суден та портових споруд, призначення уповноважених офіцерів з безпеки [4]. Ці положення вбачаються позитивними з точки зору фізичного недопущення сторонніх осіб до обладнання автоматизованих систем, проте вони не містять інструкцій для екіпажів та співробітників щодо безпечної роботи із автоматизованими системами та їх дій у випадку кібератаки. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (SCTW) не закріплює вимоги щодо наявності компетенцій з кібербезпеки у членів екіпажу судна, які відносяться до капітана-палубної команди, машинної команди та радіотехнічної служби [5].

Помітну роль у розвитку права морської кібербезпеки відіграє Міжнародна морська організація (далі – ІМО). Вказана організація своєю

метою має «забезпечувати механізм співробітництва урядів у галузі урядового регулювання та практики в технічних питаннях будь-якого роду, що стосуються міжнародного торговельного судноплавства; заохочувати та сприяти загальному прийняттю практично можливих максимальних норм у питаннях, що стосуються безпеки на морі, ефективності судноплавства, запобігання забрудненню моря з суден та боротьби з ним, а також розглядати адміністративні та правові питання, пов'язані з цілями, викладеними в цій статті» [6].

Міжнародний кодекс з управління безпекою (МКУБ) встановлює міжнародний стандарт безпечного управління та експлуатації суден, а також запобігання забрудненню моря. Прийнятий ІМО у 1993 році резолюцією А.741 (18), Кодекс став обов'язковим із набранням чинності 1 липня 1998 року поправками 1994 року до Конвенції SOLAS, які ввели до Конвенції новий розділ IX [7].

Циркуляр ІМО MSC-FAL.1/Circ.3 «Рекомендації щодо кібербезпеки в морській сфері» є ключовим документом, який містить рекомендації високого рівня щодо управління морськими кіберризиками, визначає вразливі до кібератак бортові системи судна та рекомендує кращі практики управління морським кіберризиком [8].

Резолюція ІМО MSC.428 (98) «Управління морськими кіберризиками в системах управління безпекою» 2017 року передбачає інтеграцію управління кіберризиками, включаючи положення Цирюляру MSC-FAL.1/Circ.3 у системи управління безпекою відповідно до цілей та функціональних вимог Кодексу ISM [9].

Оскільки Кодекс ISM є невід'ємною складовою Конвенції SOLAS-74, учасницею якої є Україна [4], можемо зробити висновок, що ухвалені ІМО міжнародні стандарти морської кібербезпеки є частиною національного законодавства України у силу положень ст. 9 Конституції України [10].

Виконання зазначених вище положень в Україні, станом на 2025 рік, регулює Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті» від 20.11.2003 № 904. Вказаний Наказ зобов'язує судовласників запроваджувати систему управління безпекою згідно вимог МКУБ та надає повноваження класифікаційним товариствам, визначеним Кабінетом Міністрів України здійснювати контроль за дотриманням

вимог безпеки судноплавства із подальшою видачою свідоцтво про управління безпекою [11].

Тим не менш, положення Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМ України) [12], Закону України «Про морські порти України» [13], а також інших спеціальних нормативно-правових актів з морського права України, не враховують аспектів кібербезпеки судноплавства. Серед проблемних питань можна виокремити відсутність правового регулювання взаємодії між морською адміністрацією, портами, прикордонними та правоохоронними органами, що ускладнює формування єдиного підходу до реагування на морські кіберзагрози; відсутність законодавчих вимог щодо підготовки персоналу в галузі морської кібербезпеки, що суперечить рекомендаціям ІМО та призводить до низької обізнаності екіпажів суден та працівників морської інфраструктури протидії потенційним кіберзагрозам.

У цьому контексті варто наголосити на необхідності імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради № 2022/2555 про заходи для високого загального рівня кібербезпеки 2022 року (директива NIS-2), яка зобов'язує компанії підтримувати безперебійну роботу своїх інформаційних систем, впроваджувати систему управління кіберризиками, повідомляти уповноважені національні органи про будь-які проблеми із кібербезпекою та проводити навчання персоналу з кібербезпеки [14].

При характеристиці проблем на шляху імплементації стандартів морської кібербезпеки слід погодитись із думкою В. В. Зуй про наявність недосконалостей правового регулювання кібербезпеки в Україні, для подолання яких «по-перше, необхідно формування уніфікованого понятійно-термінологічного апарату у сфері кібербезпеки (оборони), по-друге, погодження з термінологією чинного українського законодавства та міжнародних актів (можливо ухвалення кодифікованого акту). По-третє, має місце недостатній рівень санкцій за інформаційні правопорушення» [15, с. 235].

На шляху імплементації загальних стандартів кібербезпеки у 2017 році набрав чинності Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Вказаний Закон «визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження

державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки». Закон має опосередковане значення саме для морської кібербезпеки, проте передбачає створення національної системи кібербезпеки, запровадження стандартів кіберзахисту критичної інфраструктури, до якої належать морські порти, обмін інформацією про кіберзагрози на міжнародному рівні та співпрацю з іноземними партнерами, що сприяє гармонізації національних підходів із глобальними практиками у сфері кіберзахисту [16].

Станом на 2025 рік в Україні діє затверджена у 2021 році Президентом України Стратегія кібербезпеки України, одним з пріоритетів якої визначено європейську і євроатлантичну інтеграцію у сфері кібербезпеки та прагматичне міжнародне співробітництво (ціль В.3) з міжнародними партнерами як на розвиток взаємної довіри для спільної відповіді на кібератаки і подолання кризових ситуацій у кібербезпеці, так і на суто практичну співпрацю: обмін інформацією про кібератаки та кіберінциденти, проведення розслідування міжнародних кіберзлочинів, регулярні кібернавчання та тренінги, обмін досвідом та найкращими практиками [17].

Важливим міжнародним актом «м'якого права» морської кібербезпеки є Рекомендації з кібербезпеки на борту суден, розроблені міжнародними неурядовими організаціями ICS, IUMI, BIMCO, OCIMF, INTERTANKO, INTERCARGO, InterManager, WSC and SYBAss у 2021 році. Як важливий інструмент для формування стратегії захисту морського транспорту від кіберзагроз документ містить низку практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня кіберстійкості торговельних морських суден. Основною метою Рекомендацій є допомога судовласникам, операторам суден та екіпажам у забезпеченні цілісності, конфіденційності та доступності даних, а також безперервності функціонування судових систем у цифровому середовищі. Імплементація положень Рекомендацій сприятиме підвищенню стійкості морського торгового флоту до кіберзагроз, забезпечить безпеку життєдіяльності екіпажу, захист навколишнього середовища та безперервність логістичних процесів [18].

Висновки. Кібербезпека торговельного мореплавства поступово перетворюється на важливу складову міжнародного морського права, однак ця підгалузь ще не має чітко структурованої правової бази.

Незважаючи на відсутність універсального міжнародного договору з ключову роль у розробці міжнародного права морської кібербезпеки відіграє Міжнародна морська організація. Зокрема, основу для інтеграції управління кіберризиками у систему безпеки судноплавства становлять положення Циркуляру MSC-FAL.1/Circ.3 та Резолюції MSC.428(98), які є інкорпорованими до Міжнародного кодексу управління безпекою – невід'ємної частини Міжнародної конвенції про охорону людського життя на морі 1974 року (SOLAS).

Україна як держава-учасниця вказаної Конвенції формально зобов'язана імплементувати відповідні міжнародні стандарти морської кібербезпеки у національне законодавство, проте національне правове регулювання у цій сфері залишається фрагментарним. Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті» та Закон України «Про основні

засади забезпечення кібербезпеки України», хоча і містять окремі положення, релевантні для морської галузі, не забезпечують комплексного підходу до протидії кіберзагрозам у морському секторі.

Для подолання окреслених викликів доцільно вжити таких заходів:

1. Імплементувати у національне законодавство вимоги Директиви Європейського парламенту та Ради № 2022/2555 (NIS-2), які стосуються вжиття заходів з управління кіберризиком, повідомлення правоохоронних органів про наявність загроз кібербезпеці.

2. Розробити та прийняти окремий нормативно-правовий акт (або внести відповідні зміни до КТМ України та Закону України «Про морські порти України»), що регламентуватиме питання морської кібербезпеки відповідно до міжнародно-правових стандартів.

3. Забезпечити гармонізацію термінологічного апарату у сфері морської кібербезпеки із міжнародними стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. MCAD Maritime Cyber Attack Database. *NHL Stenden*. URL: <https://maritimecybersecurity.nl/listview>
2. What is Cybersecurity? *U.S. Department of Homeland Security*. URL: <https://www.cisa.gov/news-events/news/what-cybersecurity>
3. Creation of a global culture of cybersecurity and taking stock of national efforts to protect critical information infrastructures: resolution. UN General Assembly. 21 December 2009, A/RES/64/211. *UN Digital Library*. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/64/211>
4. International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974. *United Nations Treaty Collection*. URL: <https://surl.li/liymfm>
5. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року : Міжнародна морська організація; Конвенція, Міжнародний документ від 07.07.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text
6. Convention on International Maritime Organization (1948). *United Nations Treaty Collection*. URL: <https://surl.li/dsjpqy>
7. International Safety Management (ISM) Code. *International Maritime Organization*. URL: <https://surl.li/ttkajb>
8. Guidelines on maritime cyber risk management. MSC-FAL.1/Circ.3/Rev.3 (4 April 2025). *International Maritime Organization*. URL: <https://surl.li/cnovmz>
9. Maritime cyber risk management in safety management systems. RESOLUTION MSC.428 (98) (16 June 2017). URL: <https://surl.li/yudhwd>
10. Конституція України : Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://surli.cc/ckmopo>
11. Про затвердження Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті : Мінтранс України; Наказ, Положення від 20.11.2003 № 904. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-03#Text>
12. Кодекс торговельного мореплавства України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 23.05.1995 № 176/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Про морські порти України : Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>
14. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/2022-12-27/eng>
15. Зуй В. В. Актуальні проблеми кібербезпеки в Україні з урахуванням європейської інтеграції. *Правове забезпечення адміністративної реформи*. 2022. № 4. С. 231–235.
16. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України; Стратегія від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>

18. The Guidelines on Cyber Security Onboard Ships. Version 4 (2019). Produced and supported by ICS, IUMI, BIMCO, OCIMF, INTERTANKO, INTERCARGO, InterManager, WSC and SYBAss. BIMCO. URL: <https://surl.lu/bnktre>

Веремчук В.С. ПРОБЛЕМАТИКА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ МОРСЬКОЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

У статті досліджується проблема імплементції міжнародних стандартів морської кібербезпеки у національне законодавство України в умовах стрімкої автоматизації морської галузі. Автор звертає увагу на зростання кіберзагроз у сфері морського транспорту, які можуть спричинити серйозні наслідки для безпеки судноплавства, довкілля, економіки та людського життя.

Визначено, що забезпечення кібербезпеки у морській сфері неможливе виключно на національному рівні, що вимагає гармонізації вітчизняного правового регулювання з міжнародними нормами.

Проаналізовано основні міжнародні акти, які мають значення для формування правових засад морської кібербезпеки, зокрема Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS), акти Міжнародної морської організації (IMO) – Міжнародний кодекс управління безпекою, циркуляри MSC-FAL.1/Circ.3, резолюцію MSC.428(98), а також Рекомендації з кібербезпеки на борту суден, розроблені міжнародними неурядовими організаціями ICS, IUMI, BIMCO, OCIMF, INTERTANKO, INTERCARGO, InterManager, WSC та SYBAss.

Встановлено, що хоча Україна є учасницею Міжнародної Конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS), національне законодавство, зокрема Кодекс торговельного мореплавства України, Закон України «Про морські порти України» та інші акти національного морського права, не враховують аспектів морської кібербезпеки. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, які частково регламентують відповідні питання, зокрема Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті».

Автор підкреслює наявність нормативних прогалин, інституційної фрагментації та відсутності системної підготовки персоналу у сфері морської кібербезпеки. Запропоновано імплементцію положень Директиви Європейського парламенту та Ради № 2022/2555 про заходи для високого загального рівня кібербезпеки (Директива NIS-2), а також розробку уніфікованого правового інструменту, який би забезпечив комплексне регулювання питань морської кібербезпеки на національному рівні з урахуванням міжнародних стандартів.

Ключові слова: кібербезпека, кіберзагрози, імплементція, морське право.

Veremchuk V.S. THE ISSUE OF IMPLEMENTING INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF MARITIME CYBERSECURITY INTO THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE

The article addresses the increasingly urgent issue of maritime cybersecurity in the context of global digitalization, automation, and the integration of information and communication technologies and artificial intelligence in the maritime transport sector. These technological advancements, while offering operational efficiencies, have also exposed maritime infrastructure – including vessels and port facilities – to significant cyber threats. Cyberattacks, unauthorized access to navigation and control systems, and breaches of confidential data may lead to critical consequences for safety of navigation, environmental protection, and human life.

Given the inherently international nature of merchant shipping and the borderless characteristics of cyberspace, the article highlights the need for transnational legal responses and stresses the importance of harmonizing Ukraine's domestic maritime legislation with international cybersecurity frameworks. The article notes that the current Ukrainian maritime legal system lacks comprehensive regulation in this area, making the process of implementing international maritime cybersecurity standards both complex and pressing.

The study defines maritime cybersecurity as an emerging subfield of international maritime law that is rapidly gaining prominence. It surveys the absence of a binding universal treaty on maritime cybersecurity and analyzes the role of key international actors, particularly the United Nations (UN) and the International Maritime Organization (IMO), in developing normative frameworks. Reference is made to UN General Assembly Resolution 64/211 (2009), which emphasizes the strategic importance of cybersecurity and urges states to adopt national cybersecurity strategies.

The article critically assesses the limitations of existing international legal instruments, such as the SOLAS Convention (1974), the ISPS Code, and the STCW Convention (1978), which provide only general security guidelines without addressing cybersecurity in a systematic manner. The ISM Code, made mandatory under SOLAS Chapter IX, together with IMO Circular MSC-FAL.1/Circ.3 and Resolution MSC.428(98), is presented as a legal foundation for integrating cybersecurity risk management into safety management systems.

While these instruments are considered part of Ukrainian law by virtue of Article 9 of the Constitution of Ukraine and Ukraine's accession to SOLAS, national implementation remains fragmented. Ukraine's Ministry of Transport Order No. 904 (2003) mandates safety management systems on vessels but does not explicitly address cyber risk. Moreover, key legislative acts such as the Merchant Shipping Code of Ukraine and the Law of Ukraine On Seaports of Ukraine remain silent on cybersecurity issues.

The article identifies several core challenges: the absence of legal provisions regulating interagency cooperation in the event of maritime cyber incidents; lack of mandatory cybersecurity training for seafarers; and the insufficient integration of international cybersecurity principles into Ukrainian maritime law. It argues for the urgent

implementation of the EU's NIS-2 Directive (2022/2555), which establishes a high common level of cybersecurity across critical infrastructure sectors, including maritime transport.

The author supports the opinion that Ukraine must adopt a unified legal terminology in the field of cybersecurity, align national terminology with international standards, and increase legal sanctions for cyber offenses. The adoption of the Law of Ukraine On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine (2017) and the Cybersecurity Strategy of Ukraine (2021) are recognized as positive steps toward establishing a national cybersecurity architecture that facilitates international cooperation and resilience against cyber threats.

Finally, the article underscores the importance of non-binding yet influential international instruments, such as the Guidelines on Cyber Security Onboard Ships (2021), developed by a coalition of maritime NGOs. These guidelines offer practical tools to improve cyber resilience of commercial vessels and support continuous operations in the digital maritime environment.

Key words: cybersecurity, cyber threats, implementation, maritime law.

Ткаля О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

УДК 342.9
DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.11

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. Одним із основоположних та універсальних прав людини є право на справедливий суд, яке тісно пов'язане з принципами верховенства права, правової державності та демократичного устрою. Воно гарантує кожній людині можливість звертатися до незалежного, об'єктивного та компетентного суду для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Це право закріплене як у національному законодавстві України, зокрема у статті 55 Конституції України, так і в міжнародно-правових актах, насамперед у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що інтегрована до національної правової системи [1].

Право на справедливий суд є основою демократичного суспільства та гарантією дотримання інших прав людини. Його значення виходить за межі суто правових аспектів, адже воно формує довіру громадян до держави, легітимність влади та забезпечує стабільність правового порядку. Дотримання стандартів справедливого суду в таких умовах набуває критичного значення як засіб правового захисту громадян та елемент європейських цінностей, до яких прагне Україна.

У контексті інтеграції України до європейського правового простору, практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є ключовим джерелом інтерпретації основних прав і свобод, включаючи право на справедливий суд, закріплене у статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Відповідно до Конституції України та законодавства щодо виконання рішень ЄСПЛ, українські суди повинні керуватися його практикою, хоча на практиці це впровадження часто є несистемним та формальним. Це свідчить про існування глибоких проблем у сфері правозастосування та правовій культурі.

Таким чином, забезпечення права на справедливий суд є необхідною умовою побудови правової держави в Україні. Лише за умови дотримання цього права можливий реальний захист інших прав і свобод, справедливість

у суспільстві та довіра громадян до судової влади, що вкрай важливо як для внутрішньої стабільності країни, так і для її міжнародної репутації. Аналіз того, як українські суди застосовують практику ЄСПЛ, дозволяє оцінити дієвість правового механізму забезпечення права на справедливий суд, виявити недоліки та пробіли у правозастосуванні.

Дослідженням даної проблематики займалися такі науковці, як Буроменський М., Буткевич В., Віткаускас Д., Городовенка В., Дикова Г., Кампа В., Коліушка І., Лемак О., Рабіновича П., Савчина М., Стефанюка В., Ткачука О., Трегубова Е., Шевчука С. та інші.

Метою дослідження є вивчення сутності права на справедливий суд крізь призму практики Європейського суду з прав людини, а також дослідження методів та ступеня інтеграції цієї практики в українську судову систему.

Комплексний характер права на справедливий суд визначається його нормативним закріпленням у міжнародно-правових актах. Після Другої світової війни інституційні механізми захисту прав людини зазнали суттєвих змін, набули міжнародного значення та стали основою формування нового глобального правопорядку, заснованого на повазі до фундаментальних прав і свобод людини. Ці зміни торкнулися також сфери правосуддя та забезпечення права на справедливий суд.

До основних міжнародно-правових стандартів, що містять загальні принципи здійснення правосуддя, варто віднести: Загальну декларацію прав людини прийняту Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права прийнятий 16 грудня 1966 року, а також Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) ухвалена Радою Європи 04 листопада 1950 року.

Стаття 10 Загальної декларації прав людини визначає, що «кожна особа має право, на основі

повної рівності, на прилюдний розгляд її справи незалежним і безстороннім судом з дотриманням усіх вимог справедливості для встановлення її прав і обов'язків або обґрунтованості кримінального обвинувачення» [2].

Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює, що «всі особи мають рівні права перед судами й трибуналами. Кожен має право на справедливий і відкритий розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, у разі розгляду будь-якого кримінального обвинувачення або визначення його прав та обов'язків у цивільному процесі» [3].

Право на справедливий суд регламентується статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яку Україна ратифікувала відповідно до Закону «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. Дана стаття гарантує, що «кожен має право на справедливий і відкритий судовий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішує спір щодо його цивільних прав та обов'язків або обґрунтованість кримінального обвинувачення» [1]. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод забезпечує право на справедливий судовий розгляд у контексті цивільного та кримінального судочинства, що дещо звужує його застосування, адже існують також інші види судочинства. У зв'язку з цим при впровадженні положень ЄКПЛ в національну правозастосовну практику України залишаються відкритими питання застосування цього права в господарському та адміністративному судочинстві. При цьому ключовим є визначення сутності права на справедливий суд із точки зору тлумачення його Європейським судом з прав людини.

Загальна декларація прав людини [2] встановлює основні характеристики права на справедливий суд, такі як публічність та справедливість розгляду справи незалежним і неупередженим судом із дотриманням принципу рівності. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [4] доповнює ці критерії, наголошуючи на тому, що суд має бути компетентним і створеним відповідно до закону. У свою чергу, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод додає ще один елемент – розгляд справи упродовж розумного строку, хоча в ній

немає згадки про компетентність суду [1].

Ці міжнародно-правові акти, що регулюють право на справедливий суд, не дають його чіткого визначення, а лише перераховують окремі складові. Важливими додатковими джерелами цього права є практика міжнародних судових органів.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, право на справедливий судовий розгляд можна визначити як процес, який відповідає наступним критеріям: здійснюється відкрито; проводиться у встановлені та розумні строки; забезпечується незалежним і неупередженим судом; реалізується судом, утвореним відповідно до закону.

У науковій літературі також відсутнє одностайне та вичерпне розуміння права на справедливий суд, попри велику кількість досліджень, присвячених цій темі. Серед науковців тривають дискусії стосовно термінологічного розмежування понять «право на справедливий суд» та «право на справедливий судовий розгляд». Частина дослідників розглядає ці поняття як тотожні, що нерідко стає причиною суперечливих висновків.

Згідно з думкою О. Прокопенка, суб'єктивне право на справедливий суд можна розглядати у вузькому і широкому аспектах. У першому випадку це означає можливість звертатися до суду для захисту порушеного чи оспорюваного права або законного інтересу. У широкому сенсі – це комплекс правомочностей, які включають безперешкодний доступ до суду, участь у розгляді справи, право бути вислуханим законним складом суду, оскарження судового рішення, вимагання його виконання, а також повне та ефективне відновлення у правах [5, с. 15].

У. Коруч у своєму дослідженні також розглядає це питання і зазначає, що «право на справедливий судовий розгляд є більш широким поняттям із складною структурою, яке охоплює право на справедливий суд, а також включає доступ до суду» [6, с. 12]. Однак ми критично ставимося до такого висновку, оскільки, на нашу думку, саме право на справедливий суд є ширшим і структурно складним поняттям, яке включає в себе як право на справедливий судовий розгляд, так і право на доступ до суду.

Згідно з О. Ткачук, поняття «справедливий судовий розгляд» у контексті пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод можна визначити в трьох різних сенсах: – як право, що охоплює всі елементи цієї статті; – як складову цього права, яка включає

лише процесуальні елементи цієї статті (публічність, дотримання розумних строків, змагальність, рівноправність сторін, обґрунтованість судових рішень тощо); – як справедливість слухання, що містить лише окремі процесуальні елементи, які не прямо зазначені у тексті статті, але витікають з практики ЄСПЛ (змагальність, рівноправність сторін, обґрунтованість рішень, недопустимість стороннього впливу на правосуддя) [7, с. 15].

Отже, єдиного трактування права на справедливий суд не існує. Системний та порівняльний аналіз вказує на те, що це право має комплексний та багатогранний характер

У своїй відомій праці «Теорія справедливості» Дж. Ролз всебічно аналізує значення справедливості у сучасному суспільстві. Він пов'язує справедливість із чесністю, рівністю людей і розглядає її як ключову характеристику соціальних інститутів. Як зазначає автор, «суспільство має керуватися тими ж принципами справедливості, що й держава, а їхні інститути повинні відповідати цим принципам». Він також наголошує, що «захист недоторканності окремої особи та її захищеність від несправедливих проявів соціальних інститутів є основою успішного суспільства. Відмова від свободи одних не може бути виправдана заради значних вигод для інших, інакше це суперечить ідеї справедливості» [8, с. 26].

Правова концепція справедливості, на думку Дж. Ролза, базується на двох основних принципах: кожна людина має право на максимально можливу свободу дій, що узгоджується зі схожою свободою для інших; нерівність у становищі допускається, якщо вона приносить користь усім і забезпечує рівність можливостей для доступу до посад та соціального статусу за умов чесної рівності можливостей [8, с. 29].

Звісно, питання розуміння справедливості привернуло увагу й українських дослідників. Наприклад, А. Козловський розглядає справедливість крізь призму прав людини, наголошуючи, що «справедливість завжди має суб'єктивний характер і передусім відображає власні інтереси. Навіть загальні інтереси, нав'язані суб'єкту, не сприймаються ним як справедливі, якщо вони суперечать його особистим інтересам» [9, с. 18]. Схожу точку зору висловлює С. Максимов, акцентуючи увагу на важливості формальної справедливості, яка полягає у послідовному, неупередженому та об'єктивному застосуванні правил [10, с. 130], що наближає правові відносини до ідеалу.

Поняття справедливості розглядається в етичному та правовому аспектах. В етичному сенсі справедливість трактується як рівність у праві на щастя та володіння необхідними для цього благами. У правовій сфері справедливість визначається як формальна рівність, що виражається через однаковість вимог, законів, правил і норм, які визнають усіх індивідів рівними суб'єктами права. Серед численних визначень поняття «справедливість» нас цікавить її трактування у правовому аспекті.

У вітчизняній юридичній літературі часто наголошується, що справедливість і право мають багато спільного в своєму походженні, сутності, функціях і смислового вираженні. Правові категорії за своєю природою прагнуть бути справедливими. Зазначимо, що терміни «право» і «справедливість» є близькими за змістом, однак їх не слід ототожнювати, оскільки правові норми не завжди відображають справедливість. Справедливість бере участь у різних суспільних взаємовідносинах, виходячи далеко за межі правового середовища, залишаючись здебільшого моральним, соціальним та етичним критерієм права.

Ці поняття взаємопов'язані. Підтвердженням впливу справедливості на правові норми є воля законодавця, яка під час законотворчої діяльності керується почуттям справедливості стосовно всіх членів суспільства. У процесі правотворчості нові правові норми оцінюються через призму справедливості, щоб забезпечити їх відповідність суспільним взаєминам [11, с. 145].

Відповідно до визначення справедливості з правового погляду, справедливий судовий розгляд можна описати як процес здійснення правосуддя, що ґрунтується на забезпеченні рівних прав та обов'язків для всіх сторін, залучених до судового процесу, та дотриманні основоположних принципів судочинства. Одним із головних аспектів справедливого судового розгляду виступає рівність сторін, оскільки сам концепт справедливості акцентує увагу на цьому.

Крім того, зосередження уваги лише на організаційно-функціональних та функціональних аспектах, які за своєю природою є засадами здійснення судочинства, призводить до упущення мети та завдань самого процесу судочинства, які найкраще відображають значення права на справедливий суд.

Змістовний аспект права на справедливий суд, насамперед, ґрунтується на розумінні справедливості в конкретному соціальному контексті, оскільки рішення може відповідати закону,

але бути ухваленим на користь певної соціальної групи. У цьому аспекті варто згадати такі проблеми, як класова нерівність, яка існувала до встановлення ліберальних і демократичних свобод у розвинутих державах, расова сегрегація та різні форми дискримінації. Очевидно, що чинне законодавство, яке не сприяє гуманному вирішенню цих питань, не зможе забезпечити ефективне функціонування справедливого суду в державі.

Крім того, змістовний аспект цього права тісно пов'язаний із системою соціальних і правових цінностей, які існують у країні. Наявність справедливого суду має аксіологічне значення для будь-якої правової системи, адже реальне забезпечення справедливого правосуддя демонструє рівень правової культури та якості законодавства в цілому. А також, цей аспект підкреслює важливість інституту суду для належного регулювання суспільних відносин. Суд виник як об'єктивна потреба залучення нейтральної третьої сторони до врегулювання конфліктів, пов'язаних із розвитком власницьких відносин, взаємодією громадян із владою або міжнародними відносинами [8, с.190].

Інституційний аспект права на справедливий суд полягає в наявності законно створених судових органів, які діють відповідно до законодавства й мають повноваження здійснювати правосуддя в рамках визначеної їм підсудності. Судова система є ключовим інституційним механізмом забезпечення права на справедливий суд. При цьому не існує універсальної «формули» організації судочинства, адже системи правосуддя можуть суттєво відрізнятися залежно від держави та правової системи, не впливаючи негативно на якість виконання правосуддя. Інституційний аспект також охоплює взаємовідносини судів із іншими гілками влади, їх незалежність, статус суддів тощо.

Цей аспект тісно пов'язаний із легітимністю суду як державного органу. Люди, звертаючись до суду, мають бути впевнені, що звертаються до легітимного органу, рішення якого матимуть юридичну силу, визнаватимуться та виконуватимуться. Легітимність судової влади передбачає визнання її авторитету суспільством. Важливо, щоб це визнання було активним, а не пасивним – суспільство має брати участь у діяльності органів влади. Пасивне сприйняття авторитету влади вже не відповідає сучасним стандартам.

Одним із проявів легітимності влади є довіра суспільства, готовність громадян жертвувати заради реалізації загальносуспільних та державних проєктів, як-от діяльність волонтерів,

меценатство, спонсорська підтримка приватних організацій або спільні ініціативи державних і недержавних структур.

Отже, легітимність судової влади – це політико-правове поняття, що проявляється через суспільне визнання авторитету суду, підтверджується міжнародною спільнотою і демонструє готовність громадян визнавати та виконувати судові рішення.

Обмеження повноважень органів державної влади не лише сприяє легітимності їхньої діяльності, але й виступає ефективною гарантією дотримання законності. Якщо в державі діють органи влади без чітко визначеної компетенції або з розмитими повноваженнями, оцінити, чи перевищують вони свої законні межі, стає доволі складно. Без визначених меж неможливо їх порушити. Історія наводить чимало прикладів, коли неконтрольована влада перетворювалась на абсолютну. Тому межі діяльності державних органів повинні бути чітко визначені в законодавстві. Лише за таких умов можна забезпечити законність діяльності судових органів у контексті реалізації права на справедливий суд [12, с.85].

Щодо матеріального аспекту права на справедливий суд, слід зазначити, що він стосується регламентованої законодавством легальної можливості звернутися до суду для захисту порушених прав чи інтересів. Ця можливість має конкретну форму, виражену у процесуальних документах, таких як позовна заява, апеляційна чи касаційна скарга. Чітке визначення підстав для подання заяви чи скарги, їхньої форми та змісту доповнює створену державою можливість звернутися до суду та отримати справедливе рішення. Таким чином, право на справедливий суд має матеріальне вираження, закріплене у нормах процесуального законодавства.

Процесуальний аспект права на справедливий суд відображає обсяг процесуальних можливостей, доступних особам, які користуються цим правом. До нього входить комплекс процесуальних прав і обов'язків, а також формальні гарантії забезпечення справедливого судового процесу, включаючи публічність розгляду, дотримання розумних строків, законність тощо.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає право на справедливий і відкритий розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, створеним згідно із законом. Це право поширюється як на визначення цивільних прав та обов'язків особи, так і на розгляд кримінальних обвинувачень проти неї. Основоположними

принципами, закріпленими у статті 6, є верховенство права і належне здійснення правосуддя, які формують базові елементи права на справедливий суд [1].

У контексті дослідження варто виділити роль Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ, далі – Суд) у тлумаченні права на справедливий суд. ЄСПЛ виконує функцію судового органу в системі моніторингу виконання Конвенції країнами-членами Ради Європи. Прецедентна практика Суду стала основним інструментом офіційного тлумачення положень Конвенції. На сьогодні аналіз рішень ЄСПЛ є майже обов'язковим для визначення таких понять, як «незалежність суду», «неупередженість», «розумний строк», «правова визначеність» тощо.

У Конституції України право на справедливий суд не закріплене прямо в тексті. Водночас у статті 55 зазначено: «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [13].

З аналізу окремих положень розділів 1 та 2 Конституції України можна зробити висновок про наявність норм, які дозволяють звертатися до суду для захисту своїх прав, що є складовою права на справедливий суд. Наприклад: стаття 8 (Гарантоване право звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України) [13]; стаття 32 (Гарантія судового захисту права на спростування недостовірної інформації про себе чи членів своєї родини, вимоги вилучення такої інформації та відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої їй збиранням, зберіганням, використанням або поширенням); стаття 63 (Підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному забезпечується право на захист) [13]. Крім того, положення Розділу 8 Конституції України «Правосуддя» частково розкривають елементи права на справедливий суд, зокрема засади судочинства (стаття 129), статус судів, їхні функції та можливість оскарження судових рішень [13].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 року (остання редакція 26.03.2025) № 1402-VIII прямо оперує поняттями «справедливий суд» і «право на справедливий суд». У преамбулі Закону зазначено: «Цей Закон визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, яке функціонує на принципах верховенства права, відповідає європейським стандартам і гарантує право кож-

ного на справедливий суд» [14].

Одним із завдань суду є забезпечення права кожного на справедливий суд, що відображено в положеннях статті 2 Закону «Про судоустрій та статус суддів»: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, гарантує кожному право на справедливий суд та дотримання інших прав і свобод, закріплених у Конституції та законах України, а також міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України». У статті 7 Закону право на справедливий суд визначається як одна із засад правосуддя [14].

Таким чином, розуміння права на справедливий суд формується під впливом багатьох факторів, які не завжди обмежуються лише юридичними аспектами. У державах зі стабільною правовою системою це право може мати узагальнене та загальноприйняте трактування. Особлива увага приділяється категорії «справедливість», яка є ключовим елементом у різних соціальних контекстах та історичних періодах.

Висновки. Право на справедливий суд є однією з найважливіших складових правової держави, що забезпечує дотримання прав і свобод людини. Це право виступає основою правосуддя, побудованого на принципах верховенства права, рівності, неупередженості, прозорості та змагальності. Право на справедливий суд характеризується своєю багатовимірністю та складною структурою, що включає інституційні, матеріальні, процесуальні та змістовні аспекти. Разом ці елементи формують систему гарантій, спрямовану на забезпечення об'єктивного, незалежного та ефективного розгляду справи.

Досвід Європейського суду з прав людини свідчить, що поняття справедливого суду постійно розвивається та адаптується до сучасних умов. ЄСПЛ формує стандарти правосуддя, які обов'язкові не лише для конкретних держав, проти яких ухвалено рішення, але й для всіх країн Ради Європи. Це підкреслює універсальність і динамізм стандартів правосуддя, які залишаються відкритими до вдосконалення.

Отже, право на справедливий суд виходить за межі формальних правил і охоплює юридичні, соціальні, етичні та філософські аспекти. Його реалізація потребує постійного вдосконалення судової системи, перегляду законодавства та підвищення професійної компетентності учасників процесу. Практика ЄСПЛ слугує не лише джерелом обов'язків для держави, але й орієнтиром для розвитку правової системи, що базується на справедливості, рівності та повазі до людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод № 995_004 від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (17.04.2025).
2. Загальна декларація прав людини № 995_015 від 10.12.1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (27.04.2025).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Закон №995_043 від 19.10.1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (28.04.2025).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Закон № 995_043 від 19.10.1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (28.04.2025).
5. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації : монографія. НУ ЮАУ. Харків : ФІНН, 2011. 248 с.
6. Коруц У. З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України. Київ, 2020. 305с.
7. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія. Х. : Право, 2016. 600 с.
8. Кірюхін, Д. Шлях до «теорії справедливості»: праці Джона Ролза 1940-х – початку 1950-х років. *Філософська думка*. 2022. № 1, С. 23–35. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.023>
9. Козловський А. А. Справедливість як гносеологічний принцип права. *Ерліхівський збірник*. Вип. 3 : Наукові доповіді та повідомлення [всеукраїнської наукової конференції «Сутність, цілі та засоби права»]. Чернівці : Рута / Юрид. фак. Чернів. нац. ун-ту, 2002. С. 11–18.
10. Максимов С. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 127–134.
11. Гришук О. В., Добош З. А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : монографія. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2013. 268 с.
12. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв. *Вісник Академії правових наук України*. 2020. № 2–3. С. 83–96.
13. Конституція України Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року. URL: <https://surl.li/hkppqzg> (22.04.2025).
14. Про судоустрій та статус суддів Закон України від 02 червня 2016 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (21.04.2025).

Ткаля О.В. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті здійснено загально-теоретичний аналіз права на справедливий суд як одного з основоположних принципів сучасного правового державотворення та невід’ємної складової стандартів прав людини в Європі. Було встановлено, що суд як інституція відіграє провідну роль у системі захисту прав людини. Його функція полягає у врегулюванні спорів між державою та особою, підтримуючи баланс між публічними та приватними інтересами. Незалежність суду є визначальним фактором у досягненні цієї мети, адже вона включає не лише формально-юридичні механізми, але й спроможність протистояти зовнішньому тиску.

Було проаналізовано нормативно закріплений у міжнародно-правових актах комплексний характер права на справедливий суд. Центральним для забезпечення справедливості в судочинстві виділено Європейську конвенцію з прав людини (ЄКПЛ). Крім того, окреслено ключові міжнародні та національні гарантії даного права: право на судовий розгляд, публічність судового розгляду, часовий аспект та можливість оскарження.

Підкреслено, що міжнародно-правові акти, що регулюють право на справедливий суд, не дають його чіткого визначення, а лише перераховують окремі складові. Важливими додатковими джерелами цього права є практика міжнародних судових органів. Європейський суд з прав людини у своїй практиці наголошує, що незалежність суду – це не просто формальна характеристика, а реальний стан, що забезпечує довіру громадян до системи правосуддя.

Відображено багатовимірність та складну структуру права на справедливий суд, що включає інституційні, матеріальні, процесуальні та змістовні аспекти. Окреслено основні положення права на справедливий суд, а саме: незалежність та неупередженість суддівства, публічність судового розгляду, доступ до суду, заслуговування на справедливий та незалежний розгляд справи: дотримання процедурних гарантій.

Визначено, що досвід ЄСПЛ свідчить, що поняття справедливого суду постійно розвивається та адаптується до сучасних умов. ЄСПЛ формує стандарти правосуддя, які обов’язкові не лише для конкретних держав, проти яких ухвалено рішення, але й для всіх країн Ради Європи. Це підкреслює універсальність і динамізм стандартів правосуддя, які залишаються відкритими до вдосконалення.

Зроблено висновок, що забезпечення права на справедливий суд є важливим інструментом у боротьбі з порушенням прав людини і є гарантом забезпечення справедливості, рівності та законності в суспільстві.

Ключові слова: справедливість, справедливий суд, Європейського суду з прав людини, незалежність та неупередженість суддівства, легітимність судової влади, публічність правосуддя.

Tkalia O.V. THE RIGHT TO A FAIR TRIAL AS A EUROPEAN STANDARD OF HUMAN RIGHTS

This article presents a general theoretical analysis of the right to a fair trial as one of the fundamental principles of modern constitutional state-building and an integral component of human rights standards in Europe. It has been established that the judiciary, as an institution, plays a leading role in the human rights protection system. Its function lies in resolving disputes between the state and the individual while maintaining a balance between public and private interests. Judicial independence is a decisive factor in achieving this objective, as it encompasses not only formal legal mechanisms but also the ability to resist external pressure.

The article analyzes the complex nature of the right to a fair trial as enshrined in international legal instruments. The European Convention on Human Rights (ECHR) is identified as central to ensuring fairness in judicial proceedings. Furthermore, the article outlines the key international and national guarantees of this right: the right to a trial, the principle of public hearings, the temporal aspect, and the right to appeal.

It is emphasized that international legal instruments regulating the right to a fair trial do not offer a precise definition but rather enumerate its individual components. The jurisprudence of international judicial bodies serves as an important supplementary source of this right. The European Court of Human Rights (ECtHR), in its case law, underscores that judicial independence is not merely a formal attribute but a real condition ensuring public trust in the justice system.

The article reflects the multidimensional and complex structure of the right to a fair trial, which includes institutional, substantive, procedural, and contextual elements. The core components of this right are outlined: judicial independence and impartiality, the publicity of court proceedings, access to justice, entitlement to a fair and independent hearing, and adherence to procedural safeguards.

It is concluded that the ECtHR's experience shows that the concept of a fair trial continues to evolve and adapt to contemporary realities. The ECtHR sets standards of justice that are binding not only on the states found in violation but also on all member states of the Council of Europe. This underscores the universality and dynamic nature of justice standards, which remain open to further development.

Ensuring the right to a fair trial is recognized as a key tool in combating human rights violations and serves as a guarantor of justice, equality, and the rule of law in society.

Key words: justice, fair trial, European Court of Human Rights, judicial independence and impartiality, legitimacy of judicial authority, transparency of justice.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОВИЗНАВСТВО

Фурик Б.Б.,

*аспірант третього року навчання
ПВНЗ «Європейський університет»*

УДК 341.171:314.15

DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.12

ЕВОЛЮЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: БАЛАНС СОЛІДАРНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПРАВ БІЖЕНЦІВ

Вступ. Міграційна політика Європейського Союзу є одним із найважливіших аспектів функціонування об'єднання, що постійно еволюціонує та адаптується до нових викликів. Формування спільної міграційної політики країнами-членами ЄС – це складний та багатогранний процес, який потребує узгодження національних інтересів та загальноєвропейських цілей. В умовах глобалізації та зростаючої мобільності населення, європейська спільнота стикається з необхідністю створення ефективних механізмів управління міграційними потоками, забезпечення безпеки своїх громадян та дотримання міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини. При цьому важливим залишається збереження балансу між національним суверенітетом у питаннях контролю за міграцією та потребою у спільних діях для ефективного управління міграційними процесами.

Метою статті є на основі дослідження еволюції міграційної політики ЄС обґрунтувати необхідність забезпечення балансу між загальноєвропейською солідарністю та національними інтересами держав-членів у сфері забезпечення прав біженців.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню проблематики забезпечення прав біженців в ЄС присвячують свою діяльність багато вчених світу, зокрема І. Тейлор та А. Дж. Масіс – [1] у праці «Складність і непередбачені наслідки кризи людської безпеки: системна динамічна модель міграції біженців до Європи: інноваційні погляди на складні проблеми» дослідили міграційну кризу в Європі та Північній Африці за допомогою моделі системної динаміки. Кандидат історичних наук І. Малик – [2] описала міграційні наслідки широкомасштабного вторгнення РФ в Україну для країн Європейського Союзу. Цілий ряд відомих вчених Європи досліджував

тематику захисту прав біженців у період міграційної кризи 2014–2016 років – це К. Костелло, Е. Гуїлд, Дж. Гетевей, В. Морено-Лакс та багато інших. Але питання забезпечення солідарної відповідальності держав-членів ЄС залишається відкритим, що в свою чергу призводить до порушення прав біженців, які шукають притулку в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Початком спільної міграційної політики ЄС можна вважати підписання Римської угоди 1957 року (Договір про заснування Європейської економічної спільноти) – [3], а саме статті 3, пункту 21, де зазначено скасування перешкод у пересуванні громадян між державами-членами. Крім того, статті 48 та 49 Римської угоди передбачали скасування будь-якої дискримінації працівників за ознакою громадянства, право на вільне пересування працівників всередині Європейської спільноти та право на працевлаштування в будь-якій країні-члені ЄС. При цьому додатки до статей містили механізми координації систем соціального забезпечення, порядок визнання професійної підготовки, умови взаємного визнання документів про освіту.

Наступним важливим документом, що регулює міграційну політику Європейського Союзу стала Шенгенська угода – [4], котра первинно була підписана у 1985 році першими членами-державами, а саме Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Францією, Німеччиною, Португалією та Іспанією та заклала основи вільного пересування осіб у межах європейського простору. Статті 1–3 цієї угоди затверджують скасування прикордонного контролю між країнами-учасницями, стаття 5 – регламентує умови в'їзду в Шенгенську зону для іноземців, тобто, визначення критеріїв короткострокового перебування, вимоги для документів та підстави відмови у в'їзді. Статті 6–8 Шенгенської угоди

визначають умови транзиту, терміни перебування та порядок переміщення. Правила видачі віз для в'їзду в Шенгенську зону прописані у статтях 9–16. Остаточної чинності Шенгенська угода набрала у 1995 році. Станом на 2020 рік до Шенгенської угоди входять 26 держав Європи.

Звичайно ж, потужним поштовхом в розвитку міграційної політики ЄС стало підписання Маастрихтського договору 1992 року (також відомий як Договір про Європейський Союз), котрий започаткував створення Європейського Союзу і, звичайно ж, Амстердамський договір 1997 року – [5], котрий запровадив реформу структур та інститутів ЄС з метою зміцнення Європарламенту та Єврокомісії, а також удосконалення регламенту прийняття рішень. Стаття К.1 Договору про ЄС визначила політику щодо притулку, правила перетину кордонів ЄС, імміграційну політику щодо громадян третіх країн та боротьбу з нелегальною міграцією як сфери спільного інтересу країн-членів. Стаття К. 3 цього ж договору встановлювала механізми співпраці між державами-членами у цих сферах. Стаття 61 Амстердамського договору – встановлювала загальну мету створення простору свободи, безпеки та правосуддя. Стаття 62 договору – стосувалася заходів щодо перетину внутрішніх і зовнішніх кордонів ЄС, включаючи як стандарти та процедури контролю на зовнішніх кордонах та скасування контролю на внутрішніх кордонах, так і правила щодо віз громадян третіх країн. Стаття 63 охоплювала політику щодо нелегальної імміграції та нелегального проживання, включаючи репатріацію, надання притулку, біженців та переміщених осіб та прав громадян третіх країн, що легально проживають в ЄС. Амстердамський договір також інтегрував Шенгенські угоди в правову систему ЄС через спеціальний протокол, що стало важливим кроком у розвитку спільної міграційної політики.

У 1999 році відбувся саміт в Тампері (Фінляндія), на якому було наголошено гостру необхідність про розроблення спільної політики у сфері надання притулку біженцям та імміграції, котра включала б боротьбу з нелегальною міграцією та злочинними організаціями, пов'язаними з нею. Як основні інструменти досягнення мети були визначені прийняття законів, залучення різноманітних інституцій та громадських організацій. Згодом було прийнято ще низку законодавчих та інституційних механізмів, котрі по сей день формують міграційну політику ЄС.

Основою сучасної міграційної політики ЄС є наступні принципи:

- *Солідарність та справедливий розподіл відповідальності між державами-членами* забезпечується Статтею 80 Договору про функціонування Європейського Союзу – [6, с. 78], котра безпосередньо встановлює, що політики Союзу щодо прикордонного контролю, притулку та імміграції керуються цим принципом. Регламент ЄС № 604/2013 («Дублін III») – [7] визначив критерії та механізми визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про міжнародний захист та встановив систему розподілу відповідальності за розгляд заяв про притулок. Директива Ради ЄС 2001/55/ЄС – [8] передбачає механізм солідарності у випадку масового напливу переміщених осіб та встановлює мінімальні стандарти надання тимчасового захисту. Через адаптацію до внутрішнього законодавства цієї Директиви держави-члени ЄС реалізують механізм тимчасового захисту та призначення відповідальних установ для реєстрації та надання допомоги. Для біженців з України тимчасовий захист в ЄС дав: швидку реєстрацію через спеціальні центри обробки, біометрична ідентифікація та внесення в базу даних ЄС; спрощений перетин кордонів між країнами ЄС; додаткові національні програми підтримки та інтеграції. Варто зазначити, що ця директива хоч і була прийнята у 2001 році, але застосували її вперше лише по відношенню до українських біженців, що втікали від наслідків вторгнення росії в Україну. Це свідчить про недостатню правову чіткість Директиви 2001/55/ЄС, яка до української кризи взагалі не застосовувалася.

- *Повага до прав людини та міжнародного права* – в першу чергу це дотримання міжнародних конвенцій: Женевська конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол 1967 року, Європейська конвенція з прав людини, Конвенція ООН проти катувань, Конвенція про права дитини. Фундаментальні права людини, включаючи право на притулок та захист у випадку вислання, видворення або екстрадиції закріплює Хартія основоположних прав Європейського Союзу – [9] від 2000 року. Так, Стаття 18 Хартії гарантує право на притулок, Стаття 19 забороняє колективне вислання та встановлює, що ніхто не може бути переміщений, висланий або екстрадований до держави, де існує серйозний ризик смертної кари, тортур або іншого нелюдського чи принижуючого гідність поводження або покарання, Стаття 7 про повагу до приватного і сімейного життя теж у деякій мірі має

значення для політики возз'єднання сімей мігрантів. В свою чергу Лісабонська угода – [10], затверджена 2009 року, встановлює, що політика ЄС у сфері міграції повинна базуватися на принципах солідарності та справедливого розподілу відповідальності між державами-членами. Також низка директив: Директива про процедури надання притулку 2013/32/ЄС – [11] встановлює єдині стандарти процедур надання та позбавлення міжнародного захисту; Директива про умови прийому 2013/33/ЄС – [12] – визначає мінімальні стандарти прийому шукачів притулку, включаючи житло, харчування та медичну допомогу; Директива про кваліфікацію 2011/95/ЄС – [13] – встановлює стандарти визначення громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту. Процедура регулювання перетину зовнішніх кордонів ЄС та забезпечення дотримання прав людини при здійсненні прикордонного контролю затверджена Шенгенським кодексом про кордони – [14]. Стаття 4 Шенгенського кодексу є основоположною і вимагає, щоб держави-члени повністю дотримувались відповідного законодавства ЄС, міжнародного права, Женевської конвенції про статус біженців, зобов'язань щодо міжнародного захисту та принципу невисилання. Стаття 7 Кодексу вимагає, щоб прикордонна охорона повинна поважати людську гідність під час виконання своїх обов'язків, особливо у випадках вразливих осіб. Стаття 14 визначає, що рішення про відмову повинно бути обґрунтованим із зазначенням точних причин відмови. Особи, яким відмовлено у в'їзді, мають право на оскарження такого рішення. Стаття 3 Женевського кодексу підтверджує, що він застосовується без упередження до прав біженців та осіб, які шукають міжнародного захисту, зокрема щодо принципу невисилання.

- Правову основу політики ЄС щодо *боротьби з нелегальною міграцією*, встановлюючи єдині стандарти, формують основні правові документи ЄС: Лісабонський договір, який містить положення щодо прикордонного контролю, притулку та міграції, а також встановлює спільну політику у сфері нелегальної міграції; Шенгенська угода та Шенгенський прикордонний кодекс – [15], які регулюють прикордонний контроль та співпрацю між країнами-членами для протидії нелегальній міграції; Регламент Дублін III визначає, яка держава-член ЄС відповідальна за розгляд заяв про надання притулку, що допомагає запобігати торгівлі людьми. Визначені єдині стандарти щодо боротьби

з нелегальною міграцією в директивах: Директива 2009/52/ЄС – [16] встановлює мінімальні стандарти щодо санкцій і заходів проти роботодавців, які наймають нелегальних мігрантів; Директива 2002/90/ЄП – [17] визначає поняття сприяння незаконному в'їзду, транзиту та перебуванню на території ЄС та встановлює кримінальну відповідальність за такі дії. Також для збільшення ефективності боротьби з нелегальною міграцією розроблено Регламент Frontex – [18] у 2019 році, який регулює діяльність Європейської агенції з прикордонної та берегової охорони, яка координує зусилля держав-членів у боротьбі з нелегальною міграцією. У 2020 році між країнами-членами ЄС був заключений Пакт «Про міграцію та притулок» – [19], який фактично ввів набір правил щодо міграції і передбачає комплексний підхід до управління міграцією та боротьби з нелегальною міграцією. Звичайно ж боротьбі з нелегальною міграцією в ЄС сприяють двосторонні угоди про реадмісію з третіми країнами. Подібна угода була підписана між Євросоюзом та Україною – «Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб» (далі – Угода) – [20], ратифікована Верховною Радою України 15.01.2008 року. Ця Угода передбачає зобов'язання кожної із сторін «приймати громадян третіх держав та осіб без громадянства, які в'їхали на територію іншої сторони безпосередньо з її території», процедуру та механізми реадмісії осіб, які нелегально перетнули кордон або порушили правила перебування. Відповідно до звіту Державної міграційної служби України – [21], на виконання вимог Угоди, у період з 2019–2024 років надійшло 3397 запитів про реадмісію в Україну, з них погоджено – 2620. З України в цей самий період реадмісовано – 48 осіб. Варто зазначити, що ця система постійно еволюціонує у відповідь на нові міграційні виклики.

- Комплексну правову основу для багаторівневої *співпраці ЄС з країнами походження та транзиту мігрантів*, охоплюючи питання від управління кордонами до розвитку та протидії корінним причинам міграції, створює низка нормативних документів Євроспільноти. Так, схвалений у 2005 році Європейською комісією, Глобальний підхід до міграції та мобільності (GAMM) – [22] визначив основи зовнішньої міграційної політики та врегулював комплексну співпрацю між країнами Євросоюзу та державами, що до нього не входять, у питаннях міграції. Звичайно ж про співпрацю у сфері міграційної

політики вказано у Пакті «Про міграцію та притулок», у Регламенті ЄС Дублін III, в угодах про рeadмісію, про спрощення візового режиму або безвізовий режим. Також існують різні політичні домовленості між державами щодо співпраці у міграційній політиці. Яскравим прикладом такої домовленості є так звана угода між ЄС та Туреччиною щодо біженців від 2016 року «Заява ЄС – Туреччина» – [23]. Ця угода була підписана на тлі міграційної кризи 2015–2016 років, коли величезна кількість біженців та мігрантів із Сирії, Афганістану та Іраку прибули до Європи через Туреччину та Грецію. Угода включала в себе прискорення процесу скасування віз для громадян Туреччини, модернізацію митного союзу між ЄС та Туреччину, повернення всіх нелегальних мігрантів, що перетнули кордон з Грецією до Туреччини. Хоч на даний момент ця угода є чинною, деякі її аспекти реалізуються вибірково у лютому-березні 2020 року Туреччина відкрила свої кордони з Грецією, відмовившись стримувати мігрантів.

Беззаперечним інструментом реалізації міграційної політики ЄС є Суд Євросоюзу. Виділимо декілька знакових рішень Суду ЄС, що стали прецедентами у сфері захисту прав мігрантів. Так, рішенням в об'єднаних справах Суду ЄС C-411/10 та C-493/10 2011 року (N. S. і M. E. проти Сполученого Королівства та Ірландії) – [24, с. 24] було встановлено, що держави-члени не можуть передавати шукачів притулку до інших держав ЄС, де існують системні недоліки в процедурі надання притулку та умовах прийому. Цим було закладено принцип взаємної довіри з обмеженням у контексті міграційної політики ЄС, що передбачає презумпцію – всі держави-члени ЄС дотримуються основних прав, забезпечують належні умови для шукачів притулку та взаємного визнання рішень та стандартів інших держав-членів. Цікавим був вердикт Суду ЄС у справі C-357/09 2009 року (справа Кадзоева) – [24, с. 173]. Це рішення стосувалось регламенту умов утримання біженців і визначило максимальні терміни утримання нелегальних мігрантів та вимогу, що мігранти мають бути звільнені, якщо їх депортація неможлива. Стосунок до питання возз'єднання сімей мігрантів мала справа 2011 року C-34/09 (Р. Замбрано проти Національного управління зайнятості Бельгії) – [24, с. 107]. Суд ЄС цим рішенням встановив, що батьки-громадяни третіх країн, які є основними піклувальниками дітей-громадян ЄС, мають право на проживання в ЄС та створив доктрину «похідних прав» для членів сімей громадян ЄС. Щодо сфери трудової

міграції можна виділити рішення Суду ЄС у справі 2015 року C-218/14 (Кулдіп Сінгх та інші проти Міністерства юстиції та рівності) – [25], яке стосувалось права на отримання єдиного дозволу на проживання та працю для громадян третіх країн, роз'яснило умови найму висококваліфікованих працівників-мігрантів та встановило обмеження для національних процедур, що надміру ускладнюють легальну трудову міграцію. Рішення Суду ЄС C-465/07 2009 року (М. Ельгафаджи та Н. Ельгафаджи проти Держсекретаря юстиції) – [24, с. 102] встановив поняття «реальної загрози» для цивільних осіб та пояснив умови надання додаткового захисту особам, які рятуються від збройного конфлікту.

Варто зауважити, що існує величезна кількість «міграційних» справ, які чекають розгляду Суду ЄС, за даними з різних джерел, у листопаді 2024 року кількість справ, що очікували рішення на всіх етапах (включаючи апеляції), оцінювалася приблизно в 1.3 мільйона. Таке становище ставить під сумнів саму ефективність системи забезпечення прав великої кількості мігрантів в сьогоденні.

Сучасна міграційна політика ЄС стикається з низкою викликів. Масовий приплив біженців та мігрантів створює значне навантаження на системи притулку та соціального забезпечення країн-членів. Ось перелік основних міграційних криз протягом 2014–2024 років з якими стикається Європейський Союз:

- *Криза 2014–2016 років* – понад 1.3 мільйона мігрантів, переважно з Сирії, Афганістану, Іраку, Еритреї, Сомалі. Ця криза призвела до перенавантаження систем притулку в Греції та Італії і тимчасового відновлення контролю на кордонах Шенгенської зони та загострила протистояння між національним суверенітетом та наднаціональним законодавством ЄС;

- *Криза 2021 року на білоруському кордоні* – владою Білорусі було організовано потік мігрантів з Іраку, Сирії та Афганістану через кордони Польщі, Литви та Латвії.

- *Українська криза 2022–2024 років* – повномасштабне російське вторгнення в Україну призвело до наймасовішого переміщення людей з 2-ї Світової війни, понад 8 млн. українців шукали захисту в країнах ЄС.

Усі виклики, пов'язані з міграційною політикою ЄС, також доповнюються необхідністю забезпечення національної безпеки держав-членів.

Висновки. Формування міграційної політики країнами-членами ЄС – це динамічний процес, який вимагає постійної адаптації до нових

викликів та постійного пошуку балансу між загальноєвропейською солідарністю та національними інтересами держав-членів. Успішність цього процесу залежить від здатності країн-членів знаходити компромісні рішення та діяти узгоджено. Існує постійна напруга між національними інтересами держав-членів та загальноєвропейськими рішеннями. Країни ЄС зберігають суверенне право визначати квоти для трудових мігрантів та критерії для натуралізації. Але прикордонний контроль, візова політика та політика надання притулку все більше регулюються на рівні Євросоюзу. Разом з тим, спостерігається чіткий поділ на «старі» та «нові» країни ЄС у підходах до міграційної політики – держави півдня Європи (Італія, Греція, Іспанія) несуть непропорційне навантаження через географічне розташування, а країни Вишеградської четвірки (Польща, Угорщина, Чехія,

Словаччина) демонструють більш консервативний підхід до прийому біженців.

Враховуючи суттєву кількість нерозглянутих справ у судах апеляційної інстанції, необхідно, щоб судові рішення мали зростаючий вплив на законодавчу практику та політику притулку в країнах ЄС. Це, звісно, вимагає виділення ресурсів для професійного розвитку та вдосконалення експертизи національних суддів у сфері притулку. Критично важливим є також дотримання національними органами влади судових рішень, що сприятиме зміцненню довіри та збереженню цілісності спільної європейської системи притулку. Лише збалансований підхід, що поєднує повагу до прав людини з практичними міркуваннями щодо можливостей приймаючих суспільств, може забезпечити стійкі та гуманні рішення в довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тейлор І., Масіс А. Дж. 2018. Складність і непередбачені наслідки кризи людської безпеки: системна динамічна модель міграції біженців до Європи: інноваційні погляди на складні проблеми. Security by Design, С. 93–136. URL: <https://surl.li/bgwmkv> (дата звернення: 23.03.2025).
2. Малик І. 2022. Міграційні виклики для країн ЄС у 2022 році крізь призму міграційних прогнозів. Видавничий дім «Baltija Publishing», С. 179–191. URL: <https://surl.li/kikckp> (дата звернення: 25.03.2025).
3. ВРУ. 2005. Договір про заснування Європейської спільноти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017 (дата звернення: 25.03.2024).
4. Schengen Area – The World's Largest Visa Free Zone. 2019. Schengen Visa Info. URL: <https://www.schengenvisainfo.com/schengen-visa-countries-list/> (дата звернення: 25.03.2025).
5. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. 1997. Eur-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/ams/sign> (дата звернення: 26.03.2025).
6. ВРУ. 2010. Консолідовані версії Договору про ЄС та Договору про функціонування ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 27.03.2024).
7. EUR-Lex. 2013. Regulation No. 604/2013. URL: <https://surl.li/qeypmz> (дата звернення: 27.03.2025).
8. ІПС ЛІГА:ЗАКОН. 2001. ДИРЕКТИВА РАДИ 2001/55/ЄС. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293> (дата звернення: 27.03.2025).
9. ЦГС. 2000. Хартія ЄС про основоположні права. URL: <https://surl.li/qtbnth> (дата звернення: 28.03.2025).
10. Інфоцентр ВРУ. 2007. Лісабонська угода. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29057.pdf> (дата звернення: 28.03.2025).
11. EUR-Lex. 2013. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/32/oj/eng> (дата звернення: 28.03.2025).
12. EUR-Lex. 2013. Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council. URL: <https://surl.li/xcmnae> (дата звернення: 29.03.2025).
13. EUR-Lex. 2011. Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj/eng> (дата звернення: 29.03.2025).
14. ВРУ. 2016. Регламент Європейського парламенту і Ради 2016/399 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_026-16#Text (дата звернення: 29.03.2025).
15. Legislation. 2016. Regulation (EU) 2016/399 of the EP and EC. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eur/2016/399/body> (дата звернення: 17.10.2024).
16. ІПС ЛІГА:ЗАКОН. 2009. Директива європейського парламенту та ради 2009/52/ЄС URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EU090093> (дата звернення: 29.03.2025).
17. EUR-Lex. 2002. Directive 2002/90/EC of the European Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2002/90/oj/eng> (дата звернення: 29.03.2025).
18. EUR-Lex. 2019. Directive 2019/1896/EU of the European Parliament and of the Council. URL: <https://surl.li/xzutge> (дата звернення: 29.03.2025).
19. European Commision. 2020. New Pact on Migration and Asylum. URL: <https://surl.li/vmxxmui> (дата звернення: 30.03.2025).
20. ВРУ. 2008. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_851#Text (дата звернення: 30.03.2025).

21. ДМСУ. 2024. Статистичні дані. URL: <https://surli.cc/zmrpy> (дата звернення: 30.03.2025).
22. European Commission. 2005. Global Approach to Migration and Mobility. URL: <https://surli.li/jqijot> (дата звернення: 30.03.2025).
23. European Council. 2016. EU-Turkey Statement. URL: <https://surli.cc/rjnqsz> (дата звернення: 30.03.2025).
24. Агенство ЄС по основним правам. 2014. Довідник по європейському законодавству про притулок, кордонах та імміграції. URL: <https://surli.li/rggtji> (дата звернення: 30.03.2025).
25. EUR-Lex. 2015. Kuldip Singh and Others v Minister for Justice and Equality. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62014CC0218> (дата звернення: 30.03.2025).

Фурик Б.Б. ЕВОЛЮЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: БАЛАНС СОЛІДАРНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПРАВ БІЖЕНЦІВ

Метою статті є обґрунтування необхідності забезпечення балансу між загальноєвропейською солідарністю та національними інтересами держав-членів у сфері забезпечення прав біженців на основі дослідження еволюції міграційної політики ЄС. Сучасна міграційна політика ЄС формується на перетині різноманітних факторів: економічних потреб ринку праці, демографічних викликів старіння населення, питань національної безпеки та соціальної згуртованості суспільства. Кожна країна-член має власні особливості та пріоритети у сфері міграції, що часто призводить до необхідності пошуку компромісних рішень на загальноєвропейському рівні. Всі національні служби та агенції ЄС, пов'язані з реалізацією міграційної політики, намагаються діяти відповідно стандартам ЄС у цій сфері, але на даному етапі національні міграційні системи зберігають значні відмінності, що відображають культурні, історичні та політичні особливості кожної держави-члена.

Періодичний характер міграційних криз вимагає постійного вдосконалення законодавчої бази, розвитку інституційної спроможності та поглиблення міжнародного співробітництва з країнами походження та транзиту мігрантів.

Особливої актуальності питання міграційної політики ЄС для біженців з України повномасштабного вторгнення росії в Україну. Для біженців з України тимчасовий захист в ЄС забезпечив низку важливих переваг: швидку реєстрацію через спеціальні центри обробки, біометричну ідентифікацію та внесення в базу даних ЄС, спрощений перетин кордонів між країнами ЄС, а також додаткові національні програми підтримки та інтеграції. Тим не менше, українським біженцям доводиться стикатись з обмеженим терміном дії захисту, неоднаковими умовами реалізації прав у різних країнах ЄС, неоднозначним статусом осіб з українським та іншим громадянством, обмеженим доступом до правової допомоги та ін.

Ключові слова: права біженців, законодавство ЄС, міграційна політика ЄС, тимчасовий захист, справедливий розподіл, європейська спільнота.

Furyk B.B. THE EVOLUTION OF EU MIGRATION POLICY: BALANCING SOLIDARITY AND NATIONAL INTERESTS IN THE FIELD OF REFUGEE RIGHTS

The aim of this article is to substantiate the necessity of ensuring balance between pan-European solidarity and national interests of member states in the field of refugee rights protection, based on research into the evolution of EU migration policy. Contemporary EU migration policy is formed at the intersection of various factors: economic labor market needs, demographic challenges of an aging population, national security issues, and social cohesion concerns. Each member country has its own characteristics and priorities in the migration sphere, which often leads to the necessity of finding compromise solutions at the pan-European level. All national services and EU agencies related to migration policy implementation attempt to act according to EU standards in this field, but at the current stage, national migration systems maintain significant differences that reflect the cultural, historical, and political specificities of each member state.

The periodic nature of migration crises adds particular urgency to questions of forming balanced migration policy, growing terrorist threats, and the necessity of economic integration of migrants. The European Union strives to develop a comprehensive approach to migration management that would consider both humanitarian aspects and issues of security and socio-economic development. This requires constant improvement of the legislative framework, development of institutional capacity, and deepening international cooperation with countries of origin and transit of migrants.

EU migration policy for refugees from Ukraine has gained special relevance following Russia's full-scale invasion of Ukraine. For Ukrainian refugees, temporary protection in the EU has provided a number of important advantages: rapid registration through special processing centers, simplified border crossing between EU countries, as well as additional national support and integration programs. This allowed Ukrainians to promptly obtain legal status, access to basic social services, medical care, education, and the labor market, which significantly facilitated their adaptation in EU member states and became an example of effective implementation of temporary protection policy in a crisis situation. Nevertheless, Ukrainian refugees have to face limited protection periods, unequal conditions for the realization of rights in different EU countries, ambiguous status of persons with Ukrainian and other citizenship, limited access to legal aid, and other challenges.

Key words: refugee rights, EU legislation, EU migration policy, temporary protection, fair distribution, European community.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Довганич В.А.

ПРАВОВІ УЯВЛЕННЯ ТА ЗВИЧКИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ.....3

Стрельник В.В., Бондар Н.А.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ.....10

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Дрогозюк К.Б.

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ЛИСТУВАННЯ В МЕСЕНДЖЕРАХ
ЯК ДОКАЗ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ
ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ.....16

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Волинець В.В.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ
МІЖГАЛУЗЕВИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....23

Серебро М.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ 29

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Aristova I.V., Kotvyakovskiy Yu.O., Klochko A.M.

UTILIZING ARTIFICIAL INTELLIGENCE
TO SAFEGUARD AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE.....36

Клочко А.М., Зеленський О.М.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ
ПРАВOPOPУШЕННЯМ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....42

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Пасічніченко Д.О.

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....48

Кульчи́ковський М.І.

СТРАТЕГІЇ ВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ДІЙ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ:
ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІД ЧАС ТЕРАТКІВ ТА ВИКРАДЕНЬ ЛЮДЕЙ.....55

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Веремчук В.С.

ПРОБЛЕМАТИКА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ
МОРСЬКОЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....61

Ткаля О.В.

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД
ЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ ПРАВ ЛЮДИНИ.....67

Фурик Б.Б.

ЕВОЛЮЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: БАЛАНС СОЛІДАРНОСТІ
ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПРАВ БІЖЕНЦІВ.....74

CONTENTS

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Dovhanych V.A.

LEGAL PERCEPTIONS AND HABITS AS SOCIO-PSYCHOLOGICAL
DETERMINANTS OF CORRUPT BEHAVIOR..... 3

Strelnyk V.V., Bondar N.A.

THE IMPACT OF WAR ON THE TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL
PROCESS AND THE PROVISION OF THE RIGHT TO EDUCATION:
CHALLENGES AND PROSPECTS OF DISTANCE LEARNING IN UKRAINE.....10

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW

Drogoziuk K.B.

THE USE OF ELECTRONIC CORRESPONDENCE IN MESSENGERS
AS EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE: THEORETICAL
AND PRACTICAL LEGAL ASPECTS 16

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW

Volynets V.V.

ECONOMIC ANALYSIS OF LAW AS A PROSPECTIVE DIRECTION
OF INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH.....23

Serebro M.V.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE USE
OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE COURT SYSTEM OF UKRAINE 29

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Aristiova I.V., Kotviakovskiy Yu.O., Klochko A.M.

UTILIZING ARTIFICIAL INTELLIGENCE
TO SAFEGUARD AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE.....36

Klochko A.M., Zelenskyi O.M.

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW COUNTERACTION TO CORRUPTION
OFFENSES IN THE CONTEXT OF INTENSIFIED EUROPEAN
INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE..... 42

FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY

Pasichnichenko D.O.

FEATURES OF TACTICS OF INTERROGATION
OF ELDERLY PERSONS
IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....48

Kulchykovskiy M.I.

STRATEGIES FOR CONDUCTING TACTICAL ACTIONS IN CRISIS SITUATIONS: PRINCIPLES OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES DURING TERRORIST ATTACKS AND KIDNAPPINGS.....	55

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Veremchuk V.S.

THE ISSUE OF IMPLEMENTING INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF MARITIME CYBERSECURITY INTO THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE.....	61

Tkalia O.V.

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL AS A EUROPEAN STANDARD OF HUMAN RIGHTS.....	67

Furyk B.B.

THE EVOLUTION OF EU MIGRATION POLICY: BALANCING SOLIDARITY AND NATIONAL INTERESTS IN THE FIELD OF REFUGEE RIGHTS.....	74

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 2/2025

Виходить чотири рази на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – О.О. Колеснікова

Підписано до друку 31.07.2025 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 8,94, ум. друк. арк. 9,76.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0625/501.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.